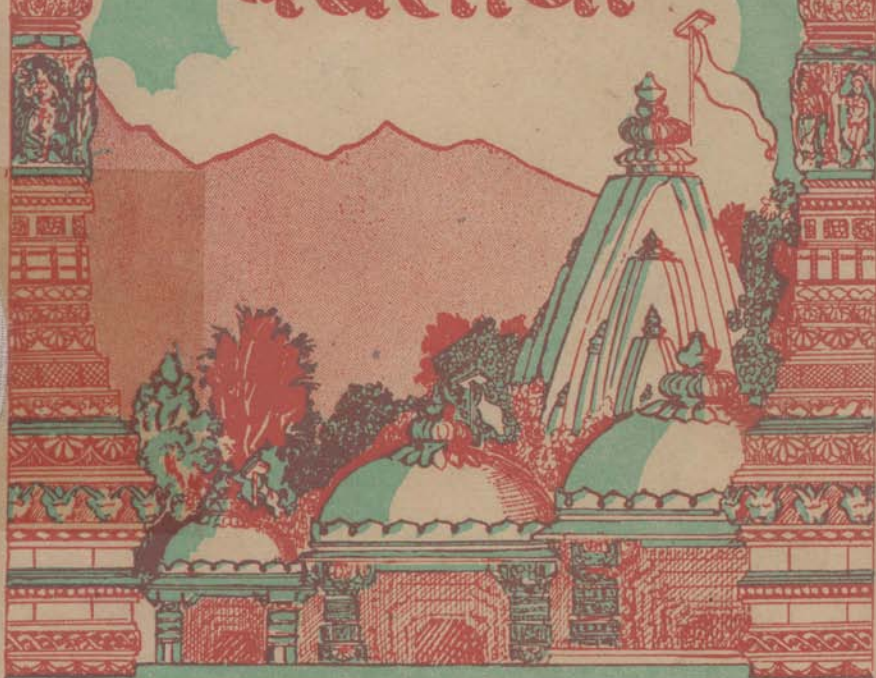

રાણકપુરની પંચતીર્થી

૯૫૪

દેવવિમાન જોવું મંદિર

દેવવિમાનની ઉપમા આ મંદિર માટે સાર્થક છે. સફેદ સંગેમરમરનું આ ભવ્ય મંદિર પહાડોની વચ્ચે કોઈ શાંત સરોવરમાં વિકસિત સહસ્રદલ શ્વેત પદ્મની માફક શોભે છે. મંદિરની પાસે નાની નદી મંદિરની દિવ્યતાનું ગુણુગાન કરતી વહી રહી છે.

ત્રૈલોક્યદીપક નામનું આ મંદિર મધ્યકાલીન ગુજરાત તથા રાજસ્થાની સ્થાપત્યકળાનો એક અનોખો નમૂનો છે. આ દેવોલ્લય ઉપર પણ આશુનાં મંદિરોનો પ્રભાવ સ્પષ્ટરૂપે દેખાય છે. નકશી અને મૂર્તિવિધાનમાં આશુના મંદિરની સ્પર્ધા આ મંદિર ન કરી શકે, પરંતુ સ્થાપત્ય અને રચનાની દૃષ્ટિએ તો આ ત્રૈલોક્યદીપક ખરેખર પોતાના નામ અનુસાર ત્રણે લોકને આલોકિત કરી દેનારા દીપક જોવું જ છે. મંદિરને ત્રણ મળલા છે. એમાં ૨૪ રંગમંડપો, ૮૫ શિખરો અને ૧૪૪૪ સુંદર સ્તંભો છે.

મેવાડના જૈન પોરવાડ મંત્રી ધરણ્યાશાહે કરોડો રૂપિયા લગાવીને આ મંદિરને ખૂબ પ્રેમથી બંધાવ્યું હતું. એવી દંતકથા છે કે, શેઠ ધરણ્યાશાહે પોતાના સ્વપ્નમાં 'નલિનીગુહમ' નામક દેવવિમાનને જોયું અને તે પછી પોતાના શિષ્યોએને ખેલાવીને એવું જ દેવવિમાન જોવું આ મંદિર બંધાવ્યું.

—શ્રી દિલીપ કોઠારી

॥ अहम् ॥
राणकपुरनी पंचतीर्थी
[सचित्र]

: लेखक :
पं. अण्णालाल प्रेमचंद शाह

श्री यशोविजय नैन ग्रंथमाणा
गांधीचौक, भावनगर (सौराष्ट्र)

પ્રકાશક :

શ્રી. ભાઈચંદ વ્યમરચંદ વઝીલ
બી. એ. એલએલ. બી.

મંત્રી :

શ્રી. યશોવિજય જૈન અંથમાળા,
ભાવનગર (સૌરાષ્ટ્ર)

વીર સં. ૨૪૯૨]

ધર્મ સં. ૭૫

[વિ. સં. ૨૦૧૨

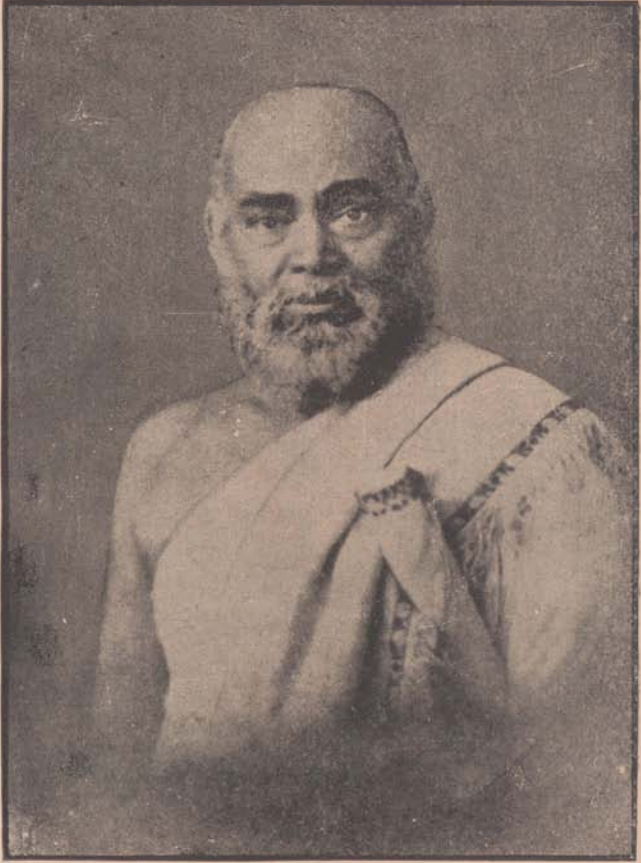
કિંમત : પૌષ્ણભે રૂપિયા

મુદ્રક :

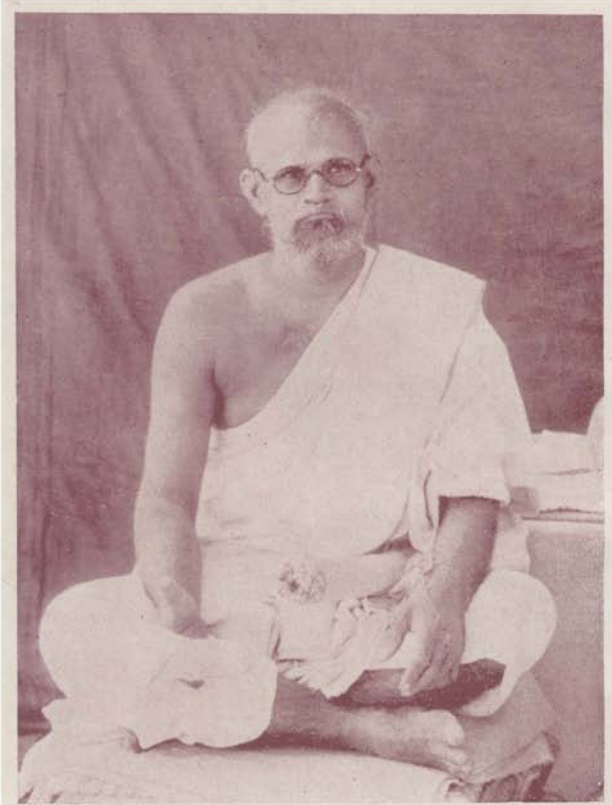
ગોવિંદભાઈ જગશીભાઈ શાહ

શારદા મુદ્રણાલય,

પાનકોર નાકા : વ્યમદાવાદ.

જગતપૂજ્ય શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય સ્વ.
શ્રીમદ્ વિજયધમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

शान्तमूर्ति पू. मुनिराज श्रीजयन्तविजयल मडाराजना
शिष्य पू. श्री. विशाणविजयल

स्व. शांतभूति सुनिराज
श्रीजयंतविजयल मહારाजश्रीना
शिष्यरत्न, आदर्श गुरुलकृत
पू. सु. श्रीविशालविजयल
'घ मंजयन्तोपासकने
सादर सविनय
समर्पण

ખીજ આવૃત્તિનું પ્રકાશકીય નિવેદન

આ પુસ્તક પ્રગટ થતાં તેનો ઉપાડ સારો થયો. અમને લાગ્યું કે લોકોને આવાં પુસ્તકોમાં સવિશેષ રસ છે, તેથી અમે આ તીર્થાવલી ગ્રંથમાલાનાં પુસ્તકો પ્રગટ કરવાનો ક્રમ જારી રાખ્યો છે. પૂ. મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજીએ તૈયાર કરેલાં—નાકોડા તીર્થ, મોરોલ તીર્થ અને ચાણ-મેત્રાણની ત્રણ પુસ્તિકાઓ અમે પ્રગટ કરી છે. ખીજ સાત—આઠ પુસ્તિકાઓ તૈયાર થયેલી છે. એ પુસ્તિકાઓ પણ સગવડ મળતાં યથાસમય પ્રગટ થતી રહેશે.

અહીં તેો રાણકપુરની પ્રથમ આવૃત્તિ લગભગ દોઢ-એ વર્ષથી અલબ્ધ હતી અને લોકોમાં એની સતત માગણી રહ્યા કરતી હતી પરંતુ ખીજ આવૃત્તિમાં કરવા જોઈતા સુધારા-વધારા કરવાનું કામ કંઈક વિલંબે પડ્યું હતું; મોડે મોડે પણ પ્રગટ થતી આ ખીજ આવૃત્તિમાં ઘણો સુધારો કરવામાં આવ્યો છે; અને એક ફોર્મનો વધારો થયો છે. વળી, પહેલી આવૃત્તિમાં અમે ૨૦ ચિત્રો આપી શક્યા હતા જ્યારે આ આવૃત્તિમાં ૨૫ ચિત્રો આપ્યાં છે અને ત્રણેક ખીજ ચિત્રો ગણતાં ૨૮ ચિત્રો આ આવૃત્તિમાં આપ્યાં છે. આમ છતાં એની કિંમતમાં અગાઉ કરતાં માત્ર ચાર આનાનો વધારો કર્યો છે.

—પ્રકાશક

પ્રસ્તાવ

રાણકપુર ૫૦૦ વર્ષનું જૂનું સ્થળ છે. સં. ૧૪૯૬ માં ધન-કુમેર ધરણાશાહે અહીં અનુપમ લવ્ય મંદિર નિર્માણ કર્યું ત્યારથી આ તીર્થ અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે. એ સમયમાં કે તે પછીના કાળમાં આ સ્થળે બંધાયેલાં કેટલાંક મંદિરો નામશેષ બન્યાં છતાં આ ઉત્તમ અને વિશાળ મંદિર અણીશુદ્ધ બચી રાક્યું છે એ જ એની વિશેષતા છે.

અગિયારમી અને તેરમી શતાબ્દીમાં નિર્માણ થયેલાં આબુ-દેલવાડાનાં પ્રસિદ્ધ મંદિરોની બાંધણી અને કારીગરીનો વારસો પંદરમા સૈકા સુધી બરાબર જળવાયેલો રહ્યાનું પ્રમાણ આ મંદિર પૂરું પાડે છે. શિલ્પકળાના તુલનાત્મક અભ્યાસીને આવશ્યક એવી બધી સામગ્રી પૂરી પાડી શકે એ જ આ મંદિરની વિશેષતા, એના પ્રાચીન સ્વરૂપમાં જળવાયેલી જોવાય છે; એનું કારણ એ છે કે, હાલમાં જ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી (અમદાવાદ)ની પેઢીએ એનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવતાં એના પ્રાચીન સ્વરૂપને જરા સરખી આંચ ન આવે એવી ખાસ ચીવટ રાખી છે, જે ખરેખર, બીજાં મંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર પ્રસંગે ઘટો લેવા યોગ્ય બીના ગણાય.

રાણકપુર કરતાં પુરાણાં એવાં નાડોલ, નાડલાઈ, વરકાણા અને ઘાણરાવ-મૂળાળા મહાવીરનાં તીર્થસ્થળો પણ પાસે જ આવેલાં છે. એ સ્થળનાં ચૈત્યોમાં જીર્ણોદ્ધાર થયા પછી એનું પ્રાચીન સ્વરૂપ કેવું હતું એ જાણવાનું મુશ્કેલ બન્યું છે; છતાં કેટલાંક મંદિરોમાં શિલાલેખો હજી જળવાયેલા છે તે ઉપરથી એના પ્રાચીનત્વનો ખ્યાલ આવે છે અને એના ઇતિહાસ ઉપર આજે ઘેરો પ્રકાશ પડે છે.

આધુનિક શિક્ષણથી આપણી ઇતિહાસ વિશેની સૂચ્છ જાગી છે ત્યારે મળી આવતી સામગ્રીના આધારે આવાં તીર્થોનો ઇતિહાસ સંકલિત કરવાનો આ પ્રયાસ કર્યો છે. એમાં પ્રાચીન એવા શિલાલેખો

આધારો, સાહિત્યિક ઉલ્લેખો અને તે તે સ્થળના ઘટનાપ્રસંગોને પણ કાળક્રમે જોડીને આધુનિક સ્વરૂપ સુધી પહોંચવાની અમે કોશિશ કરી છે.

મળી આવેલી સામગ્રી જૂજ છે એથી જ તીર્થોના કાળક્રમિક વિકાસ ઉપર જોઈએ તેવો પ્રકાશ ન પડે એ સ્વભાવિક છે, છતાં એ દિશામાં અમે શક્ય પ્રયાસ કર્યો છે.

શ્રી. યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળાએ તીર્થોનાં કેટલાંક પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે અને આ પુસ્તકના પ્રકાશન પછી પણ ખીન્ન તીર્થવિષયક પુસ્તકો તૈયાર કરાવવાનો ઈરાદો રાખે છે; તેના પ્રકાશનોનો આધાર આવા પુસ્તકોની સફળતા ઉપર જ રહેલો છે.

આ પુસ્તકને સુંદર-સુધક રૂપે પ્રકાશિત કરવા બદલ હું ગ્રંથમાળાનો આભારી છું.

પૂ. મુનિરાજ શ્રી. વિશાલવિજયજીએ આપેલી કેટલીક માહિતી અને સૂચનો માટે હું તેમનો ઋણી છું.

જનતા આ પુસ્તકને ભાવથી વધાવી લેશે તો આવાં ખીન્ન પુસ્તકો તૈયાર કરવાની પ્રેરણા સુતરાં મળશે.

દેહુગામ [એ. પી. રેલ્વે]
પર્યુષણા પ્રારંભદિન
૨૦૦૮

—અબ્દાલાલ પ્રેમચંદ શાહ

ખીજી આવૃત્તિ પ્રસંગે

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ ત્યાં સુધી હું રાણકપુર ગયો નહોતો; પરંતુ સાહિત્યિક ઉલ્લેખો એટલા બધા મળ્યા અને જેઓ રાણકપુર જઈ આવ્યા હતા તેમની પાસેથી એ મંદિરની રચનાનું વર્ણન જેમ જેમ સાંભળતો ગયો તેમ તેમ મને આ પુસ્તક લખવાની પ્રેરણા પ્રબળ થતી ગઈ. પરિણામે પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રકાશમાં આવી. એ પછી તો મારે જે વખત રાણકપુર જવાનો પ્રસંગ બન્યો. તેમાં ખીજી વખતે રાણકપુરનો પ્રતિષ્ઠાપ્રસંગ હતો ત્યારે મંદિરમાંથી ઉત્થાપન કરેલી મૂર્તિઓના લેખો બરાબર જેઈ શકાય એવી સ્થિતિ હતી. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી મેં પચ્ચીશોક દિવસ સ્થિરતા કરી ત્યાંની ૩૫૦-૪૦૦ જેટલી મૂર્તિઓના શિલાલેખો લીધા હતા. અને એ પ્રસંગે રાણકપુરના મંદિરની ઝીણામાં ઝીણી વિગત મેં એકઠી કરી હતી. તેથી પહેલી આવૃત્તિની બધી ખામીઓ દૂર કરવાનો મેં આ આવૃત્તિમાં યથાશક્ય પ્રયત્ન કર્યો છે.

નવી આવૃત્તિ તૈયાર કરવા માટે અંધમાળા તરફથી વારંવાર કહેવામાં આવતું પરંતુ અવકાશના અભાવે ખીજી આવૃત્તિ જેઈ એ તેટલી વહેલી તૈયાર કરી શક્યો નહિ અને બ્યારે નવી આવૃત્તિ તૈયાર થઈ ત્યારે અહીંના પ્રેસોમાં પાઠ્યપુસ્તકો વગેરેનું કામ ભરત્યક રહેતાં તરતમાં આ પુસ્તક પ્રગટ થઈ શક્યું નહિ. પરિણામે દોઢ-બે વર્ષથી આ પુસ્તક અલબ્ધ હતું અને લોકોમાં આની વિશેષ માગણી થયા કરતી.

આ નવી આવૃત્તિમાં કેટલીક નવી વિગતો અને શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના રાણકપુર આદિ તીર્થોનો વહીવટ કરતા સુયોગ્ય મુનીમ શ્રી. હરગોવિંદદાસભાઈ હેમચંદ શાહ પાસેથી સ્તવનો અને માહિતી મળ્યાં તેનો ઉપયોગ કર્યો છે. એ બદલ તેમનો અહીં આભાર માનું છું.

આ આવૃત્તિમાં ઘણા સુધારો-વધારો કરીને વર્ણનને લોકોપયોગી બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

દેહુગામ
સં. ૨૦૧૧
આવણ સુદિ ૫

—અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ

વિષય અનુક્રમ

પ્રકાશકીય નિવેદન	૪
પ્રસ્તાવ	૫
વિષયસૂચી	૮
ચિત્રસૂચી	૧૦
આધાર ગ્રંથ	૧૨
ગામ	૫૪૪
મારવાડ	૧
ગોડવાડ અને આસપાસના પ્રદેશમાં જૈનધર્મ	૨
સાદડી	૮
૧. રાણપુર	
ગામ	૧૧
રાણપુર તીર્થનો કોટ	૧૫
રાણપુર શ્રીધરજીવિહાર	૧૮
મંદિરની રચના	૧૮
મંદિરની કળા-કારીગરી	૨૨
જિતપ્રતિમા સંખ્યા	૩૨
મંદિરનિર્માતા ધરણાશાહ	૩૨
ખીજું મંદિર	૩૮
ત્રીજું મંદિર	૪૦
પ્રાચીન વર્ણનો	૪૦
દાણુ અને માણી	૪૯
વાર્ષિક મેળા	૪૯
વ્યવસ્થા	૫૦
૨. ઘાણેરાવ—મૂછાળા મહાવીર	
ઘાણેરાવ	૫૨

मूलाणा महावीर	५४
३. नाडलाळ	६०
४. नाडोल	७२
५. वरकाळा	७७

परिशिष्ट पळेसुं

१. राण्णपुर-यतुर्मुअप्रासाद स्तवन (कवि मेळरयित)	८१
२. राण्णपुरतीर्थनुं स्तवन (श्रीज्ञानविमलसरिरयित)	८६
३. राण्णपुर स्तवन (श्रीविजयप्रभरयित)	९५
४. राण्णपुर स्तवन (श्रीसभयसुंदर उपा० रयित)	९८
५. राण्णपुरमंडन श्रीआद्विजिन स्तवन (श्रीसभविजयरयित)	१००
६. राण्णपुरनुं स्तवन (श्रीविशाखसुंदररयित)	१०२
७. राण्णपुर स्तवन (श्रीउदयरत्न उपा० रयित)	१०४

परिशिष्ट भीणुं

राण्णपुरना शिवालेणो	१०५
नाडलाळना शिवालेणो	१११
नाडोल नगरना शिवालेणो	११८
भारतनुं अेक अनुपम देवालय :	
त्रेलोकचट्टीपक : ले. श्री. हिलीप डाडारी	१२६

ચિત્રસૂચી

૧. ધરણ્ણવિહારના મૂળનાયક શ્રી. આદીશ્વર ભગવાન.
૨. બાંધણીમાં અનુષ્ઠ ગણાતા ધરણ્ણવિહારની વિશાળતા અને ભવ્યતાનો ખ્યાલ આપતું પાછળની કુંગરમાળા સાથેનું સર્વ-ત્રાહી દ્રશ્ય.
૩. ધરણ્ણવિહારપ્રાસાદનું ગગનચુંબી ભવ્ય શિખર.
૪. રાણકપુરના સીમાડે આવેલી નદી, વૃક્ષરાજિ અને દૂરથી દેખાતી પહાડની કુદરતી શૈભામાં દેવપ્રાસાદનું દૂરદૂરથી થતું સુરમ્ય દર્શન.
૫. પહાડની એકાંત ગોદમાં, જાણે જીતરી આવેલા દેવાવમાન જેવું ધરણ્ણવિહારનું દૂરથી લીધેલું દ્રશ્ય.
૬. ધરણ્ણવિહારના સમ્મુખ ભાગનું સગોપાંગ ભવ્ય દ્રશ્ય.
૭. ધરણ્ણવિહારના સમ્મુખ ભાગનું ભોંયતળિયેથી લઈને ત્રીજા માળના બલ્કન અને ઘૂમટ સુધીનું દ્રશ્ય.
૮. ખીચોખીચ કોરણી અને પૂતળીઓના અંધારથી ભરપૂર ધરણ્ણવિહારનો મેઘનાદ્ભંડપ તથા સ્તંભો.
૯. ધરણ્ણવિહારના દ્વારને ભવ્યતા અર્પતા એકસરખા કળામય સ્તંભોની હારમાળાનું એક દ્રશ્ય.
૧૦. ધરણ્ણવિહારના એક ભાગની સ્તંભાવલીનું દ્રશ્ય.
૧૧. ધરણ્ણવિહારમાં આવેલી એક કોરણીભરી જાળીનું સુરેખાંકન.
૧૨. ધરણ્ણવિહારમાં સ્તંભાવલીના આધારે ખડા કરેલા ત્રણે માળની એક તરફની છતનો ભાગ.
૧૩. સ્તંભોની જડાઈ, તેમાંની સુંદર કોરણી; જેમાં મકરમુખથર, ચક્રોની હારમાળા, હંસથર વગેરેનું અંકન છે, એવા એક સ્તંભનો એક ભાગ.
૧૪. કોઈ મૂક ગીતને પોતાના નૃત્ય અને શૈલ સાથે તાલ આપતી એક નતિકાનું ભાવમય દ્રશ્ય.

૧૫. એક નર્તિકાના લાવણ્યમય અંગમરોડનું સુરેખ શિલ્પ.
૧૬. ધરણુવિહારની બહારની ભીંતમાં વચ્ચે આલેખેલી એક દેવી સામે નૃત્ય કરતી દેવીઓ અને તેની નીચે ઉત્સુક વદને જ્ઞેતા હંસધરનું દશ્ય.
૧૭. ધરણુવિહારની બહારની ભીંતમાં વચ્ચે કોરેલા દેવોની સામે થોડા નૃત્યના પ્રકારો દર્શાવતી સ્ત્રીઓ.
૧૮. શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું સહસ્રક્રણાનું શિલ્પ; આ શિલ્પમાં કમડનો ઉપસર્ગ અને ધરણુદ્રે નાગ-નાગણીઓ સાથે ગૂંથાઈને ભગવાનને એક હાથે ક્રણાઓથી છત્ર ધારણુ કર્યું છે તેનું આખેહૂબ દશ્ય આપ્યું છે.
૧૯. સંપૂર્ણ મંદિરનો ખ્યાલ આપતી દેરીમાં ભગવાનની પ્રશમરસ-નિમગ્ન મૂર્તિની સામે દેવ-દેવીઓની ભાવનાપૂર્ણ ભક્તિનું દશ્ય.
૨૦. ધરણુવિહારના મેઘનાદમંડપના ઘૂમટની લોલકવાળી છતમાં સોળ દેવીઓનો હૃદયંગમ આલનય.
૨૧. ધરણુવિહારના મેઘનાદમંડપના ઘૂમટની છતમાં આલેખેલું સુંદર શતદલકમલ સુશોભન અને તેની આસપાસ સોળ વિદ્યાદેવીઓની આકૃતિઓનું દશ્ય.
૨૨. ધરણુવિહારના એક ઘૂમટની છતમાં આલેખેલું દેવ-દેવીયુગલનું તાલબદ્ધ મધૂરનૃત્ય; જેમાં મધૂરપીંજાંનો કલાપ કળામય રીતે અંકિત કરવામાં આવ્યો છે.
૨૩. ધરણુવિહારના એક ઘૂમટની છતમાં આલેખેલું એક અટપટું દશ્ય; જેમાં એક મુખને જુદી જુદી દિશાઓથી જ્ઞેતાં ચાર આકૃતિઓના વિવિધ અંગમરોડનું દર્શન થાય છે.
૨૪. લોકહૃદયને પોતાના મંગલનાદથી જાગૃતિ આપતો ધરણુવિહારનો ભવ્ય સુવૌષા-ધંટ.
૨૫. રાણકપુર તીર્થધામનું સર્વત્રાહી સુંદર દશ્ય.
(૧) ધરણુવિહારના મૂળનાયક ચૌમુખજીની ચાર પ્રતિમાઓમાંની એક શ્રી. ઋષભદેવ ભગવાનની પ્રતિમા.

- (२) ऋग्वेदपूज्य शास्त्रविशारद ज्ञानाचार्य स्व. श्रीमद् विजय-
धर्मसूरीश्वरजी महाराज.
(३) पू. मुनिराज श्री. विशालविजयजी महाराज.

आधार ग्रंथो

१. “प्राचीन जैन लेख संग्रह” भा. २, सं. मुनि जिनविजयजी,
प्रकाशक: श्री जैन आत्मानंद सभा, लावनगर.
२. “जैन लेख संग्रह” भा. १ सं. श्रीपूरण्यदंडजी नाहर :
प्रकाशक: विविध साहित्य शास्त्रभाषा, अनारस.
३. “जैन” साप्ताहिकनो रीयमहोत्सवांक.
४. “मेरी गोडवाड यात्रा” ले. आ. श्रीविजययतीन्द्रसुरिजी :
प्रकाशक: राजेन्द्र प्रवचन कार्यालय.
५. “यतीन्द्रविहार दृग्दर्शन” लेखक: प्रकाशक: उपर मुज्य.
६. “प्राचीन तीर्थभाषा संग्रह” भा. १, प्रकाशक: श्रीयशोविजय
ज्ञान ग्रंथमाला, लावनगर.
७. “गुरुगुणरत्नाकरकाव्य” प्रकाशक उपर मुज्य.
८. “श्रीविजयप्रशस्ति काव्य” प्रकाशक उपर मुज्य.
९. “सोमसौभाग्यकाव्य.”
१०. “जैन सत्य प्रकाश” भासिकनी द्वावि वर्ष : ७
११. “राजपूतानेका छतिहास.”

ભગવાન શ્રી. ઋષભદેવ

[ધરણુવિહારના મૂળનાયક ચૌમુખજીની ચાર પ્રતિમાઓમાંની એક પ્રતિમા]

રાણકપુરની પંચતીર્થી

મારવાડ

મારવાડ રાજ્ય રાજપૂતાના રાજ્યના પશ્ચિમી ભાગમાં છે. એની ઉત્તરે બિકાનેર, ઉત્તર-પૂર્વમાં જયપુરનું શેખાવટી પરગણું, પૂર્વમાં મેવાડ રાજ્ય અને અજમેર-મેરવાડા જિલ્લો, દક્ષિણમાં સિરોહી અને પાલનપુરનાં રાજ્યો, પશ્ચિમમાં કચ્છનું રણ અને પાકિસ્તાનના સિંધપ્રાંતનો થરપારકર જિલ્લો તેમજ ઉત્તર-પશ્ચિમમાં જેસલમેરનું રાજ્ય આવેલું છે.

મારવાડનો પ્રદેશ રેતીલો અને અનઉપજાતિ છે. અહીં પાણીની ખૂબ તંગી રહે છે. આ પ્રદેશમાં પહાડ-પહાડીઓ પણ ઘણાં છે અને માર્ગો બાઠા તેમજ કાંટાથી છવાયેલા હોય છે.

મારવાડ એ 'મારુવાર'નો અપભ્રંશ છે, જેને પ્રાચીન

કાળમાં લોકો 'મરુસ્થાન' કહેતા. મરુસ્થાનનો વાસ્તવિક અર્થ મૃત્યુસ્થાન છે, જે રણના અર્થને ઉદ્દેશીને પ્રયોજાયો હોય એમ લાગે છે.

મારવાડ રાજ્યનું વર્તમાન રાજધાનીનું નગર જોધપુર છે, જે રાઠોડ રાજપૂત રાજા જોધાજીએ વિ. સં. ૧૫૧૬માં વસાવ્યું છે. એ પહેલાં મારવાડની રાજધાની મંડોર નગરમાં હતી, જે ત્યાંથી ૫ માઈલ દૂર છે. મારવાડને લોકો 'જોધપુર રાજ્ય' પણ કહે છે.

મારવાડ પ્રદેશ ઉપર રાજ્ય કરનારા રાજવીઓ પ્રસિદ્ધ કનોજપતિ રાઠોડ જયચંદના વંશજો હોવાનું કહેવાય છે. ઈ. સ. ૧૧૬૪માં શાહબુદ્દીન ગોરીથી હારીને જયચંદ નાસતો—ભાગતો ગંગામાં ડૂબી ગયો તે પછી તેનો પૌત્ર સીંહાજીરાવ ઈ. સ. ૧૨૧૨માં રાજપૂતાનામાં આવીને વસ્યો, જેણે મારવાડ રાજ્યનો પાયો નાખ્યો. એ સમયથી એના વંશજો આ પ્રદેશ ઉપર રાજ્ય કરે છે.

મારવાડનાં અનેક રમણીય સ્થાનો દર્શનીય છે. મારવાડના મનુષ્યોની સ્થિતિનું એક કવિએ સાચું જ દર્શન કરાવ્યું છે :
 “રમ્યાણિ હર્મ્યાણિ જિનેશ્વરાણાં, શ્રદ્ધાલવો યત્ર વસન્તિ શ્રાદ્ધાઃ ।
 મુદ્ધા ઘૃતં તક્ત્રમયા ચ રઘ્વા, મરુસ્થલી સા ન કથં પ્રશસ્ત્યા ? ॥”

ગોડવાડ અને આસપાસના પ્રદેશમાં જૈનધર્મ

આ મારવાડ પ્રદેશની દક્ષિણ-પૂર્વ સીમા પર વસેલા ગોડવાડ પરગણા ઉપર કુદરતે કંઈક કૃપા વરસાવી છે. ખીજાં

પરગણાં કરતાં ગોડવાડ પરગણું ઉપજી છે. એનાં જંગલો આડીઓથી ભરપૂર હીસે છે અને ખેતરોમાં દરેક બતનું ધાન્ય પાકે છે. આજે આ ગોડવાડ જોધપુર રાજ્યના વિભાગમાં આવેલું છે પરંતુ અગાઉ અહીં મેવાડના રાજાઓનું આધિપત્ય હતું. મેવાડના રાજાઓ સાથે જૈનોનો ઘનિષ્ટ સંબંધ હતો એવું ઇતિહાસથી જાણવા મળે છે.

જૈનધર્મ મારવાડના આ પ્રાંતમાં અપેક્ષાકૃત અધિક સંપન્ન, ઉજ્જવળ, અને વિસ્તારયુક્ત છે. એ જ કારણે આ પ્રદેશમાં જૈન તીર્થસ્થળો ઘણાં છે અને જીર્ણોદ્ધારથી આજ-સુધી પોતાની પ્રાચીન સ્થિતિને જાળવી રહ્યાં છે.

પ્રાચીનકાળથી લઈને આજસુધીનાં મળી આવતાં એ મંદિરોના શિલાલેખીય અને ગ્રંથસ્થ પ્રમાણો અહીંના જૈનોના સામર્થ્ય અને જ્ઞાનશીલતાને ઇતિહાસ બતાવી રહ્યાં છે. કેટલાક સમભાવી વિદ્વાનોએ એના ઉપર આજે પ્રકાશ પડ્યો છે ખરો, પરંતુ મારવાડના જૈનોનો ઇતિહાસ હજી લોકવિશ્રુત બન્યો નથી. એટલું જ નહિ જૈનો પણ પોતાના પૂર્વજોના ઇતિહાસથી અજાણ્ય છે અને તીર્થસ્થળો વિશે ખૂબ ઓછું જાણે છે, એમ કહેવું વધારે પડતું નથી.

આ દેશમાં જૈનોએ ક્યારે પ્રવેશ કર્યો તેનાં અકાટ્ય પ્રમાણો મળતાં નથી. પરંપરા પ્રમાણે તેો ભગવાન મહાવીરના સમયથી અહીં જૈનોની વસ્તી હતી એમ જાણવા મળે છે પરંતુ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તેો લગભગ સાતમા-આઠમા સૈકામાં અહીં જૈનોની વસ્તી વિપુલ હતી એવાં નિર્બાધ પ્રમાણો મળે છે. સાતમા-આઠમા સૈકામાં જૈનોની પુષ્કળ

વસ્તીથી શોભતાં ભિન્નમાલ અને જલોર જેવાં નગરોમાં જૈન મંદિરો પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવી રહ્યાં હતાં એવું પ્રમાણ ‘કુવલયમાલા’ની પ્રશસ્તિમાંથી ક્લિત થાય છે. પીંડવાડાના મંદિરમાં રહેલી સં. ૭૪૪ ની જૈન પ્રતિમા અને ધીજી પ્રતિમાઓ પણ—અહીંના જૈન મંદિરોની પૂર્વકાલીન સ્થિતિનું સૂચન આપી રહ્યાં છે.

આનું કારણ તો એ જ છે કે, એક કાળે અનેક પ્રભાવક જૈનાચાર્યો આ ભૂમિમાં વિહરતા હતા અને મોટા રાજવીઓને પણ પ્રતિબોધ યમાડતા હતા. તેમના ઉપદેશથી મોટી સંખ્યામાં અહીંના ક્ષત્રિયો અને બ્રાહ્મણોએ જૈનધર્મ સ્વીકારી લઈ જૈનત્વનો વિજયવાવટો ફરકાવ્યો હતો. ભિન્નમાલ (શ્રીમાલ) અને એસિયા એનાં કેન્દ્રસ્થળો હતાં જેમાંથી શ્રીમાલ, પોરવાડ અને એશવાલ જેવી જ્ઞાતિઓનો જન્મ થયો હતો. એનો વિસ્તાર ધીમે ધીમે એટલો વધવા લાગ્યો કે, ગુજરાતના ચાવડા અને સોલંકી રાજાઓના સમયમાં તો એ જ્ઞાતિઓ ગુજરાત, મારવાડ, મેવાડ વગેરેના ખૂણેખૂણામાં વ્યાપ્ત બની ગઈ.

દશમા—અગિયારમા સૈકા અને તે પછીના સમયનાં તો અનેક જૈન મંદિરો આજે પણ આ પ્રદેશમાં વિદ્યમાન છે, જેમાંથી પ્રાપ્ત થતા શિલાલેખોથી જણાય છે કે, મારવાડનો પ્રદેશ જૈનોથી સમૃદ્ધ હતો અને તે તે સમયના રાજવીઓએ પણ જૈનધર્મ સ્વીકારી અથવા તે પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવી જૈનોને પ્રતિષ્ઠા આપી હોય એમ લાગે છે. અનેક રાજવીઓએ જૈન મંદિરોના નિભાવ માટે જમીનો અને વેપાર ધરના લાગાઓનાં દાનપત્રો આપ્યાં હતાં. જૈન મંદિરો બંધાવનારા અને

પ્રતિમાઓ ભરાવનારા કેટલાયે મંત્રીઓ, ભાંડાગારિકો, દાણિકો, સાંધવિગ્રહિકો આદિના શિલાલેખીય પ્રમાણોથી માલમ પડે છે કે, જૈનો પહેલાં રાજકીય ક્ષેત્રમાં પણ પૂરેપૂરો ભાગ લેતા હતા, અને આ પ્રદેશના યશોવીર અને મંડન જેવા મંત્રી-વીરોએ તો સાહિત્યના નિપુણ પંડિતો તરીકે પણ પ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી.

આ રીતે જૈનોએ રાજકારણ, અર્થકારણ અને સમાજમાં પોતાના સામર્થ્ય અને ખુદ્ધિતેજનાં કિરણોનો પ્રખર તાપ ફેલાવી દીધો હતો. જાણે એમના મધ્યાહની ઝાંખી કરાવતા આ પ્રદેશમાં એક તરફ જૈનાચાર્યોએ સંસ્કાર અને સાહિત્યની ધારાઓ વહેતી કરી ત્યાં બીજી તરફથી જૈન ગૃહસ્થોએ સંપત્તિનો સતત ધોધ વહેતો કર્યો હતો. આમ સંસ્કાર, સાહિત્ય અને સંપત્તિના ત્રિવેણી સંગમ પર જૈનોએ પોતાના ભક્તિ અને કળાપ્રેમથી જ્યાં ત્યાં દેવમંદિરોની શિખરમાળાઓ ઊભી કરી દીધી. પરિણામે જૈનોની ઓછી વસ્તીવાળું ગામડું પણ એકાદ જૈનમંદિરથી નગરની શોભા ધારણ કરતું હોય એમ લાગતું.

એક વેળા અહોનિશ ગૂંજતા સાત્ત્વિકતા અને સંયમની સુવાસથી મહેકતાં કેટલાંક સ્થળો ઓસિયા, સાચોર, મંડોર, ખાડમેર, હથુડી, હમીરગઢ, મુંડસ્થળ વગેરે પવિત્ર સંસ્કાર-ધામોમાં તો આજે જાણે પ્રાણ ઊડી ગયા હોય અને અસ્થિ-પિંજર જેવા છૂટાછવાયા ઈંટો અને પથ્થરના ગંજ ખડકાયા હોય એવી કઠુણ સ્થિતિ ભાસે છે.

જે ગામમાં એક પણ જૈન મંદિર હોય ત્યાં એના

પ્રમાણમાં જૈનોની વસ્તી હોવી જોઈ એ પણ આજે તો કેટલાંયે એવાં ગામો જૈનોની વસ્તી વિનાનાં સૂનાં પડ્યાં છે. એવા ઉજ્જડ પ્રદેશમાં મંદિરોની સ્થિતિ દયાજનક હોય એમાં નવાઈ નથી. પરિણામે કેટલાંક મંદિરો કાળનો ઘસારો પામી ખંડેર બન્યાં છે, જ્યારે કેટલાંક મંદિરો જૈનેતરોએ થોડોક ફેરફાર કરી પચાવી પાડ્યાં છે.

આ સ્થિતિ જૈનોના ભૌગોલિક પરિવર્તનને આભારી છે. વસ્તુતઃ રાજકાંતિઓથી જૈનોની વસ્તી એ પ્રદેશમાંથી ઘટવા માંડી અને કેટલાંક સ્થળો વેરાન બન્યાં, પરંતુ ભૂતકાળના એ સોનેરી સમયની ઝાંખી કરાવતાં મંદિરો તો આજે પણ જાણે સ્વર્ગીય દેવવિમાન પૃથ્વી પર ઊતરી આવ્યું હોય તેવાં એકલાં અટૂલાં પ્રશાંતપણે ઊભાં છે અને કાળના ભરતી-ઓટનો મૂંગો ઉપદેશ આપી રહ્યાં છે. યુદ્ધિમાન માનવી એવા ઉપદેશને સાર્થક કરી લેવા પોતાની ચંચલ લક્ષ્મીનો ઉપયોગ એવાં ભગવદ્મંદિરો પાછળ કરી લઈ લોકજીવનમાં પોતાનાં સ્થાયી અને સાચાં કીર્તિમંદિરનું સ્મારક બનાવી લે છે. આવાં મંદિરોની યાત્રા કરવાથી ભાવના પવિત્ર બનતી રહે અને કવચિત્ સ્પર્શતા એવા મૂંગા ઉપદેશને ખાતર જૈનાચાર્યો-એ વારંવાર તીર્થયાત્રા કરવા પર ભાર મૂક્યો હોય એમ લાગે છે.

મારવાડમાં પ્રાચીન કાળનાં અનેક વિશાળ અને ઉગ્રત જૈન મંદિરો આજે પણ વિદ્યમાન છે. સામાન્ય રીતે તીર્થ-કરોની કલ્યાણક ભૂમિઓને તીર્થ તરીકે ઓળખાવવામાં આવેલી છે, પરંતુ કેટલીક વખત ભૂમિમાંથી સહસ્રા નીકળી આવેલી પ્રાચીન કળાપૂર્ણ પ્રતિમાઓના કારણે નવાં મંદિરો રચાવા

છતાં એને તીર્થનું ગૌરવ અપાય છે. એવાં તીર્થોની યાત્રા વેળા પશુ એકાદ એવી અપૂર્વ ઘડી આવી જાય છે ત્યારે જીવન કૃતકૃત્ય બની જાય છે. આ કારણે અહીંની પંચતીર્થીરૂપ ગણાતા યાત્રાધામોનો ઇતિહાસ જાણવો પ્રેરણાદાયી નીવડશે. કેમકે અતીતના ગૌરવમાં જ આપણા મહામૂલા સંસ્કારનો વારસો સાંપડે છે, એથી જ એવા પુનિત ધામોનો ઇતિહાસ જાણીને યાત્રા કરવાથી આપણી સંસ્કાર-સમૃદ્ધિ અને આધ્યાત્મિક ભાવના વિકસિત થાય છે અને વધુ ઉજ્જવલ બને એ અનુભૂત બીના છે. અધ્યાત્મજીવી માનવોની પરંપરામાં જ જૈન-ધર્મનો વારસો ઊતરી આવે છે એવી લોકપ્રતીતિ છે.

[આ પંચતીર્થોમાં મુખ્ય તીર્થ રાણકપુર છે. યાત્રાળુઓને રાણકપુર આવવા માટે પશ્ચિમી રેલવે (W. R.)ની નાની લાઈનમાં આવેલા આબુ અને અજમેરની વચ્ચેના રાણી કે ફાલના સ્ટેશને ઊતરવું. ફાલનામાં જૈન ધર્મશાળા અને જૈન મંદિરો છે. ફાલનાથી ૧૬ માઈલ દૂર સાદડી સુધી મોટર બસ જાય છે. વચ્ચે ખુડાલા, બાલી, કોટ અને મુંડારા ગામો આવે છે. કોટ સિવાય બધાં ગામોમાં પ્રાચીન જૈન મંદિરો છે. એ ગામોને વટાવીને સાદડી મુકામે આવવું પડે છે. સાદડીથી ૬ માઈલ દૂર ભરચક ઝાડીવાળા પહાડી રસ્તે રાણકપુરનું તીર્થ આવેલું છે. સાદડીથી વાહનો મળી શકે છે.]

રાણકપુર જતાં સાદડી આવનાર યાત્રાળુઓએ, સાદડીનાં મંદિરોના દર્શનનો લાભ લઈ શકાય એ ખાતર સાદડીની હકીકત જાણવી જોઈ એ.

સાહડી :

જેઘપુર રાજ્યના ગોડવાડ પ્રાંતમાં કાલના સ્ટેશનથી પૂર્વમાં ૧૬ માઈલ દૂર આ કસબો મધાઈ નદીના કિનારે આબાદ છે. વ્યાપારી સગવડવાળા આ ગામમાં અનુમાનતઃ કુલ ૧૨૦૦૦ ની વસ્તી છે. તેમાં શ્રવેતાંબર ઓશવાલ-પોરવાડનાં મળીને ૧૦૦૦ ઘરોમાં ૪૦૦૦ જૈનોની વસ્તી છે, જ્યારે સ્થાનકવાસીઓનાં ૨૫૦ ઘરો છે. ૬ ઉપાશ્રયો, ૨ ધર્મશાળાઓ, ૧ જૈન પાઠશાળા અને ૧ છાત્રાલય છે. અહીં કુલ ૫ જૈન મંદિરો છે.

સાહડીનાં ૪, રાણકપુર તીર્થનાં ૩, રાજપુરનું ૧ અને માદાનું ૧-એમ કુલ ૯ દેરાસરોનો વડીવટ કરતી શેઠ આણુંદણ કલ્યાણુણની પેઢી અહીં છે. અત્યારે તેના કુશળ વડીવટકર્તા મુનિમ શ્રી. હરગોવિંદદાસ છે; જેમની દેખરેખ નીચે રાણકપુર તીર્થ અને મૂછાળા મહાવીર તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. પ્રત્યેક યાત્રાળુને તેઓ સારી સગવડ કરી આપે છે.

વિશાળ રાજમર્ગની ડાબી બાજુએ રાવળામાં મોટી ધર્મશાળા છે, તેની સાથે નાનું દેવળ છે. ધર્મશાળામાં વાસણુ-ગોદડાંની બધી વ્યવસ્થા રહે છે. પાણી માટે રેંટ ગોઠવેલો કૂવો છે અને સાથે બાગ છે. ભોજનશાળાની પણ અહીં સગવડ છે.

૧. રાવલાની પાછળ આવેલું શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવનાનું શિખરબંધી મંદિર સૌથી મોટું ચોવીશ જિનાલયવાળું છે. અહીં પાખાણુની ૧૪૪ અને ધાતુની ૭૮ મૂર્તિઓ છે. મૂળ-

નાયક શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની બદામી વર્ણુની ૧ હાથ જિંચી પ્રતિમા છે. સં. ૧૨૨૮ની સાલનો લેખ છે. ભોંયરામાં ધાતુની પ્રાચીન પ્રતિમાઓ છે. સં. ૧૭૫૦માં આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. મંદિરની સ્થિતિ સારી છે. શેઠ આણુંદજી કલ્યાણજીની પેઠી વહીવટ કરે છે.

૨. મોટા દેરાસરની બેઠે શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ઘર-દેરાસર છે. તેનો સં. ૧૭૫૦માં શ્રોસંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે. આમાં પાપાણુની ૩ પ્રતિમાઓ છે. આ મંદિરની સ્થિતિ સારી છે. શેઠ આણુંદજી કલ્યાણજીની પેઠી એનો વહીવટ કરે છે.

૩. શ્રીઆત્માનંદ વિદ્યાલયની પાછળ શિખરબંધી શ્રી. આદીશ્વર ભગવાનનું મંદિર છે, જે સં. ૧૯૯૯માં શેઠ ચંદન-મલ પુખરાજજીએ બંધાવ્યું છે. વહીવટ પણ તેમનો જ છે. આ મંદિરમાં પાપાણુની ૩ અને ધાતુની ૧ પ્રતિમા છે.

૪. ગામથી આશરે ૧ કિલોમીટર દૂર રાણકપુર જવાના રસ્તાની ડાબી બાજુએ જૂની ધર્મશાળામાં શ્રીચંદ્રપ્રભ ભગવાનનું શિખરબંધી મંદિર સં. ૧૯૫૦માં બંધાવેલું છે. મંદિરની આજુબાજુએ જિંચો વંડો બાંધેલો છે. છૂટા સ્તંભો ઉપર ખુલ્લા મંડપવાળું આ મંદિર મધ્યમ વિશાળતાવાળું છે. મૂળનાયકની મૂર્તિ ૨૯ આંગળ જિંચી શ્વેતવર્ણી છે. એક ગૃહસ્થ યુગલની મૂર્તિ પણ વિદ્યમાન છે.

આ મંદિરની બાજુમાં શેઠ મૂળચંદ મનજીએ ધર્મશાળા બંધાવેલી છે. તેની પાસે એક હીરાવાવ અને ચોતરો પણ છે. તે ચોતરો સાદ્દીવાળા શેઠ મૂળચંદ છજમલજીએ બંધાવ્યો છે. શેઠ આણુંદજી કલ્યાણજીની પેઠી મંદિર અને ધર્મશાળાનો વહીવટ કરે છે.

૫. રાણકપુરના રસ્તા ઉપર ગામથી ૧ માઈલ દૂર શ્રીઆદીશ્વર ભગવાનનું શિખરબંધી મંદિર છે. તેનો સં. ૧૭૫૦ માં જીર્ણોદ્ધાર થયેલો છે. મંદિરમાં પાષાણની ૯ અને ધાતુની ૧ પ્રતિમા છે. મંદિરની સ્થિતિ સારી છે. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી વડીવટ કરે છે.

[સાદડીથી દક્ષિણ દિશામાં ૬ માઈલ દૂર રાણકપુર જવા માટે બે રસ્તાઓ છે. એક જૂનો અને બીજો નવો. જૂનો રસ્તો સાદડી બગીચાથી શરૂ થાય છે; જ્યારે નવો રસ્તો છેલ્લા શ્રી. ઋષભદેવ ભગવાનના મંદિર આગળ ધર્મને જાય છે. નવો રસ્તો સગવડભર્યો છે. બે એક વર્ષ થયાં સડક બાંધવામાં આવી છે. ઉપર્યુક્ત મંદિરથી આગળ જતાં બંને તરફ નાની નાની ટેકરીઓની હારમાળા છે. વચ્ચે વચ્ચે ખેતરો અને ઝાડવાંનાં ઝુંડ નજરે પડે છે. એક તરફ નદીનો પ્રવાહ દૂર-નજીક બનતો યાત્રીને સાથ આપે છે. માર્ગમાં એ નદીને પાંચ-છ વખત ઓળંગવી પડે છે. ૨ માઈલ લગભગનો રસ્તો વટાવીએ ત્યારે જમણી તરફ વટવૃક્ષોની છાયામાં આવેલી 'હીરાવાવ' નામનું વિશ્રામ સ્થળ આવે છે. અહીં પરબ બેસાડેલી છે. ત્યાંથી એ જ માર્ગે ૨-૨૫ માઈલ આગળ ચાલતાં 'ચંદનવાવ' નામે પરબનું સ્થળ આવે છે. ત્યાંથી ૧૫ માઈલ દૂર રાણકપુર તીર્થના માર્ગે જતાં અંતે પથરાળી નદીના પ્રવાહમાંથી પસાર થઈ ડાબી બાજુના સઘન વનને અને જમણી બાજુએ બાંધેલા તળાવના ભવ્ય બંધને નિહાળતો યાત્રી નદી પ્રવાહમાં સ્થાપેલી હગત (શક્તિ) માતાના સ્થાન પાસે આવી પહોંચે છે, ત્યાંથી રાણકપુર તીર્થના વિશાળ કંપાઉંડમાં રહેલાં ત્રણે મંદિરોનાં શિખરોનાં દર્શન કરે છે.]

૧. રાણુકપુર

નોંધપુર રાજ્યના ગોડવાડ પ્રાંતના દેસૂરી જિલ્લામાં સાહડીથી ૬ માઈલ દૂર પૂર્વ-દક્ષિણ દિશામાં, મધ્યમ નામની વહેતી નદીના કિનારે ‘રાણુકપુર’ નામે ગામ છે. આ ગામ આડા-વલા (અરવલી)ની પશ્ચિમ બાજુની ખીણમાં સઘન વનરાજિથી વીંટાયેલું છે. અત્યારે આ ગામ ઉજ્જડ છે.

ગામ :

રાણુકપુર ગામ ક્યારે અને કેવી રીતે વસ્યું એની વિગત એવી જાણવા મળે છે કે, ધરણુશાહ અને રત્નાશાહ નામના બે જૈન ભાઈએ મેવાડના રાણાના રાજ્યમાં અધિકારપદે હતા. તેમાં ધરણુશાહ તેા રાજના ખુદ મંત્રીપદે હતા; તેમણે જૈન મંદિર બાંધવા માટે મેવાડના રાણા પાસેથી જમીન ખરીદી ત્યારે એમને એ જમીન એવી શરતે આપવામાં આવી કે, જૈન મંદિરની સાથેસાથ ગામ પણ વસાવવામાં આવે અને તેનું નામ રાણાના નામ ઉપરથી પાડવામાં આવે. આ ઉપરથી માદ્રી પર્વતની રમ્ય ઉપત્યકામાં વસેલા ‘માહડી’ ગામની જે જમીન મંદિર માટે પસંદ કરવામાં આવી તેને રાણાના નામ ઉપરથી ‘રાણુકપુર’ નામ આપવામાં આવ્યું અને એ રીતે એ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું.

જે કે રાણુકપુર આજે ખંડિયેર હાલતમાં વેરાન બન્યું.

છે પરંતુ એની ભૂતકાલીન મહત્તા આંકવાને આપણી પાસે કેટલીક તત્કાલીન વર્ણનસામગ્રી છે. શ્રીમેક કવિએ સંવત ૧૪૬૯માં રચેલા ‘રાણિગપુર-ચતુર્મુક્તપ્રાસાદ-સ્તવન’ માં તેમણે પ્રત્યક્ષ જોયેલા આ ગામનું વર્ણન કર્યું છે.^૨

“રાણકપુર જોઈને અત્યંત ઉલ્લાસ અને સંતોષ થાય છે. આ નગર અણહિલપુર (પાટણ) જેવું છે. તેનાં ગઢ, મંદિર અને પોળો અત્યંત સુંદર છે. વચ્ચે સરિતાનાં નીર વહે છે. કૂવા, વાવ, પાડી, હાટ અને જિનમંદિર ઘણાં છે. તેમાં અઢાર વર્ણના લોક, લક્ષ્મીવંત વેપારીઓ અને પુણ્ય-શાળી માનવીઓ વસે છે. એ સૌમાં યશસ્વી દાનીશ્વર ધરણિંદ નામનો સંઘવી મુખ્ય છે. તે જિનમંદિરોનો ઉદ્ધારક છે. તેની પુણ્યાત્મા માતા કામલદે નામે છે, જે રત્નસિંહ અને ધરણિંદ નામના બે નરરત્નોને જન્મ આપી ધન્ય ! ધન્ય !! ગવાય છે.”

આ વર્ણન ઉપરથી જણાય છે કે, પંદરમી સદીમાં આ રાણકપુર ઘણું સમૃદ્ધિશાળી અને આબાદ નગર હતું. એ સમયે જૈનોનાં ૨૭૦૦ જેટલાં ઘરો હતાં. ૨ રાણકપુરના નિવા-

૧. જુઓ : પરિશિષ્ટ પહેલું, સ્તવન : ૧, ૨ થી ૭ કડી.

૨. વસ્તુતઃ મંદિરના કંપોર્ડિંગનો આસપાસની જમીન જોતાં અહીં કોઈ વિશાળ ગામ વસ્તું હોય એમ લાગતું નથી. હા, ધરણવિહાર જેવા મોટા મંદિરનું કામ વખોં સુખી આસ્તું હોય અને તે સમયે શિલ્પીઓ, કારીગરો અને મજૂરોને જોઈતી વસ્તુઓ પૂરી પાડવા વેપારીઓ અહીં આવીને અસ્થાયી રૂપે વસ્યા હોય, દુકાનો માંડી હોય એ બનવાજોગ છે. ઉત્તર દિશાની સાંકડી જમીનમાં પડેલાં ખંડિયોને જોતાં પણ અહીં

સીઓએ પણ અહીંનાં મંદિરોમાં મૂર્તિઓ ભરાવ્યાના શિલા-
લેખો આ મંદિરોમાંથી મળી આવે છે. શ્રીમેહ કવિના કથન
મુજબ તે સમયે અહીં ૭ જૈન મંદિરો હતાં. ત્યાર પછી સં.
૧૭૫૫માં શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિએ રચેલી તીર્થમાલા માં ૩ અને
અઠારમાં સૈકામાં ૫. મહિમાએ રચેલી તીર્થમાલા માં ૪ અહીં
૫ જૈન મંદિરો હોવાનું વર્ણન મળે છે.

વસ્તુતઃ અહીં ત્રણ મંદિરો ઉપરાંત બીજાં મંદિરો હોય
એમ જણાતું નથી, એટલે ધરણવિહારના ચારે ખૂણાના ચાર
મોટા ગભારા અને મુખ્ય ચૌમુખ મંદિરને ગણતાં પાંચ અથવા
ત્રણ માળનાં મંદિરોને ગણતાં ત્રણ અને બાકીનાં શ્રીનેમનાથ
અને શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનાં મંદિરો મળીને સાત અને
પાંચની સંખ્યા તીર્થમાળાકારોએ ગણાવી હોય એમ લાગે છે.

ઉપયુક્ત કવિએ ઉલ્લેખેલી મધાઈ નદી આજે પણ
ઉત્તર પશ્ચિમે પથરાયેલી છે; જે સદા વહ્યા કરે છે. થોડે દૂર
આવેલા તળાવનો પશ્ચિમ કિનારો મજબૂત બાંધેલો છે; જેનો
દિવાલની પહોળાઈ લગભગ ૪૨ હાથની છે. અને જમીનથી
૫૬ ફૂટ ઊંચી છે. તળાવમાં બાંધની પાસે ૪૦ વામ ઊંડું
કોઈ ગામ વ્યવસ્થિત રીતે વસ્યું હોય એમ ન કહી શકાય. કેમકે મંદિ-
રના કંપાઉંડની ચારે દિશામાં પહાડીઓ છે અને ઉત્તર તરફથી આવતી
મધાઈ નદી મંદિરના કંપાઉંડને અડીને જ પશ્ચિમ તરફ થઈ દક્ષિણ
દિશામાં વહે છે.

૩. “ પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ.” પૃષ્ઠ : ૧૩૬, પ્રકાશક : યશો-
વિજય ગ્રંથમાળા, ભાવનગર.

૪. એજન : પૃષ્ઠ : ૫૮

પાણી હોય છે; જ્યારે વરસાદમાં ઉપ વામ બેટલું વધે છે. તળાવમાંથી કાઢેલી નહેરોથી શિયાળુ અને ઉનાળુ પાક થાય છે. સં. ૧૯૫૬ના દુકાળમાં આ બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે.

રાણુકપુર તીર્થના કોટની બહાર સૂર્યનારાયણનું મંદિર છે. આ મંદિર મહારાણા કુંભાએ બંધાવ્યું હતું એમ કહેવાય છે. મંદિરના શિખરમાં ભાતભાતની કોરણી છે. ગૂઢમંડપ પડી ગયો છે. તેની આજુમાં મહાદેવનું એક મંદિર ખંડિત અવસ્થામાં પડેલું છે, તેમાં એક ભોંયરું છે.

મહાદેવના મંદિર પાસે ભૈરવનું સ્થાન છે. અહીંના લોકો તેને ‘ભાંગરિયા ખેલોળ’ કહે છે.

આસપાસની પહાડીઓ અને સઘન જાડીઓથી આખું જંગલ ભયંકર લાગે છે. હિંસક પશુઓનો ભય પણ રહે છે. સંભવ છે કે, મેવાડના રાણાઓએ આ સ્થાનને વિપત્તિકાળમાં આશ્રયનું સ્થાન બનાવ્યું હોય. રાણુકપુર તીર્થની દક્ષિણ તરફની એક પહાડી પર એક નાનો સરખો મહેલ બંધાવેલો નજરે ચડે છે. વળી દક્ષિણ દિશા તરફના ભયંકર જંગલમાં થઈને મેવાડ તરફ જવાનો એક રસ્તો છે. ‘આ માર્ગે જતાં ર માઈલ દૂર એક ચોકી આવે છે. ત્યાંથી એક રસ્તો ઉત્તરમાં ભાનુપુરાના વિકટ વનમાં થઈને જાય છે અને ચોકીથી બીજા માર્ગે જતાં એક આક્રિયા ઉપનદ (ખાર) આવે છે. તેના ચડાવ ઉપર એક પ્રાચીન કિલ્લો છે. તેના સિંહદ્વાર પર ‘મહાભય, મહાભય’ એવા શબ્દો કોરેલા છે અને કિલ્લો પણ એવો જ જણાય છે. કિલ્લાથી દક્ષિણ પૂર્વમાં ૭

માઈલ દૂર મેવાડના સાયરા ગામે પહોંચાય છે.' ૫

અહીંથી એક માર્ગ દેસૂરીની નાલનો છે. ઉત્તર દિશા તરફની પહાડીમાં રાણા કુંભાએ વસાવેલા કુંભલગઢનો પ્રસિદ્ધ કિલ્લો જોવાય છે. આ કુંભલગઢથી ૧૦-૧૨ માઈલ દૂર માલગઢ નામે ગામ છે; જ્યાં ધરણાશાહ અને રત્નાશાહ રહેતા હતા. કુંભલગઢ અને માલપુરના રસ્તે માદ્રી પર્વત આવે છે. એ પર્વતની તળેટીમાં માદ્રી ગામના સ્થળ ઉપર રાણાના નામથી રાણુકપુર વસાવવામાં આવ્યું છે.

રાણુકપુર તીર્થના કોટ :

આરે તરફનો કોટ ૫૬ વીધાના વિસ્તારવાળી જમીનને ઘેરી વળેલો છે. એ કોટમાં ઊલેલાં મકાનો—ધર્મશાળાઓ, મંદિરો અને તે અંગે રહેતા મુનિમ, પૂજારીઓ અને પહેરે-ગીરો વગેરે સિવાય અહીં બીજાં કોઈ મકાનો કે વસ્તી નથી.

મંદિરના કંપાઉંડમાં પ્રવેશ કરતાં મધ્યમ નદીના બેઠા ઠાળવાળા પૂલ ઉપર થઈને જવાય છે. નદીને જોતાં જ મેહ કવિની કાવ્યપંક્તિઓનું સ્મરણ થઈ આવે છે :

“નિરમલ નાર વહુઈ વીચ ગંગે
પાપ પખાલ સુઅંગે”

સાચે જ, નદીનાં વહેતાં ગંગા જેવાં નિર્મળાં નીરમાં પાપ ધોઈ નાખી પવિત્ર થઈને આપણે પ્રભુના તીર્થ મંદિરમાં જવા માટે દરવાજામાં પ્રવેશ કરીએ છીએ.

૫. જુઓ : “ મેરી ગોડવાડ યાત્રા ” લેખક : શ્રી વિજયતીન્દ્ર-સૂરિય : પ્રકાશક : રાજેન્દ્ર પ્રવચન કાર્યાલય. પૃ. ૬૦-૬૧

લોખંડી લગ્ન દરવાજામાં પ્રવેશ કરતાં જમણા હાથ તરફ એક સુંદર જળકુંડ આવે છે. તેના ઉપર કેટલાંક દેવી દેવતાનો મૂર્તિઓ પધરાવેલી છે. પાસે બે નાની સરખી દેરાંઓ છે. અહીં શિવ અને પાર્વતીની એક કળામય મૂર્તિ આપણી નજરે પડે છે.

ડાબા હાથ તરફ લોજનશાળાનું મકાન છે; જે સાદડી-વાળા શેઠ પન્નાલાલ પૂતમચંદ્રજીએ બંધાવેલું છે. તેની પાસે જ સં. ૧૯૬૯માં સાદડીવાળા શેઠ ન્યાલચંદ નથમલજીએ એક સુંદર ધર્મશાળા બંધાવી છે. તેની સામે એટલે માર્ગની જમણી બાજુએ કૂવો છે અને તેની પાસે જ અમદાવાદનિવાસી શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈનાં ધર્મપત્ની માણેકબેન શેઠાણીએ સં. ૧૯૬૮ માં બંધાવેલી મોટી સુંદર ધર્મશાળા છે.

આ ધર્મશાળાથી દક્ષિણ દિશામાં લગભગ ૨૦૦ ગજ છેટે શ્રી. નેમનાથ ભગવાનનું મંદિર છે. આ મંદિરની નજીકમાં પરંતુ કોટની બહાર અગાઉ કહેલું સૂર્યનારાયણનું મંદિર વિદ્યમાન છે.

શેઠાણી માણેકબેને બંધાવેલી ધર્મશાળાની પૂર્વ દિશામાં જૂની ધર્મશાળાના માર્ગે જતાં વચ્ચે શ્રી. પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું મંદિર આવે છે. આ મંદિરથી લગભગ ૭૫ ગજ છેટે વિશાળ વંડાથી ઘેરાયેલી જૂની ધર્મશાળા છે. તેના દરવાજામાં પ્રવેશ કરતાં વચ્ચે મોટું ચોગાન છે. એક તરફ કૂવો અને અને સ્નાનાગાર છે અને ચારે દિશામાં બાંધેલી ધર્મશાળાની લગભગ ૪૧ ઓરડીઓ છે. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી-કાર્યાલય અહીં જ છે, જે યાત્રીઓ માટે વાસણ-ગોદડાં તેમજ

ભોજનાલય વગેરેની બધી સગવડ પૂરી પાડે છે. ધર્મશાળાની દક્ષિણ દિશામાં એક મકાન નવું બાંધેલું છે, જે ઉપાશ્રય તરીકે સાધુ-સાધ્વીઓ માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. આ જૂની ધર્મશાળા સં. ૧૯૦૮ માં અમદાવાદનિવાસી શેઠ હડીસિંહ કેસરીસિંહનાં ધર્મપત્ની શેઠાણી હરકુવર બાઈએ બંધાવી છે.

આ જૂની ધર્મશાળાને અડીને જ ધરણવિકારનું વિશાળ મંદિર આવેલું છે. એ મંદિરની સામે નગારખાનાનું બે માળનું મકાન છે અને તેની પાસે નાનો બગીચો છે. નગારખાનાની દક્ષિણ દિશામાં સામે એક કૂવો પણ છે.

અત્યારે અહીં જે ત્રણ જૈન મંદિરો વિદ્યમાન છે, તેમાંનું પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઆદીશ્વર ભગવાનનું ચૌમુખ મંદિર, જેને ધરણવિકાર કહેવામાં આવે છે તે મુખ્ય છે. ગોડવાડની મોટી પંચતીર્થીમાં જેટલાં પ્રાચીન જૈન મંદિરો છે, તેમાં સૌથી મોટું, કિમતી અને શિલ્પની દૃષ્ટિએ આ મંદિર અનુપમ છે. આ મંદિર કોણે ક્યારે બંધાવ્યું અને મંદિરનો આકાર તેમજ શિલ્પપ્રકાર કેવો છે એ જાણવાથી એનો મહિમા સમજી શકાયે. ઋષભદાસ કવિએ તો આ તીર્થનું માહાત્મ્ય ગાતાં કહ્યું છે કે—

“ગઠ આપ્યુ નવિ ફરસિયો, ન સુણ્યો હીરનો રાસ;
રાણકપુર નર નવિ ગયો, ત્રિણ્યે ગભાવાસ.”^૬

ખરેખર, આપુ અને રાણકપુર તીર્થનાં યાત્રા જેણું કરી નથી, એનું જીવન નકામું છે. એવી લોકવાણીનું કથન એ તીર્થોનાં વર્ણન વાંચ્યા-સાંભળ્યા પછી અને સાક્ષાત્ દર્શન કર્યા પછી યથાર્થ લાગે છે.

૬. “આનંદકાવ્ય મહોદધિ” હીરવિજયસુરિરાસ. પૃષ્ઠ : ૯૨. પ્રકાશક દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્યાર ફંડ. સુરત.

“ રાણિકાપુર શ્રીધરજીવિહાર ”

ધનકુબેર ધરણાશાહે રાણકપુરમાં શિલ્પકલાના અત્યુત્તમ નમૂના સમાન ‘ ધરણવિહાર પ્રાસાદ ’ બંધાવ્યો છે. એને ‘ ત્રૈલોક્યહીપક પ્રાસાદ, ત્રિભુવનવિહાર, નલિનીગુહમવિમાન અને ચતુર્મુખપ્રાસાદ ’ એવાં નામોથી પણ સંબોધાય છે.

આ મંદિર આડાવલાની છેક પશ્ચિમી તળેટીમાં અનેક પ્રકારની વનરાજિ વચ્ચે ઝીણી નકશીથી સુશોભિત વિમાનસમું દેખાય છે. પાંચસો વર્ષથી ધરણાશાહની કીર્તિગાથા સંભળાવતું ઉન્નતશીલ અને પોતાની શિલ્પકળાની સૌંદર્ય સુગંધ પ્રસરાવતું આ અટ્ટલું ત્રૈલોક્યહીપક મંદિર, જાણે કાળ અને આક્રમણો સામે અડગપણે ઊભેલું હોય એમ લાગે છે.

મંદિરની રચના :

આ ધરણવિહાર મંદિર ૪૮૦૦૦ વર્ગ ફીટના વિસ્તારમાં આવેલું છે. મંદિરની ઊંચાઈના પ્રમાણમાં જગતી-લોચતજિયાની ઊંચાઈ અને વિસ્તાર, ચારે દિશામાં એકસરખાં પગથિયાં, પ્રતોલીઓ (શૃંગારચોકીઓ), તે ઉપરના મંડપો, દરવાજાઓ-બધું માપસર એકસરખું નજરે પડે છે. અંદરની બાજુએ ચારે દિશાના ચાર દરવાજા યુક્ત મુખ્ય મંદિર, તેના ચાર સભા-મંડપો, ચાર વિશાળ મેઘનાદ મંડપો, તેનાં તોરણો યુક્ત ઊંચા સ્તંભો, મુખ્ય મંદિરના ચારે ખૂણામાં બધે મંડપો યુક્ત ચાર શિખરબંધી દેરાસરો, ભમતીની શિખરબદ્ધ દેવ-કુલિકાઓ, વચ્ચે વચ્ચે ચારે તરફના એકસરખા મોટા ગભારા, ઉપર બે માળ અને શિખરબંધી રચનાવાળું આ મંદિર છે.

આખુલે મંદિર સેવાડી તેમજ સોનાણાના પથ્થરથી બાંધવામાં આવ્યું છે. મંદિરની મનોહર બાંધણી, મજબૂત ઘાટ, અને પાયાનું ઊંડાણ કેવું હશે એનો ખ્યાલ આવે છે. શ્રી. મેહ કવિ કહે છે કે, આ મંદિરનો પાયો સાત માથોડાં છે.^૭ આ ઉપરથી આમાં કેટલું ખરચ થયું હશે અને કેટલી મહેનત મજૂરી અને સમય વીત્યો હશે એની કલ્પના થઈ આવે છે.

મંદિરમાં ૧૪૪૪ સ્તંભોની રચના કરેલી છે. તેમાં ચારે દિશાના મેઘનાદ મંડપોના સ્તંભો તો ૪૦ શ્રીટથીયે વધુ હોયા અને પ્રત્યેક કોરણીયુક્ત છે. આ મંડપો સિવાયના બીજા સ્તંભો સાદા છે. મંદિરમાં સ્તંભોની રચના એવી કુશળતાથી સમાંતર કરેલી છે કે ગમે તે સ્થળે ઊભા રહી સામેની દિશામાં બિરાજમાન પ્રભુમૂર્તિનાં દર્શન કરતાં કોઈ સ્તંભનું નડતર થતું નથી.

મુખ્ય મંદિર અને ખૂણાના ચાર ગભારાંઓનાં મળીને ૫ મોટાં શિખરો, ૨૪ મંડપો, ૮૪ ફેરીઓ, ૯ લોંચરાં, મુખ્ય મંદિર ઉપર અને માળમાં ચાર દરવાજાયુક્ત ચૌમુખ પ્રતિમાઓ વગેરેની એકસરખી રચના આ મંદિરમાં કરેલી છે. આલું મોટું વિશાળ અને ભવ્ય મંદિર જોતાં આશ્ચર્યમુગ્ધ બની જવાય છે.

જો કે મંદિરમાં પ્રવેશવા માટે ચારે દિશાના દરવાજાથી જઈ શકાય છે પરંતુ પશ્ચિમ તરફનું દ્વાર ખુલ્લું રાખવામાં આવે છે.

૭. પરિશિષ્ટ પહેલું : કડી : ૮

પશ્ચિમ તરફનાં વીશ-પચીશ પગથિયાં વટાવી શૃંગાર-ચોકીની ઉપરની છતમાં નજર કરીએ તો દેટલાંક ઘટનાચિત્રો-લાવો કોરેલા નજરે પડે છે. એ લાવો મારી ઉપલક નજરે જોતાં રામાયણ અને મહાભારતના પ્રસંગોના હોય એમ લાગે છે. પરંતુ એને ખરાબર જોઈ એ તો જ એ લાવોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે.

શૃંગારચોકીના દરવાજામાં પ્રવેશ કરતાં ડાબા અને જમણા હાથ તરફ લાંબાં લોંચરાં છે, જેમાં તીર્થંકર મૂર્તિઓ સંઘરી રાખેલી છે. ત્યાંથી આગળ જતાં લગલગ દશેક પગથિયાં વટાવીએ તો આપણે ચૌમુખ મંદિરની સામેનો ખીજો સલામંડપ, જેને ‘મેઘનાદ મંડપ’ કહે છે, ત્યાં આવીએ છીએ. મંડપના ઊંચા અને વિવિધ કોરણીયુક્ત સ્તંભો ઉપરની ગુમ્મત્કાર છતની ગોળાકાર પટ્ટીમાં વિવિધ લાવો સુંદર રીતે આલેખ્યા છે.

આ ખીજા મંડપથી ચાર-પાંચ પગથિયાં ચડતાં પ્રભુ સમ્મુખના પ્રથમ રંગમંડપમાં અવાય છે.

આ જ પ્રમાણે જેવી પશ્ચિમ દિશામાં રચના છે તેવી જ ખીજા ત્રણે દિશામાં એકસરખી રચના છે.

મૂળમંદિરમાં ચારે દિશામાં સ્થાપન કરેલી લગવાન ઋષભદેવની ૬ ફૂટ ઊંચી મનોહર ૪ મૂર્તિઓ બિરાજમાન છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દિશાની મૂર્તિઓ ઉપર સં. ૧૪૬૮ ના ફાગણ વદિ પના લેખો કોતરેલા છે. જ્યારે માત્ર ઉત્તર દિશાની મૂર્તિ ઉપર સં. ૧૬૭૯ના વૈશાખ સુદિ ૧૧ ને ખુધવારને લેખ છે. જેમાં રાણા કર્ણાસેંહના રાજ્યમાં શ્રી. ભજ્ય-

૮. જુઓ, પારશિષ્ટ ખીજાં: લેખાંક : ૨.

દેવસૂરિના ઉપદેશથી પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે. ૯ આ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે, ચારે મૂર્તિઓની શ્રીસોમસંહરસૂરિએ એક જ સમયે પ્રતિષ્ઠા કરી હશે, પરંતુ તે પછી ઉપયુક્ત મૂર્તિને કોઈ કારણસર બદલવી પડી હશે. વળી, ચારે મૂર્તિઓ સપરિકર છે, પરંતુ એનાં પરિકરો ખંડિત થતાં તેને કાઢી નાખી સં ૨૦૦૬ની પ્રતિષ્ઠા વખતે નવાં પરિકરો ગોઠવ્યાં છે.

મૂળગભારામાં ઉપયુક્ત ચૌમુખજી સિવાય બીજી ૧૮ પાષાણ મૂર્તિઓ છે અને ધાતુની ૨ પંચતીર્થીઓ છે. આ મૂર્તિઓ પૈકી એક પાષાણ મૂર્તિને ગૌતમસ્વામીની મૂર્તિ તરીકે ઓળખાવાય છે. તેમની પાસે ઓથો નથી, પરંતુ એક હાથમાં મુદ્રુપત્તિ અને બીજા હાથમાં નવકારવાળી છે. મૂર્તિ ઉપર લેખ નથી. શ્રી.અંબિકાદેવીની મૂર્તિ પણ ૧ છે.

મૂળ મંદિરને ચારે બાજુએ ચાર વિશાળ મંડપો છે. તેના મુખ્ય મંડપો અને રંગમંડપો જુદા જુદા છે. મુખ્ય મંડપમાંથી રંગમંડપમાં જવા માટે નાળ મૂકેલી છે. નાળની બહાર એક ખુંટી કમાન છે અને તે એક નાળમંડપ છે.

મૂળ મંદિરના ૪ દ્વારો ઉપર ખૂણામાં ઉપરાઉપરી બખ્તે દેરાસરો છે. આ દેરાસરો પકી વાયવ્ય ખૂણાના દેરાસરને ‘કર્માપ્રથમ મહાધર ચૈત્ય’, અગ્નિખૂણાના દેરાસરને ‘કર્ણાપ્રથમ મહાધર ચૈત્ય’, ઈશાન ખૂણાના દેરાસરને ‘સ્તંભનકાવતાર ચૈત્ય’ અને નૈઋત્ય ખૂણાના દેરાસરને ‘અરિઘાત ચતુર્થ મહાધર ચૈત્ય’ એવાં નામો શિલાલેખોમાં આપ્યાં છે. ચારે દિશાના આ ચાર મંદિરો જુદી જુદી વ્યક્તિઓએ બનાવ્યાં છે.

તેમાં સં. ૧૫૦૭, સં. ૧૫૦૭, સં. ૧૫૦૭ અને સં. ૧૫૦૩ ના લેખો છે. આ દેરાસરોના રંગમંડપો અને મુખમંડપો દરેકને જુદા જુદા છે. આ રીતે બધા મળીને કુલ ૨૪ મંડપો ઘૂમટવાળા છે.

મંદિરની કળા—કારીગરી:

મૂળગભારાની બહાર મૂળનાયકની સમમુખ આરસ પાષાણના એક જ પથ્થરમાંથી આરપાર કોરીને અદ્ધર ગોઠવેલાં તોરણો તો આખુની શિલ્પકળાની યાદ અપાવે એવાં મનોહર છે. પહેલાં અંહી ૧૨૮ તોરણો હતાં. હવે માત્ર ચાર જ બચ્યાં છે. તેમાં આગળના અને પાછળના ભાગમાં સાત-સાત મળીને કુલ ૧૪ જિનપ્રતિમાઓ ઉત્કીર્ણ છે. આવાં જ બીજાં ૨ તોરણો છે, તેમાં પણ એ જ પ્રકારે જિનપ્રતિમાઓ અંકિત હોવાથી કુલ ૪૨ મૂર્તિઓ ગણાય છે. આ તોરણોને મારવાડમાં 'વાંદરવાવ' નામે ઓળખે છે. પ્રથમના તોરણના ઉપરના ભાગમાં ડાબી બાજુએ સુંદર ભાવ ઉત્કીર્ણ છે; જેમાં તીર્થંકરની માતા શયનાવસ્થામાં ૧૪ સ્વપ્ન નિહાળી રહ્યાં હોય એવું આલેખન પથ્થરમાં ઉત્કીર્ણ છે.

સભામંડપના ઘૂમટમાં ગોળાકારે ૧૬ વિદ્યાદેવીઓ અને વચ્ચે કળાભર્યું વેલખુટ્ટાનું સુશોભન આલેખ્યું છે; જે આખું દેલવાડાના મંદિરની આબેહૂબ નકલ સ્વરૂપ જણાય છે.

મંદિરની છતમાં અને થાંભલાઓમાં વૈવિધ્યભર્યું શિલ્પલાવણ્ય તો આંખને આંજી દે તેવું ઊભરાય છે. એક જ મસ્તકમાં જોડાયેલી ૫ પૂતળીઓ, કમલપત્રની ખારીક નકશી, કલામય

. જુમ્મરો, વેલપુટ્ટા વગેરે આકૃતિઓ શિલ્પકળાના અજોડ નમૂના સમાન છે.

મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં જે ધૂમટ આવે છે તેમાં એક સ્થળે આચાર્ય મહારાજ બેઠેલા છે અને તેમની પાછળ ૩ સાધુઓ હાથમાં ઓઘો રાખીને ઊભા હોય એવો ભાવ કોરેલો છે. પશ્ચિમ તરફના મેઘનાદ મંડપમાં પ્રવેશ કરતાં ડાબા હાથના એક સ્તાંભમાં બરાબર પ્રભુની સમ્મુખ ધરણ્યાશાક અને સ્થપતિ દેવાની નાની આકૃતિઓ કોતરેલી છે.

બીજા ધૂમટમાં શ્રીનેમિનાથ ભગવાનના પંચકદ્યાણુકનો ભાવ દર્શાવ્યો છે. એક તરફ શ્રીકૃષ્ણનો મહેલ, શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની બાન, લગ્નની ચોરી, પશુઓનું ચાન્નરું, પશુઓને છોડી મૂકવાં અને રથને પાછા વાળવાનું આણું ઘટનાદૃશ્ય ઉત્કૃષ્ટ છે. એક તરફ એક ગોવાળિયો લાકડીના ટેકે ઊભો રહેલો છે, તેની પાસે પશુઓ ચરી રહ્યાં છે અને એક તરફ છાશ વલોવતી સ્ત્રીઓનું દૃશ્ય ઉપસાવ્યું છે. બીજા એક ખૂણામાં સમવસરણુનો ભાવ આલેખ્યો છે. આ સિવાય બીજાં કેટલાયે ઘટનાદૃશ્યો જોવાલાયક છે.

પશ્ચિમ તરફના સભામંડપના એક થાંભલા ઉપર સં. ૧૬૧૧ ના વૈશાખ સુદિ ૧૩ નો લેખ છે, જેમાં ઉસમાનપુરના રહેવાસી શ્રેષ્ઠી ખેતાએ ‘મેઘનાદ’ નામનો મંડપ કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે.^{૧૦}

ચાર ખૂણાના મંદિરો ઉપર ૪ ધૂમટો છે, જે ૪૨૦ સ્તાંભો ઉપર રહેલા છે. દરેક ચાર સમૂહની મધ્યના ધૂમટો

૧૦. જુઓ : પરિશિષ્ટ બીજાં, લેખાંક: ૧૧

ત્રણ માળ સુધી ઊંચા છે અને એ જ સમૂહના ખીજા ધૂમ-ટોથી ઊંચે જાય છે. આવા મધ્યના ધૂમટોમાંનો એક જે મુખ્ય દ્વારની સામે છે તેને અંદર અને ઉપર એમ બેવડા ધૂમટો છે, જેનો આધાર ૧૬ સ્તંભો ઉપર રહેલો છે.

પૂર્વ અને પશ્ચિમ દ્વારની પ્રતોલી-શૃંગારચોકીના મંડ-પમાં મૂળ મંદિરના પ્રભુની બરાબર સમ્મુખ ગત્તરૂઠ માતા મરુદેવાની પ્રતિમા છે. દક્ષિણ દ્વારની પ્રતોલી ઉપરના મંડ-પમાં એક વેદિકા ઉપર એક ગૃહસ્થ મૂર્તિ છે. તેના ઉપર સં. ૧૭૨૩ નો લેખ છે. ઉત્તર દ્વારની પ્રતોલી ઉપરના મંડ-પમાં સહસ્ત્રકૂટ સ્તંભની અપૂર્ણ રચના છે, જેને 'રાણક સ્તંભ' પણ કહે છે, આની અપૂર્ણ રચના વિશે એવી દાંતકથા પ્રચલિત છે કે, રાણા કુંભાએ ધરણાશાહતું અનુકરણ કરવા માટે આ સ્તંભ બનાવવાની શરૂઆત કરેલી પરંતુ એવો ન બની શક્યો, પરિણામે એ સ્તંભ અધૂરો જ રહી ગયો. આ સ્તંભની વચ્ચે વચ્ચેની નાની પટ્ટી ઉપર લાંબા લેખો છે; જે સોળમી શતાબ્દીના છે અને લિન્ન લિન્ન વ્યક્તિઓના છે.

ચારે બાજુએ ફરતી ૮૦ દેવકુલિકાઓ પૈકી ૭૬ તો એકસરખી નાની અને શિખરબંધી છે. આમાંથી ચાર દેવકુલિકાઓ મોટી છે. અને દરેકની આગળ એકેક રંગમંડપ છે. ચાર દિશામાં રહેલા ચાર મહાધર પ્રાસાદ દેરાસરોને ગણતાં કુલ ૮૪ દેવકુલિકાઓ છે. તેની આગળના ભાગમાં વૈવંધ્યલરી મનોહર કોરણી કરેલી છે, દેરીઓ ઉપરના લેખોથી જણાય છે કે, ધરણશાહ પછી જુદી જુદી વ્યક્તિઓએ મળીને દેરીઓ બનાવી છે, એ વિશે થોડીક વિગત આ પ્રમાણે છે:—

પશ્ચિમ દરવાજાની ડાબી બાજુની દેરી નં. ૨ ઉપર સં. ૧૫૧૧ના માગશર વદિ ૧૩ ને સોમવારનો લેખ છે, જેમાં સત્યપુર (સાચોર)ના રહીશ ઝોશવાલજ્ઞાતીય ભાઈ ઝોએ મળીને દેરી કરાવી એમ લખ્યું છે.

દેરી નં. ૫ ઉપર સં. ૧૫૧૧ની સાલનો લેખ છે, તેમાં મુડારાવાસી મદાપુત્ર રાજાએ દેવકુલિકા કરાવી એમ જણાવ્યું છે.

દેરી નં. ૬ સીબલીપાવાસી શા. દેપાએ દેવકુલિકા કરાવી.

દેરી નં. ૭ ઉપર માલવીય ઉસારિયા ગામવાસી દેપા હરિયાએ દેવકુલિકા કરાવ્યાનો લેખ છે.

દેરી નં. ૮ માલવીય પીંપલિયાવાસી દેપા પાલ્હણુસીએ દેરી કરાવ્યાની હકીકત લેખમાં છે.

દેરી નં. ૧૦ રાણપુરના જ વાસી નયણાના પુત્રો લીણા, વેલણુ માવંબાલ (?) વગેરેએ દેરી કરાવી એવો લેખ છે.

દેરી નં. ૧૧ સિરોહીવાસી સં. વઘા ભાર્યા વજૂ તેમનો પુત્ર સં. મહિરાજ, નીના, ભાદા, ભાદાના પુત્ર ભાખર અને ગુણુરાજે દેરી કરાવી એમ લેખમાં જણાવ્યું છે.

દેરી નં. ૧૨ માં આસા અને તેની ભાર્યા આસલ-દેએ આ દેરી કરાવી.

દેરી નં. ૧૩માં સં. ૧૫૪૮ માં વાસ્તનાગર (?) સં. મના, તેની ભાર્યા રેલી, તેમના પુત્ર જેરાપાલ, તેની ભાર્યા જલ્હણુદેએ આ દેરી બનાવી.

આ ૧૩ મી દેરીના ઓટલા ઉપરના લેખમાં જણાવ્યું

છે કે, સારંગપુરવાસી સં. જયતા અને પાતાએ દેરી બનાવી.

દેરી નં ૧૪મીના ઓટલાના લેખમાં જણાવ્યું છે કે સાંભો-સણવાસી શા. સાર્દલે દેરી કરાવી.

દેરી નં ૧૫ માંના દરવાજા પાસેના લેખમાં જણાવ્યું છે કે, સં. ૧૫૧૬ ના વૈશાખ વદિ ૧ ના રેજ કુંભલમેર અને દેવ-વાડાના રહેવાસીઓ—પોરવાડ વ્યવ૦ ભાદા અને તેની પત્ની સોમીના પુત્ર કર્માએ તેમજ વ્યવ૦ ધના, અને તેની પત્ની બાબીના પુત્ર મેહાએ તેમની પત્ની લાખી અને બિદી, તેમના પુત્રો મેઘા, શિવા, જગમલ વગેરેની સાથે રાણકપુરના ચતુ-સુખપ્રાસાદમાં શ્રી નમિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા યુક્ત દેરી બનાવી અને તેની શ્રીરત્નશેખરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી.

આમ દેરીઓના દરવાજામાં અને તેના ઓટલા ઉપર મોટા ભાગે લેખો કોતરાયેલા વાંચવામાં આવે છે. અહીં તે ઓટલા નમૂના પૂરતા બતાવ્યા છે બધીયે દેરીઓ સોળમા સૈકામાં બંધાર્ષ ચૂડી હતી એમ એ લેખોથી જણાય છે.

મુખ્ય ગભારા પાસે આવેલી સીડીની પાછળ સં. ૧૬૬૨ ના ચૈત્ર વદિ ૧૧ ને ગુરુવારને લેખ છે; તેમાં બાલીનિવાસી પોરવાડ શેઠ હીરાના પુત્ર-પૌત્રોએ ૩૫ દેરીઓ કરાવ્યાનો અને તે માટે શ્રીસુમતિસુંદરસૂરિએ તેમને આશીર્વાદ આપ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

ભમતીમાં દક્ષિણ દિશાના દરવાજા ઉપર જમણી તથા ડાબી બાજુએ નંદીશ્વરદ્વીપતા પદ્મ ગોઠવેલા છે. આ પદ્મ સં. ૧૫૫૧ ના વૈશાખ સુદિ ૮ ના દિવસે સંઆમ સોનીએ બનાવ-

રાવ્યાનો મોટો લેખ દેરીનાં દરવાજાની પાસે છે. આ મંડપમાં એક જ શિલામાં કોરેલી ત્રણ કાઉસગિયા મૂર્તિઓ મનોહર છે. મુખ્ય ચૌમુખ મંદિરની ઉત્તર દિશામાં યાંચસો વર્ષથી ઊભેલું રાયણવૃક્ષ અને તેની નીચે શ્રીઆદીશ્વર ભગવાનનાં પગલાંની કળામય દેરી છે, જે શત્રુંજયનું સ્મરણ અપાવી રહી છે.

ઉત્તર-પશ્ચિમનાં આવેલાં દેરાસરો પકી એકમાં શ્રીસમેત-શિખરની કોરણીવાળી રચના છે. તેના ઉપર સં. ૧૫૩૨ નો લેખ છે. સામેના ઓળા મંદિરમાં અષ્ટાપદની અધૂરી રચના છે, તેના દરવાજામાં સં. ૧૫૩૨ ના ચૈત્ર સુદિ ૧૩ નો લેખ છે. બે મોટી શિલાઓ ઉપર કોરેલા અને યંત્રાકારે ગોઠવેલી નંદીશ્વરની રચના, સમેતશિખરવાળા દેરાસરની ભીંતના લાંબા પહોળા પથ્થર ઉપર કોરેલા શત્રુંજય અને ગિરનારના પટો, ડાબી બાજુએ નાલમંડપમાં સહસ્રકૂટની સુંદર રચના—વગેરે આકૃતિઓની કોરણી બેનમૂન છે.

ઉત્તર તરફના નાલમંડપ પાસે ખૂણાનાં દેરાસરની ભીંતમાં એક મોટી શિલા ઉપર સહસ્રકૂટના પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું આંટી ચૂંથ્યા જેવું શિલ્પ તે સૌ કોઈ ને દિડ્મૂઠ બનાવે એવું છે. એ શિલ્પમાં શ્રીપાર્શ્વનાથની મૂર્તિ નાગેન્દ્રની પીઠ ઉપર કાયો-ત્સર્ગપૂર્વક ધ્યાનમાં ઊભેલી છે અને એ જ નાગેન્દ્રે બીભાં નાગ-નાગિણીઓ સાથે આંટા લગાવી ચૂંથેલું ૧૦૦૮ કૂણાનું છત્ર ધારણ કરી રાખ્યું છે. નાગ અને નાગિણીઓએ પોતાની સમગ્ર શક્તિ બાણે કામે લગાડી હોય તેવું આ શિલ્પ એવી ખૂબીથી ઉપજાવી કાઢ્યું છે કે સામાન્ય નજરે એ કોયડારૂપ બની રહે. આ કૃતિમાં શિલ્પીએ પોતાના ઉત્કૃષ્ટ કલા-કૌશ-

લનો પરિચય કરાવ્યો છે. આવી માન-સામંજસ્યમાં અજોડ કૃતિઓ લાગ્યે જ બીજેથી જડી આવે. કહેવાય છે કે, આ શિલા બીજેથી લાવવામાં આવી છે. તેના ઉપર સં. ૧૬૦૩ નો લેખ છે, આ શિલા ત્રણ સ્થળેથી લાંગેલી છે, જેને પાછળથી ચૂનાથી સાંધી દીધી છે.

કહેવાય છે કે, આ મંદિરમાં અગાઉ ૮૪ લોંચરાં હતાં. લગભગ ૧૮ મા સૈકાના શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિના કથન મુજબ તેમાં ૯ લોંચરાં વિદ્યમાન હતાં. આજે પણ ૯ લોંચરાં મોજુદ છે. ધરણાશાહે અગમચેતી વાપરીને એ લોંચરાઓમાં મૂર્તિઓ અને દ્રવ્ય ભરી રાખ્યું હતું. મુસ્લિમ કાળમાં આ મંદિરની મૂર્તિઓ નાશ પામી ત્યારે લાંડારેલી મૂર્તિઓની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

સં. ૨૦૦૯ ની સાલમાં પ્રતિષ્ઠા થઈ ત્યારે ત્રણે મંદિરોના લોંચરાઓમાં જે અખંડિત મૂર્તિઓ હતી તે બધીને ધરણ-વિહારના પશ્ચિમ દ્વારમાં પેસતાં જમણા અને ડાબા હાથ તરફના લોંચરામાં લાવી ક્રમસર ગોઠવી મૂકી છે, તે બધી મૂર્તિઓના લેખો તપાસતાં તે ૧૫મા સૈકાથી લઈને ૧૮મા સૈકા સુધીના મારા વાંચવામાં આવ્યા છે.

સં. ૧૪૯૬ પહેલાંના કોઈ શિલાલેખ કે મૂર્તિલેખ મારા જોવામાં આવ્યો નથી. મોટી ૪ મૂર્તિઓ, ૪ મોટા કાઉસગિયા છે, જે ૨૮ ઈંચ ઊંચા અને મનોહર છે અને સં. ૧૫૫૧ ના સહા વદિ ૨ ના દિવસે માંડવગઢવાસી સંત્રામ સોનીએ લરાવ્યા છે, તેની અંજનશલાકા શ્રી ઉદયસાગરસૂરિએ કરી છે. બીજી કેટલીક નાની પ્રતિમાઓ પણ છે.

ઉત્તર દિશાના દેરાસરમાં પાઘડી, ખેસ અને કંઠમાં મોતીના હાર વગેરે વસ્ત્રાભૂષણોથી સજ્જ અને હાથમાં માળા સાથેની પદ્માસનસ્થ ધરણ્યાશેઠની મૂર્તિ હોવાનું કહેવાય છે. પરંતુ એ મૂર્તિ ધરણ્યાશાહની લાગતી નથી. મૂર્તિ ઉપર લેપ કરેલો છે અને મૂર્તિનું નાક જરા ખંડિત થયું છે.

ખીજ માળમાં પણ ચૌમુખ પ્રતિમાઓ વિરાજમાન છે. તેમાં પશ્ચિમ દિશાના મૂળનાયક શ્રીઆદિશ્વર ભગવાનની પલાંડી નીચે સં. ૧૫૦૭નો લેખ છે.^{૧૧} બાકીની ત્રણે બાજુએ કમશઃ સં. ૧૫૦૭, સં. ૧૫૦૮ અને સં. ૧૫૦૯ના લેખો છે. બધી પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા શ્રીરત્નશેખરસૂરિએ કરેલી છે. આ દેરાસર પણ ચાર દરવાજવાળું છે.

ખીજ માળમાં પણ પહેલા માળની જેમ ચારે ખૂણે ૪ દેરાસર ખાંધવાની શરૂઆત કરેલી જોવાય છે. ૨ મંદિરો અધૂરાં બનેલાં છે જ્યારે ૨ મંદિરોનાં કામની શરૂઆત કરેલી લાગે છે. અધૂરાં મંદિરો પૈકી એકમાં ચૌમુખી વિરાજમાન છે. અહીં ૮ થાંભલા છે. તે પ્રત્યેક થાંભલામાં ૯ જિન-પ્રતિમાઓ ઉત્કીર્ણ છે; એ રીતે ૮ થાંભલામાં મળીને કુલ ૭૨ જિનપ્રતિમાઓ છે. સંભવતઃ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન ચોવીશીની આ સ્થાપના હશે.

ત્રીજ માળમાં પણ ચૌમુખ પ્રતિમાઓ વિરાજમાન છે. તેમાં શ્રીસંભવનાથ, આદિનાથ વગેરે તીર્થંકરોની મળીને ૪ મૂર્તિઓ છે. દક્ષિણ દિશાના મૂળનાયક ઉપર સં. ૧૫૦૯નો

૧૧. પરિશિષ્ટ ખીજી : લેખાંક: ૪

લેખ છે. ૧૨ આ દેરાસરને પણ ચાર દરવાજા છે.

મૂળનાયક ભગવાનના મંદિરના શિખરમાં ચારે બાજુએ પૂનળીઓ અને વચમાં કાઉસગિયા, ભૈરવજી, અંબાદેવી વગેરેનાં સ્વરૂપો દર્શાવ્યાં છે. શિખર ૧૦૧ ફૂટ ઊંચું છે.

ઉપરના માળો અને ઘૂમટોમાં કરતાં નીચે ઊતરવાનો માર્ગ શોધવો પડે એવી માળની રચના કરેલી છે.

આ રીતે માળોની રચના, થાંભલાની ગોઠવણી, ખડારથી નજરે પડતી વાંકીચૂકી જમીન ઉપરની દેરીઓની એકસરખી રચના—આ બધું શિલ્પીની અસાધારણ કળાકૃશળતા બતાવી આપે છે. મંદિરનું સ્થાપત્ય જ એવા પ્રકારનું છે કે, જ્યાં જુઓ ત્યાં એકસરખી દેરીઓ, દેરાસર, થાંભલા, ઘૂમટો અને મૂર્તિઓને જોઈને ભુલાવામાં પડી જવાય.

આવા કળામય મંદિરની સમગ્ર રચના પાછળ દાનવીર અને કળાવીરના મુક્ત હસ્તનું અનુપમ અર્પણ નજરે ચડે છે અને આ મંદિર કરતાંયે તેમની ભાવનાનું વિરાટ દર્શન કરાવે છે. ખંનેની અમાપ ભક્તિ, શક્તિ અને ઔદાર્ય ભાવનાથી સન્નિયેલી ત્રિવેણીમાં આપણે એક વાર તો એવા લીન ખની જઈએ કે એના વર્ણન માટે વાચા જ ન સ્કુરે.

સમર્થ શિલ્પમીમાંસક સર ફરગ્યુસન પોતાની ઢબે સાચું કહે છે કે—

“ આ દેવાલયનું ભોંયતળિયું ઊંચું હોવાને લીધે તથા મુખ્ય ઘૂમટોની વધારે ઊંચાઈને લીધે એક મહાન જૈન

૧૨. પરિશિષ્ટ ખીબું : લેખાંક: ૫

દેવાલયનો ખરાબર દેખાવ આપે છે. કારણ કે, બીજાં જૂનાં દેવાલયોમાં બહારના ભાગ ઉપર કોતરકામનો અભાવ હોય છે. આ દેવાલયમાં ઘણા અને નાના ભાગો પાડેલા છે, તેથી શિષ્યવિદ્યાની ખરી શોભા તેમાં દેખાઈ આવે તેમ નથી, પરંતુ દરેક સ્તંભો એકબીજાથી જુદા છે, તેમજ ઉત્તમ રીતે ગોઠવેલા છે અને તેમના ઉપર ભિન્ન ભિન્ન ડિઝાઇનના ધૂમટો ગોઠવેલા છે. આ બધાય ઉપરથી મન ઉપર ઘણી સારી અસર ઊપજે છે. આવી સારી અસર કરે તેવું તથા સ્તંભોની સુંદર ગોઠવણીનો ખ્યાલ આપે એવું હિંદુસ્તાનમાં બીજું એકે દેવાલય નથી.’

આ ધરણુવિહાર મંદિરની જમીન સં. ૧૪૩૧માં રાણા મોકલના સમયે ખરીદવામાં આવેલી એવું એક તામ્રપત્ર હોવાનું જાણવામાં આવ્યું છે.^{૧૩} અને પં. શીલવિજયજીના કથન મુજબ આ મંદિરનો પાયો સં. ૧૪૪૬માં નાખવામાં આવ્યો અને મંદિરની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૪૯૮ના કાગણુ વદિ પના દિવસે

૧૩. આ તામ્રપત્રની નકલ રાણુકપુર-સાદડીનાં મંદિરોનો વહીવટ કરતી શેઠ આણંદજી કટ્યાણજી પેઠીના મુનિમ શ્રી. હરગોવિંદદાસ પાસેથી જેની મળી તેવી આ રીતે છે:—

“ સાથ શ્રી મહારાજાજી શ્રી મોકલસીંગજીકે દત્ત પરસ્ત શહીયેના પરવાલા નગમ સાદહીરા સીમસુ કર ધરતી બીગા ૫૧ અક્ષરે એકાવન નામ શીમ શુદ્ધા શ્રી રાણકપુરજીરે મંદીર બંદાવા સાર કર દીયો. ગમ્બચન મંદરકા નામ બચ બદાલા દરસુ પર ધરતી ૭ અક્ષરે સાત શ્રી રાણકપુરજીરા બાગ સાર કર દીધો સે કુચીથી કરાવજો જીગરા તે બાપતરા કર દીધો અણરો કે બેસલ કરશી જીણે એકલિંગનાથ પુગણે. સંમત ૧૪૩૧ કારતકરાત સુદિ ૧૩ દસગત પાંચોલી જુગપાદકા.”

બૃહત્પાગચ્છીય શ્રીસોમસુંદરસૂરિના હસ્તકમલથી કરવામાં આવી. એ સમયે ધરણુશાહે ભારે ઉત્સવ કર્યો હતો.

જિનપ્રતિમા સંખ્યા

૧. ધરણુવિહાર-ચૌમુખ મંદિર

મૂળનાયક ચૌમુખજીના મૂળ ગભારામાં —	૨૨	પ્રતિમા
ભમતીની એકસરખી ૭૬ દેરીઓમાં —	૨૧૭	”
શ્રીઆદીશ્વરના મંડપમાં —	૪	”
મોટા મહાવીરસ્વામીના મંડપમાં —	૬	”
શ્રીઅષ્ટાપદજીના મંડપમાં —	૬	”
ઈશાન ખૂણાના દેરાસરમાં —	૨	”
અગ્નિ ખૂણાના ” —	૨	”
નૈઋત્ય ખૂણાના ” —	૨	”
વાયવ્ય ખૂણાના ” —	૨	”
ઉપર નિસરણી પાસેના મંદિરમાં —	૬	”
ઉપર ણીજે માળે —	૪	”
ઉપર ત્રીજે માળે —	૪	”
ઉપર મે.ક્ષ બારીના દેરાસરમાં —	૪	”
લોંચરાઓમાં લગભગ —	૧૭૦	”
૨. શ્રીપાર્શ્વનાથના મંદિરમાં —	૨૮	”
૩. શ્રીનિમિનાથના મંદિરમાં —	૨૧	”

મંદિરનિર્માતા ધરણુશાહ:

આ ‘ત્રિભુવનદીપક’ દેવમહાલયના નિર્માતા ધરણુશાહ પોરવાડ હતા. તેમના પિતાનું નામ કુંરપાલ અને માતાનું

નામ કામલદે હતું. તેમની પત્નીનું નામ ધારલદે હતું. તેમને જ્ઞાના અને જાવડ નામે બે પુત્રો હતા. તેમના મોટા ભાઈનું નામ રત્નાશાહ અને તેમની પત્નીનું નામ રત્નાદે હતું. તેમને લાખા, મના, સોના અને સાલિગ-એમ ચાર પુત્રો હતા. તેઓ સિરાહી રાજ્યના નાંદિયા ગામના વતની હતા.

દાંતકથા એવી છે કે, એક વખત માંડવગઢના મુસ્લિમ બાદશાહનો પુત્ર ગજનીખાં પોતાના પિતાથી રીસાઈને રાજપૂતાનામાં થઈને જતો હતો. આ બંને ભાઈઓએ તેને સમજાવીને પોતાના પિતાની રાજધાનીમાં મોકલ્યો. આથી શહેનશાહ બહુ ખુશ થયો અને તે બંને ભાઈઓને તેડાવી પોતાના દરબારમાં રાખ્યા. પરંતુ થોડા સમય પછી ગામના ગપગોળાથી કાચા કાનના બાદશાહે તેમને અટકમાં લીધા. તેઓ જુદી જુદી જાતના ૮૪ સિક્કાઓનો દંડ લઈ પછી મુક્ત થયા અને પોતાના મુલકમાં પાછા ફર્યા, પરંતુ તેમને તેમના વતન નાંદિયામાં રહેવું યોગ્ય ન લાગ્યું. આથી તેઓ રાણુકપુરની દક્ષિણે આવેલા પાલગઢમાં જઈને વસ્યા.

ધરણાશાહ ખૂબ બુદ્ધિશાળી મુત્સદ્દો હતા. તેમની કીર્તિ સાંભળીને મેવાડના રાણાએ (સંભવતઃ રાણા મોકલ અને તે પછી રાણા કુંભાએ પણ) તેમને પોતાની રાજસભામાં સન્માન આપ્યું હતું. એટલું જ નહિ, તેમને મંત્રીપદે સ્થાપ્યા હોય એમ પણ મનાય છે. થોડા સમયમાં જ પોતાની કુશળતાથી એણે ખૂબ દ્રવ્ય એકઠું કર્યું. સં. ૧૭૪૬માં શ્રીશીલવિજયજીએ રચેલી તીર્થમાલા ના ઉલ્લેખ પ્રમાણે સં. ૧૪૪૬માં શ્રીસોમસુંદર-સૂરિના ઉપદેશથી એ પ્રભાવિત થયા અને તેમની બુદ્ધિને

પ્રવાહ ધાર્મિકતા તરફ વળ્યો. તેમને પોતાની લક્ષ્મીની અંચળતાનો અનુભવ થયેલો હતો તેથી તેને સાર્થક કરી લેવા પાછળથી તેઓ માદડીમાં જઈ વસ્યા અને તેની નજીકમાં એક મંદિર બંધાવવા માટે એકાંતમાં આવેલી સુંદર ભૂમિની પસંદગી કરી સં. ૧૪૩૧માં જમીન ખરીદી, જે પાછળથી 'રાણકપુર' નામે પ્રસિદ્ધિ પામી, એ વિશે અગાઉ કહેવાઈ ગયું છે.

એ જ તીર્થમાલા માં^{૧૪} ધરણા શેઠ માટે ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી હકીકત મળે છે, એનો સાર એ છે કે—“શ્રીધરણા શેઠે ખત્રીશ વર્ષના ભરચૌવનમાં શત્રુજય પર આવેલા ખત્રીશ સંઘો વચ્ચે સંઘતિલક કરાવી ઈદ્રમાળ લઈ ચોથું બ્રહ્મચર્ય-વ્રત ઉચ્ચર્યું હતું. આ રીતે તેમણે યૌવન અને સંપત્તિને સાર્થક કરી ઉત્તમ ધર્મકાર્યો કર્યાં હતાં.

એક રાત્રે સ્વપ્નમાં ધરણાશાહે ખારમા દેવલોકનું 'નલિનીગુહમ વિમાન' જોયું. એમને ભાવના થઈ આવી કે, 'આવી રચનાવાળું દેવાલય જે ભૂમંડલ ઉપર મારાથી બને તો ખરી પ્રભાવના કરી કહેવાય અને સ્વ-પરના કલ્યાણનું કારણ બને.' કોઈ પણ રીતે આ મનોરથને પાર પાડવાનો સંકલ્પ કરીને તેઓ કુલદેવીની આરાધના કરવા લાગ્યા.

સંકલ્પ પ્રમાણે તેમણે પચાસેક મોટા સોમપુરા શિવપી-એને બોલાવ્યા અને તેમની આગળ પોતાનો મનોરથ વ્યક્ત કર્યો. સ્વપ્નમાં જોયેલા વિમાનના આકારની તેમને વાત કરી. અને સિદ્ધપુરના ચતુર્મુખપ્રાસાદ(રાજવિહાર)ની ખૂબ પ્રશંસા કરતાં જણાવ્યું કે—“મારે પણ અહીં તેના જેવું જ દેવળ મોટા

૧૪. 'પ્રાચીન તીર્થમાલા સંગ્રહ' : પૃષ્ઠ ૧૦૬ : કડી : ૬૫ થી ૭૦.

મંડાણે અંધાવવું છે; એ મુજબના નકશાએ દોરી લાવો.”

કોણ જાણે કેમ, ધરણ્યાશાહની આર્થિક સ્થિતિ અને તેમના મનોરથ વચ્ચે મોટો તફાવત હોવાનું શિવપીએના મનમાં વસી ગયું હતું. આથી શેઠની તેમણે ધારેલી સ્થિતિ અનુસાર તેઓ નકશા દોરી લાવ્યા, પણ કોઈના નકશાએ તેમને ન રુચ્યા.

છેવટે મુંડારા ગામના રહેવાસી દેવા નામના શિવપીએ દોરેલો નકશો તેમને ગમી ગયો. મોટા મોટા શિવપીએ પણ એ જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. દેવો અર્ધસંન્યાસી જેવો હતો અને એ સમયમાં ગાંડા જેવો ગણાતો. બીજા શિવપીએની પ્રેરણાથી દેવાએ શેઠની સ્થિતિ જાણી લેવા પાયા માટે સાત પ્રકારની ધાતુઓ, કસ્તુરી અને બહુમૂલ્ય વસ્તુઓ મંગાવી. ધરણ્યાશાહે તે બધી વસ્તુઓ માગતાંવેંત હાજર કરી. આ જોઈ સૌને ધરણ્યાશાહની લાવના અને સ્થિતિની વાસ્તવિક પ્રતીતિ થઈ આવી.

મંદિરનો પાયો નખાયો ત્યારે શિવપીએને કબંધ પહેરાવી તેમણે ખુશ કર્યા. બધા કારીગરો અને મજૂરોની જરૂરિયાતો પૂરી પાડી સગવડો કરી આપી અને જોતજોતામાં ‘જંગલમાં મંગલ’ની પ્રતીતિ કરાવતા એ સ્થળે સેંકડો શિવપી-ઓનાં ટાંકણાં રાતદહાડો ગાજવા લાગ્યાં.

દરમિયાન ધરણ્યાશેઠને અનેક સુકૃતો કરતાં મોટા મંડાણના દેવાલયને અંધાવવામાં કેટલાંય વર્ષો વીતી ગયાં. શ્રીશીલવજ્રયજ્ઞના કથન મુજબ સં. ૧૪૪૬ માં મંદિરનો પાયો નખાયો હોય તો સં. ૧૪૯૬ સુધીમાં પચાસ વર્ષો સુધી

તેનું કામ ચાલ્યું.^{૧૫} જ્યારે “કેટલીક ઘટનાઓનો સમયનિર્દેશ” નામે એક છૂટા પ્રાચીન હસ્તલિખિત પત્રમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ સાંપડે છે :

“સંવત્ ૧૪૩૩ રાણપુર નગરમેં દેવલ કરાયો ઘન્ટે પોરવાડ ।
નિન્નાણુ લાલ દ્રવ્ય લગાયો । તિળ રૈ પાસતી દેવલ ૧ સોમલ
પોરવાડ કરાયો । તિળમેં નાગી પુતલી છે ।”^{૧૬}

આ ઉપરથી ‘ધરણુવિહાર’ અંધાવવામાં ચોસઠ વર્ષો વીતી ગયાં; એમ જણાય છે. વળી ઉપર્યુક્ત પ્રાચીન પત્રમાં બીજે સ્થળે નિર્દેશ છે કે—

“સંવત્ ૧૪૯૩ રાણપુર દેવલ થાપના કીધી ।”^{૧૭}

આ ઉલ્લેખથી આ મંદિર અંધાવવામાં (ચાર-પાંચ) વર્ષ લાગ્યાં, એમ મનાય.

મતલબ કે, આલું વિશાળ મંદિર અંધાવવામાં ઘણાં વર્ષો લાગ્યાં હશે એમાં શંકા નથી. છતાં ધરણુશેઠની મનો-રથની સિદ્ધિ પૂર્ણ ન થઈ. સ્વપ્નમાં જોયેલા અધૂરા વિમાન સુધી જ એમના દેવળનું કામ અટક્યું.

કહેવાય છે કે, ધરણુશાહને સાત માળનું મંદિર અંધાવવાનો ઈરિદો હતો. પણ તેમને યમરાજનો કાળઘંટ સંભળાવા લાગ્યો. મૂળના ત્રણ માળ પૂરા થયા અને એ માળોનું બીજું કામ અધૂરું પડતું મૂકી, એ સમયના યુગપ્રધાન બૃહત્તપા-ગરુડાચાર્ય શ્રીસોમસુંદરસૂરિના હાથે આ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરાવવાનો નિર્ણય કર્યો.

૧૫. પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ : પૃષ્ઠ ૧૦૬, કડી ૬૭.

૧૬-૧૭ જુઓ “જૈન સત્યપ્રકાશ” વર્ષ ૭, અંક ૫. પૃષ્ઠ ૩૨૧.

સંઘવી ધરણ્યાશેઠની વિનતિથી શ્રીસોમસુંદરસૂરિ રાણુક-પુર પધાર્યા અને ધરણ્યાશેઠે બંધાવેલી પૌષધશાળામાં ઊતર્યાં. શ્રીસોમસુંદરસૂરિ સાથે ૫૦૦ સાધુઓનો પરિવાર હતો; જેમાં ચાર સૂરિવરો અને નવ ઉપાધ્યાયો વગેરે હતા. મંદિરના શિલાલેખ મુજબ સં. ૧૪૯૬માં અને પ્રતિમાઓના લેખ મુજબ સં. ૧૪૯૮ માં સૂર્યજિભ સમાં તેજસ્વી મૂળનાયક શ્રી. યુગાદિદેવનાં ચાર જિઓની પ્રતિષ્ઠા શ્રીસોમસુંદરસૂરિના હાથે કરાવી. એ સમયે ધરણ્યાશેઠે ગરીબોને ખૂબ દાન આપ્યું. કૂવા, વાવ અને તળાવ ખોદાવી લોકોપકારી કાર્યો અને સાધર્મી-વાત્સલ્યો કર્યાં.

એ મહોત્સવ પછી એ જ વર્ષમાં શ્રીસોમદેવ વાચકને તેમણે આચાર્ય પદવી અપાવી અને તેમના મહોત્સવમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય વાપરી સુકૃત પ્રાપ્ત કર્યું.^{૧૮}

મંદિરના સં. ૧૪૯૬ના એક શિલાલેખ ઉપરથી જણાય છે કે, ધરણ્યાશાહે આ મંદિર સિવાય અઝરી, પીંડવાડા, સાલેર આદિ સાત ગામોમાં નવાં સાત દેવળો બંધાવ્યાં અને અનેક જિનમંદિરોનો પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો.^{૧૯} પીંડવાડાના મંદિરના મૂળનાયક ઉપર સં. ૧૪૬૫નો ધરણ્યાશાહનો લેખ અદ્યાપિ મોજૂદ છે.

ધરણ્યાશાહ ક્યારે સ્વર્ગવાસી થયા એ વિશે કયાંયથી કંઈ જાણી શકાતું નથી, પરંતુ તેમનો સં. ૧૫૦૭નો પ્રતિમાલેખ

૧૮. 'ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્ય.' પૃષ્ઠ : ૨૦, શ્લોક : ૧૧૦; 'સોમસૌ-ભાગ્યકાવ્ય' સર્ગ : ૯, શ્લોક : ૫૮, ૫૯.

૧૯. પરિશિષ્ટ ત્રીજું : શિલાલેખ નં. ૧

મંદિરમાંથી મળી આવે છે. ૨૦ એટલે તેઓ ત્યાં સુધી હયાત હશે એમ તો જણાય છે, પરંતુ તેમની અંતિમ ઘડીઓમાં એમ કહેવાય છે કે, તેમના મોટાભાઈ રતનાશાહે તેમની અભિલાષાને બનતી શક્તિએ પૂર્ણ કરવાનું વચન આપ્યું હતું અને તે મુજબ પાછળનાં આઠ-દશ વર્ષ સુધી રતનાશાહે મંડપોમાં જે કામકાજ કરાવ્યું તે ધરણ્યાશાહ કરતાંયે વધુ કળામય બને એવી દૃષ્ટિ તેમણે રાખી હતી.

એક શિલાલેખથી જણાય છે કે, અહીં શ્રીહીરવિજય-સૂરિના ઉપદેશથી જીર્ણોદ્ધાર અને પૂર્વ દિશા તરફનો 'મેઘનાદ' મંડપ નવેસર થયો હતો. દેવકુલિકાઓના મૂળનાયકોની જુદા જુદા શ્રાવકોએ પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાની હકીકત પણ શિલા લેખોમાંથી મળી આવે છે.

ખીજું મંદિર

મુખ્ય મંદિર-ધરણવિહારથી લગભગ ૭૫ ગજ દૂર પશ્ચિમ દિશામાં શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું શિખરખંધી મનોહર મંદિર ઉત્તર દ્વારનું છે. તેમાં મૂળગભારામાં મૂળનાયક શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની શ્વેતવર્ણી પ્રતિમા ૨૧ ફીટ ઊંચી છે. સભામંડપમાં બંને બાજુએ પ્રભુમૂર્તિઓ ઊંચાજમાન છે. મંદિરમાં કુલ ૨૮ પાષાણની મૂર્તિઓ છે. આ પૈકી રંગમંડપમાં રહેલી લેખ વિનાની દસમા-અગિયારમા સૈકાની એક મૂર્તિ રાણકપુરનાં બધાં

મંદિરોમાં કળાની દૃષ્ટિએ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. મંદિરમાં ભોંયરું છે, તેમાં કેટલીક મૂર્તિઓ સંઘરી રાખેલી છે.

આ દેવળનો મંડોવર કોઈ કુશળ શિલ્પીએ નિરાંતની વેળાએ કર્યો હોય એમ લાગે છે. મંડોવરમાં કોતરેલાં સ્વરૂપાનું નર્તન, અંગમરોડ, હાવભાવ તો ભારતની પ્રાચીન નૃત્યકળાનો હૂબહૂ ચિતાર રજૂ કરે છે. ભિટ્ટમાં ત્રણે બાજુએ ૧-૧૧ કૂટની પહોળી પટ્ટીમાં કામશાસ્ત્રીય ચોરાસી આસનોમાંથી કેટલાંક આસનો કોતર્યાં છે. આ નંગન પૂતળીઓને જોઈને કેટલાક વિદ્વાનો જુદા જુદા અભિપ્રાયો આપતા દોરવાયા છે. કેટલાક વિદ્વાનો આ સળંગ પટ્ટીનાં ચિત્રો જોઈને કહે છે કે, એ શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની જનના વરઘોડાનું દર્શ્ય છે, ત્યારે કેટલાક યુગલિક મનુષ્યોની પ્રાકૃતિક અવસ્થાનું દર્શ્ય હોવાનું કહે છે. કેટલાક એને શ્રીસ્થૂલભદ્ર મુનિ કોશા વેશ્યાની ચિત્રશાળામાં ચતુર્માસ રહેલા એ વેળા કોશાએ ખતાવેલા નાટ્યાભિયનું આલેખન છે એમ ખતાવે છે.

કહે છે કે, આ મંદિર ધરણાશેઠના મુતિમે બંધાવ્યું છે.

જ્યારે “કેટલીક ઘટનાઓનો સમયનિર્દેશ” નામના એક પ્રાચીન પત્રમાં આવી નોંધ મળે છે :

“ તિળરૈ પાસ્રતો દેઘલ ૧ સોમલ પોરવાઙ કરાયો ।
તિળમૈ નાગી પુતલી છે । ” ૨૧

આ હકીકતથી જણાય છે કે, સોમલ નામના પોરવાડે આ મંદિર બંધાવ્યું. શું આ સોમલ પોરવાડે ધરણાશાહનો મુનિમ

૨૧. “ જ્ઞેન સલ્ય પ્રકાશ ” વર્ષ ૭, અંક ૫, પૃષ્ઠ ૩૨૧

તો નહિ હોય ને ! જો કે આમાં સમયનિર્દેશ કર્યો નથી, પરંતુ મંદિરના સ્થાપત્ય ઉપરથી જણાય છે કે ધરણવિહાર બંધાયો તેની આસપાસના સમયમાં આ મંદિર બંધાયું હોવું જોઈએ.

આ મંદિર પાસે બગીચો, ચરટ-વાવડી છે, જે કારખાનાને તાબે છે. મંદિરને બે તરફ કોટ બાંધેલો છે.

ત્રીજું મંદિર

ધરણવિહારથી પશ્ચિમમાં ૨૫૦-૩૦૦ ગજ દૂર શ્રીનેમનાથ ભગવાનનું શિખરબંધી મનોહર મંદિર આવેલું છે, જે પૂર્વાભિમુખ દ્વારવાળું છે. તેમાં મૂળ ગભારામાં શ્યામવર્ણી શ્રીનેમનાથ ભગવાનની સુંદર મૂર્તિ બિરાજમાન છે. તેના સલામંડપમાં બંને તરફ મૂર્તિઓ પધરાવેલી છે. કુલ મળીને ૨૧ મૂર્તિઓ છે.

મંદિર સાદું અને શ્રીપાર્શ્વનાથના મંદિર જેવો શિખરબંધી ઘાટ છે. આ મંદિરમાં પણ એક લોંચરું છે, જેમાં ખંડિત મૂર્તિઓના સેંકડો અવશેષો ભરી રાખ્યા છે.

કેટલાક આ મંદિરને ‘સલાટોંકા મંદિર’ પણ કહે છે. એટલે કે ધરણવિહારમાં જે સલાટો કામ કરતા હતા તેમણે મળીને શ્રીનેમનાથનું મંદિર બંધાવ્યું છે. જ્યારે કેટલાક ધરણુશાહના કોઈ મિત્રે આ મંદિર બંધાવ્યું એમ કહે છે.

પ્રાચીન વર્ણનો

સં. ૧૪૯૯માં શ્રીમેહ નામના કવિએ તત્કાલીન રચેલા

સ્તવનમાં જણાવ્યું છે કે—“ધરણા શેઠે એક જ મુદૂર્તમાં એક-સામટાં ચાર કામ આદર્યાં હતાં. પહેલું દેવળનું મંડાણુ, બીજું સત્રશાળા, ત્રીજું દેવળની સામે સુંદર પૌષ્ઠશાળા અને ચોથું પોતાના વાસગૃહનું મુદૂર્ત કર્યું હતું.”^{૨૨}

શ્રીસોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય શ્રીપ્રતિષ્ઠાસોમે સં. ૧૫૨૪માં રચેલા **સોમસૌભાગ્યકાવ્ય** માં^{૨૩} મંદિરની રચના અને પૌષ્ઠ-શાળાનું હૂબહૂ વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે—

“એક દિવસે (સં. ૧૪૪૬ માં) સૂરિ(સોમસુંદરસૂરિ)એ વ્યાખ્યાનમાં જિનપ્રતિમા અને જિનમંદિર કરાવવાથી થતા મુષ્યક્રળનું વર્ણન કર્યું. એ ઉપદેશે ધરણા શેઠના હૃદયમાં સુંદર અક્ષર નિપજાવી અને કૈલાસગિરિસમુન્નત અને મનોહર મંદિર બંધાવવાનો તેમણે નિર્ણય કર્યો. એ મુજબ શ્રેષ્ઠ શિલ્પીઓને બોલાવી સિદ્ધપુરના ‘રાજવિહાર’ જેવું અનુપમ મંદિર બંધાવવાનો આદેશ કર્યો.

“શિલ્પીઓએ પ્રથમ ઘડેલા પથ્થરોને બંધગેસતી રીતે જડીને પીઠબંધ બાંધ્યાં. તેના ઉપર ત્રણ માળ ચણાવી મધ્યમાં અનેક પ્રકારના ઊંચા મંડપો બનાવ્યાં. અનેક પ્રકારની પૂતાળીઓ અને સુંદર નકશીથી સુશોભિત થયેલા મંદિરને જોઈ લોકોનાં ચિત્ત આશ્ચર્યમગ્ન બની ગયાં. એ મૂળ મંદિરની ચારે બાજુએ ચાર ઉજ્જવળ ભદ્રપ્રાસાદો બનાવ્યાં. આમ નંદીશ્વર તીર્થના અવતારસમુ અને ત્રણે લોકમાં દેહીપ્યમાન

૨૨. પરિશિષ્ટ પહેલું. કડી ૨૩; અને “ગુરુગુણરતનાકર કાવ્ય.”

પૃષ્ઠ ૧૧. શ્લોક: ૬૧.

૨૩. સર્ગ ૯, શ્લોક: ૪૭ થી ૫૪.

લાગતું હોવાથી તેનું નામ “ત્રૈલોકચંદીપક” રાખવામાં આવ્યું. પછી તેમાં સૂર્યબિંબ સમાન તેજસ્વી આદિનાથ લગવાનનાં ચાર બિંબોની પ્રતિષ્ઠા શ્રીસોમસુંદરસૂરિના હાથે કરાવી.

“સંઘપતિ ધરણ્યાના આગ્રહથી શ્રીસોમસુંદરસૂરિ રાણકપુર નગરમાં જ્યારે પધાર્યા ત્યારે તેઓ ધરણ્યા શેઠે બનાવેલી વિશાળ પૌષ્પશાળામાં બિતર્યા. આ પૌષ્પશાળામાં ઉત્તમ પ્રકારના કાષ્ઠના ૮૪ સ્તંભો હતા ને વ્યાખ્યાનશાળા, ચોક તેમજ અનેક ઓરડાઓ હતા. ૨૪

શ્રીમેહ કવિ ઉપર્યુક્ત મંદિરના વર્ણનમાં ઉમેરો કરતાં કહે છે કે, ૨૫ “ચતુર્મુખપ્રાસાદ ઉપર ખાવન કર્મસ્થાય-કારીગરોનાં પૂતળાં મૂકવામાં આવ્યાં છે. તેમાં હંમેશાં ભૂંગલ-ભેરી આદિ વાજિત્રો તાલબદ્ધ વાગતાં હોય એમ જણાય છે. ચારે દરવાજે ચાર બિંબો પધરાવેલાં છે.

“પશ્ચિમ દિશાના દરવાજે અત્યંત સુંદર મંડપ છે. ત્યાં હંમેશાં નાટક-એચ્છવ થયા કરે છે. ઉત્તર દિશાના દ્વારે શ્રીસંઘ અને ભોજક-ભાટ બેસીને કલરવ-કોલાહલ કર્યા કરે છે. પૂર્વ દિશાના દ્વારે સામે રહેલા બિંબો વિંધ્યગિરિની ભીંત છે, તે તરફ લોકોનો વાસ છે. તેથી પ્રભાતે બિંબોને તેઓ આદિનાથને પ્રણામ કરીને પૂજા-સેવા કરે છે. દક્ષિણ દિશાનું દ્વાર અત્યંત વિશાળ છે અને તે તરફ પૌષ્પશાળા છે, ત્યાં ગુણલંકાર ગુરુવરો સિદ્ધાંતોનું અધ્યયન કરે છે, જેમાં તપાગચ્છાધિરાજ શ્રીસોમસુંદરસૂરિ વિરાજે છે.

૨૪. ‘સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય’ સર્ગ : ૯, શ્લોક ૪૨, ૪૩

૨૫. પરિશિષ્ટ પહેલું : ૧૪ થી ૨૩

“શત્રુઞ્ચ અને ગિરનારની જેમ વિદ્યાચળની તળે-
ટીમાં વસેલા રાણકપુરના ધરણવિહારને જોઈને મનુષ્યે જન્મ
સફળ કરવો જોઈએ. ચૌમુખ ઉપર ૪ શિખર અને ત્રણ
ભૂમિકાનાં મળીને ૧૨ શિખરોવાળા સ્થાનમાં મૂળનાયકો ગિરાજે
છે. ત્રણ ભુવનને પ્રકાશતા અને ત્રણે ભુવનના (જ્ઞાન) દાતા
હોવાથી તેનું નામ “ત્રિભુવનવિહાર” પડ્યું છે. તેના અળહળ
તેજોમય સુવર્ણના દંડ-કળશ જોતાં તો તે ત્રણે ભુવનને મોહ
પમાડે તેવાં છે.

“દેવચ્છંદો, સાત મંદિરમાં ચાર જિનેશ્વરો, વીશ
વિહરમાન અને ચોવીશ જિનનાં ખાવન મળીને ૭૨ જિનાલયો
ત્યાં છે. એને કરતાં ચારે ખાળુએ જિનર્જિએનો પાર નથી.”
કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરતાં કહે છે કે, “જાણે નંદીશ્વરનો અવતાર
જ ધરણવિહારરૂપે થયો ન હોય !

“વિવિધ પ્રકારની અપાર પૂતળીઓ અને ઝીણા કોતર-
કામથી આ મંદિર આળુના બીજા અવતારસમું લાગે છે. તોરણો
અને થાંભલા તો એટલા બધા છે કે તે ગણી શકાય તેમ નથી.”

કવિ પ્રશંસાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચી કહી દે છે કે, “આનું
વર્ણન મારા જેવા એક જીભે તો ન જ કરી શકે. ૨૬

સત્રશાળા (દાનશાળા) વિશે આ જ કવિ કહે છે કે, ૨૭
“સં. ૧૪૯૫માં દુષ્કાળ પડ્યો. તેમાં લોકોને રાહત આપવા
ધરણાશાહના ભત્રીજાએ કહ્યું : ‘કાકા ! આપણા ઘેર લક્ષ્મીનો

૨૬. પરિશિષ્ટ પહેલું: કડી: ૩૫ થી ૪૪

૨૭. એજન. કડી ૧૩

લીલાલહેર છે. માટે જગદુશાહના જેવું કંઈક કરો. જો કે જગદુશાહ તો રાજા-મહારાજાઓનો પણ આધાર બન્યો હતો, જ્યારે આપણા પર તો માત્ર લોકોનો જ આધાર છે.’ આ સાંભળી તેમણે સત્રશાળા ખુલ્લો મૂકી.”

ટૂંકમાં :—૧ ચૌમુખજી શ્રીઆદિનાથ, ૨ શ્રીસુપાર્શ્વનાથ, ૩ શ્રીશાંતિનાથ, ૪ શ્રીનેમિનાથ, ૫-૬ શ્રીપાર્શ્વનાથ, અને ૭ આદિનાથ મહડીયમંડણ—એ પ્રકારે મૂળનાયકોવાળાં સાત મંદિરો ધરણુવિહારમાં છે.

*

સં. ૧૭૫૫ માં તીર્થયાત્રા કરીને શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિએ રચેલી તીર્થમાલા માં કહ્યું છે કે—^{૨૮} “અહીં પાંચ મંદિરો છે. તેમાં શ્રીધરણુવિહાર ચૌમુખજીનું મંદિર મુખ્ય છે. તેના જેવી માંડણી બીજી કયાંઈ નથી. આ મંદિર ત્રણે ભુવનમાં તિલકસમું છે. એમાં મોટા મોટા મંડપો, ઉત્તુંગ, સ્તંભો, અનેક પ્રકારની કોરણી, સહસ્રકૂટ અને મેરુ વગેરે તીર્થોના અવતારો છે. લોંચરાઓમાં અનેક બિંબો છે. મંગળ ચૈત્ય અને બધી બાબુએ દેરીઓ છે.”

ઉપર્યુક્ત શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિએ સ્વતંત્ર ‘રાણકપુર તીર્થ-સ્તવન’ રચ્યું છે તેમાં આ ધરણુવિહાર સંબંધી સુંદર વર્ણન છે. તેઓ કહે છે :—

“ નલિનીશુદ્ધ વિમાનની માંડણીવાળું આ મંદિર બહુ બિંચું છે. મેવાડના રાણકપુરમાં પોરવાડ ધન્નાશાહ અને તેમની પત્ની ધાન(ર)દેએ આ મંદિર બંધાવી નામ રાખ્યું. ધરણુશેઠે

૨૮. ‘પ્રાચીન તીર્થભાગા સંગ્રહ’ પૃષ્ઠ : ૧૩૬, કડી ૪૪, ૪૫.

અહમ અને પૌષધ તપ કરવાથી સૌધર્મ દેવલોકના દેવે આવીને વર માગવા કહ્યું. આથી તેમણે દેવું બંધાવવાની ઈચ્છા દર્શાવી. દેવતાએ તેમને દેવવિમાન જેવો પટ આલેખીને આપ્યો અને દેવા નામનો સલાટ તેમજ પથ્થરની ખાણ પણ બતાવી.

“ સં. ૧૪૯૫ માં ધરણ્યાશાહે ઋષભદેવ પ્રાસાદ બંધાવ્યો. તેમાં પાંચ મેરુ, ચારે તરફ મોટો ગઢ, બ્રહ્માંડના જેવી બાંધણી, ૮૪ દેરીઓ, ચારે તરફ ચાર પોળ, ૧૪૨૪ (૪૪?) થાંભલા, એકેક દિશામાં બત્રીશ-બત્રીશ તોરણો, ચારે દિશાએ ચાર રંગ-મંડપો, સહસ્રકૂટ, અષ્ટાપદ, નવ લોચરામાં અનેક જિનજિભ, રાચણની નીચે પાદુકા, અદ્ભુદ મૂર્તિ વગેરે સુકત ત્રણ માળનું આ દેરાસર છે.

“ સં ૧૪૯૭ના વૈશાખ સુદી ૭ ને દિવસે તપાગચ્છાચાર્ય શ્રીસોમસુદરસૂરિએ એની પ્રતિષ્ઠા કરી. એમાં મૂળનાયક ચૌમુખજી શ્રીઋષભદેવ ભગવાન પરિકર સહિત છે. ત્રણ ભૂમિકાઓ છે. એ સમયે ૩૪૦૦૦ પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી હતી. ધરણવિહાર સિવાય બીજાં ચાર મંદિરો પાસે પાસે છે.” ૨૯

અઢારમી સદીના યાત્રી પં. મહિમા વિરચિત તીર્થમાલા માં પણ અહીં પાંચ મંદિરો હોવાનું જણાવ્યું છે.^{૩૦} જે ત્રણ માળનાં ત્રણ દેરાસરો અને શ્રીપાર્શ્વનાથ તેમજ શ્રીનેમનાથના મંદિરને ગણીને જણાવ્યું હોય એમ લાગે છે.

૨૯. જુઓ : પરિશિષ્ટ પહેલું : સ્તવન : ૩.

૩૦. ‘પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ’ : પૃષ્ઠ: ૫૯, કડી: ૬.

ધરણવિહારમાં પશ્ચિમ તરફના મૂળનાયકના દરવાજા બહાર જમણી તરફની ભીંતમાં એક મોટો શિલાલેખ છે;^{૩૧} તે ઉપર્યુક્ત હકીકતનું સમર્થન કરે છે. એ શિલાલેખમાં ગુહિલવંશી રાજાઓની ૪૧ પેઢીઓનાં નામો પણ આપ્યાં છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે-

“ યુગાદીશ્વર ચતુર્મુખ મિત્રને નમસ્કાર થાઓ. સં. ૧૪૯૬માં મેઢપાટ(મેવાડદેશ) ના મહારાજાધિરાજ ૧ શ્રીખમ્પ, ૨ શ્રીગુહિલ, ૩ ભોજ, ૪ શીલ, ૫ કાલભોજ, ૬ ભર્તૃ-ભટ, ૭ સિંહ, ૮ મહાયક, ૯ શ્રીખુમાણ (પુત્ર અને સ્ત્રી સાથે સુવર્ણથી તોલ કરાવનાર), ૧૦ અલ્લટ, ૧૧ નરવાહન, ૧૨ શકિંતકુમાર, ૧૩ શુચિવર્મા, ૧૪ કીર્તિવર્મા, ૧૫ યોગરાજ, ૧૬ વરટ, ૧૭ વંશપાલ, ૧૮ વૈરસિંહ, ૧૯ વીરસિંહ, ૨૦ શ્રીઆરિસિંહ, ૨૧ ચોડસિંહ, ૨૨ વિક્રમસિંહ, ૨૩ રણસિંહ, ૨૪ ખેમસિંહ, ૨૫ સામંતસિંહ, ૨૬ કુમારસિંહ, ૨૭ મથનસિંહ, ૨૮ પદ્મસિંહ, ૨૯ જૈત્રસિંહ, ૩૦ તેજસ્વીસિંહ, ૩૧ સમરસિંહ, ૩૨ શ્રીભુવનસિંહ. (ખમ્પનો વંશજ અને કીતૂક ચૌહાણને હતનાર) ૩૩ શ્રીજયસિંહ, ૩૪ લક્ષ્મીસિંહ (માલવપતિ, ગોગાસિંહને હતનાર), ૩૫ પુત્ર અજયસિંહ, ૩૬ બ્રાતા શ્રીઆરિસિંહ, ૩૭ શ્રીહમ્મીર, ૩૮ શ્રીખેતસિંહ, ૩૯ રાજા શ્રીલક્ષ, ૪૦ સુવર્ણતુલાદિ દાનપુણ્ય, પરોપકારાદિ ગુણરૂપ કલ્પવૃક્ષને આશ્રય આપનાર નંદનવન સમાન રાજા મોકલ ૪૧ તેના કુલકાનનમાં સિંહ સમાન રાણા શ્રીકુંભકર્ણ થયા.

“ રાણા કુંભકર્ણે સારંગપુર, નાગપુર, ગાગરણ, નરાણક, અજયમેરુ, મંડોર, મંડલકર, ખૂંદી, ખાટુ, ચાટસૂ, જાન અને

૩૧. પરિશિષ્ટ બીજી : લેખાંક : ૧.

બીજા અનેક મજબૂત કિલ્લાઓને લીલા માત્રમાં જીતી લઈ પરાક્રમ બતાવ્યું હતું. આ રાજા સિંહની સમાન પોતાના ભુજ-બળથી ઉન્નત હતો અને તેણે ગરુડની સમાન બનીને સર્પ-જેવા સ્વેચ્છ રાજાઓનો નાશ કરી અનેક શુભ લક્ષણવાળા હાથીઓનો સંગ્રહ કર્યો હતો. અનેક અભિમાની અને શૌર્ય-શાળી રાજાઓની મસ્તકાવલી તેના ચરણકમલમાં વંદન કરતી હતી. આ (રાજા) રાજાઓની દુશ્મનાવટને પોતાના હસ્તદંડથી તોડવામાં મહાસમર્થ અને રાજ્યશ્રી-લક્ષ્મીદેવીની સાથે ગોવિંદની માફક અરુણલિત લીલાવિલાસ કરતો હતો. એનો પ્રભાવ-તેજ દુર્નીતિરૂપી ઝાડીને બાળવામાં અગ્નિ સરખું કામ દેતો હતો. તેના આવવાથી પશુઓનાં ટોળાં સમાન શત્રુ રાજાઓ નાસી જતા હતા. ગુજરાત અને દિલ્લીના બાદશાહોએ એને રાજછત્ર અને 'હિંદુ સુલતાન' ની પદવી આપી હતી. આ (રાજા) સુવર્ણછત્રનો આગાર, છ દર્શનીઓનો આધાર અને ચતુરંગ રાજલક્ષ્મીરૂપી નદીનો આગર હતો. આ (રાજા) કીર્તિ, ધર્મ, પ્રજાપાલન અને સત્ત્વાદિ ગુણોથી શ્રીરામ અને યુધિષ્ઠિર આદિ રાજાઓનું અનુકરણ કરતો હતો.

“આવા સાર્વભૌમ શ્રીકુંભકર્ણુ રાણાના વિજયમાન રાજ્યમાં પૌરવાહ જ્ઞાતિમાં મુકુટ સમાન સંઘપતિ સાંગણુનો પુત્ર સં. કુરંપાલ, તેની ભાર્યા કામલદે, તેમના પુત્ર સં. ધરણાક, જે રાણા કુંભકર્ણુનો પ્રીતિપાત્ર, ચુસ્ત જ્ઞેનધર્મી, અને શરીર પર વિનય, વિવેક, ધૈર્ય, ઔદાર્ય, શુભ કર્મ, નિર્મલ શીલ આદિ અહ્ભુત ગુણરૂપ અલંકારોને ધારણ કરતો હતો. મહામહ સુલતાનનું ફરમાન પ્રાપ્ત કરનાર સંઘવી ગુણ-

રાજની સાથે જોણે અનેક દેવાલયોથી સુશોભિત શત્રુંજયાદિ મહાતીર્થોની યાત્રા કરી હતી અને અબરી, પીંડવાડા, સાલેર આદિ ગામોમાં નવીન જિનમંદિરો બંધાવ્યાં હતાં, જીર્ણ મંદિરોના ઉદ્ધાર કરાવ્યા હતા અને પદવી-સ્થાપનાઓ કરાવી હતી. વળી, દુષ્કાળપીડિત લોકોને માટે અન્નક્ષેત્ર ખુલ્લાં મૂક્યાં હતાં અને જૈનસંઘોનો મહાસત્કાર કર્યો હતો. આ પ્રકારે અનેક સદ્ગુણરૂપી બહુમૂલ્ય વસ્તુઓથી ભરેલું ધરણાકનું જીવનરૂપ વાહન સંસારસમુદ્રને તરી જવા શક્તિમાન અન્યું હતું.

“શ્રીધરણાકે પોતાની પત્ની ધારલદેવી, તેના પુત્રો સંઘવી જાજા અને સં. જવડ તથા પોતાના મોટાભાઈ રત્ના, તેમની પત્ની રત્નાદે અને તેમના પુત્રો—લાખા, મના, સોના અને સાલિગ આદિ કુટુંબના નામથી સ્થાપેલા રાણુકપુરમાં કુંભ-કર્ણના આદેશથી ત્રૈલોક્યદીપક નામનું યુગાદીશ્વર (ઋષભદેવ)-નું ચૌમુખ મંદિર બંધાવ્યું અને તેની જડતત્પાગચ્છીય શ્રીજગતચંદ્રસૂરિ-શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિના સંતાનીય શ્રીદેવસુંદરસૂરિની પાઠે સૂર્યસમા સુવિહિત પુરંદર ગચ્છાધિરાજ શ્રીસોમસુંદર-સૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. આ ચતુર્મુખ દેવાલય સૂત્રધાર દેવાકે બનાવ્યું, તે ચંદ્ર-સૂર્યની સ્થિતિ પર્યાંત કાયમ રહો.”

એક બીજા શિલાલેખથી જણાયું છે કે—“સં. ૧૧૬૭માં અમદાવાદની પાસે આવેલા ઉસમાનપુરાના રહેવાસી ખેરવાડ જ્ઞાતીય શા. ખેતા અને નાયકે, જેમને અકબર આદશાહે જગદ્ગુરુનું બિરુદ આપ્યું છે એવા શ્રીહીરવિજયસૂરિના ઉપ-દેશથી રાણુકપુર નગરમાં સં. ધરણાએ બંધાવેલ ચતુર્મુખ વિહારમાંના પૂર્વદિશાના દરવાજાના સમારકામ માટે ૪૮ સોના-

મહારો આપી તથા તે જ દરવાજા પાસે 'મેઘનાદ' નામનો એક મંડપ કરાવ્યો. ૧૩૨

બાકીના કેટલાક લેખોમાં અમુક સાલમાં, અમુક ગામનાં અમુક શ્રાવકોએ દેવકુલિકા આદિ કરાવ્યાની હકીકતો સાંપડે છે.

શ્રીમેહ કવિનું સ્તવન, શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિ આદિનાં સ્તવનો અને સં. ૧૪૯૬ નો મોટો મૂળ શિલાલેખ તેમજ બીજા શિલાલેખો અમે પરિશિષ્ટમાં આપ્યા છે.

દાણ અને માફી :

ધરણવિહારના દરવાજાની બહાર ડાબા પડખે બે શિલાલેખો છે. પહેલા શિલાલેખનો ભાવાર્થ આ પ્રકારે છે—

“સં. ૧૫૦૭ના ચૈત્ર વદિ ૧૩ થી વૈશાખ સુદિ ૨ ના દિવસોમાં રાણકપુરમાં જે મેળો ભરાય તેમાં એક ગાડા દીઠ ૪ પૈસા અને પોઠિયા દીઠ ૧ પૈસો કર લેવાનું નક્કી થયું છે, તે કાયદાને જે તોડ તેને સોગન છે.”—આવો ઉલ્લેખ છે. બીજા લેખનો ભાવાર્થ આ પ્રકારે છે:—

“સંવત ૧૬૯૩ના આસો સુદિ ૩ના દિવસથી મહારાણા જગતસિંહજીના રાજકાળમાં યાત્રાનિમિત્તે અહીં કર નહિ લવાય એવું રામસિંહે વચન આપ્યું.”—એવો ઉલ્લેખ છે.

વાર્ષિક મેળા :

આસો સુદિ ૧૩ અને ફાગણ વદિ ૧૦ (મારવાડી—ચૈત્ર વદિ ૧૦) એમ બે મેળાઓ અહીં ભરાય છે. ફાગણનો મેળો મોટી સંખ્યામાં મળે છે. મેળામાં હજારો યાત્રાળુઓ

૩૨. પરિશિષ્ટ બીજું : લેખાંક : નં. ૨.

એકઠા થાય છે. મેળાના દિવસોમાં સાદડીથી રાણકપુર સુધીમાં આસપાસના નગીરદારો પોતપોતાના માણસો સાથે અદાર સ્થળોમાં ચોકી પર બેસે છે. આશરે પાંચસો માણસો યાત્રીઓની રક્ષા કરે છે.

ચૈત્ર વદિ ૧૦ ના રોજ મૂળનાયક ઉપર ધરણા શાહના વંશજોમાંથી કોઈ પણ ધન ચડાવે છે. બાકીની ધન્યો શેઠ આણંદજી કચ્છાણજીની પેઢી તરફથી ચડાવવામાં આવે છે.

કહેવાય છે કે, ધરણા શાહ અને રતના શાહનું કુટુંબ પાલગઢથી સાદડીમાં આવીને વસ્યું અને તે પછી તેઓ ધાણુરાવ રહેવા લાગ્યા. ધરણાશાહ અને રતના શાહના પરિવારના વંશજો આજે પણ ધાણુરાવમાં છે. તેઓમાંથી પોતાનો ધન ચડાવવાનો હક આજ સુધી નળવી રાખે છે.

વ્યવસ્થા :

એમ કહેવાય છે કે, મુખ્ય મંદિર બંધાયા પછી લગભગ બસોએક વર્ષે રાણકપુર [તૂટ્યું]. તે પછી સાદડીના શ્રીસંઘે આની વ્યવસ્થા સંભાળી પરંતુ હિંસક પ્રાણીઓ અને લૂંટારાઓનો ત્રાસ દિવસે દિવસે વધવા માંડ્યો. એકલ-દોકલને ત્યાં જવું અશક્ય બન્યું, તે સમયમાં જ અમદાવાદના શેઠ હેમાભાઈ હઠીસિંહ સંઘ લઈને ત્યાં આવ્યા અને આ બુલમની કથા સંભળી ત્યારે તેમણે આઠ આરખોને રોકીને રક્ષા-વ્યવસ્થા કરી. ભોંયરામાંથી નવી પ્રતિમાઓ કઢાવી, ધર્મશાળાનો કેટ કરાવવો શરૂ કર્યો અને સાદડીથી રાણકપુર સુધી ચોકીઓ બેસાડવાનો પાકો બંદોબસ્ત કર્યો. એ પછી સં. ૧૯૫૨ સુધી સાદડીવાળા શ્રેષ્ઠીઓ આ તીર્થને વહીવટ કરતા હતા પણ

ખૂબ અશ્રાતના થતી જોઈ આ. શ્રીવિજયધર્મસૂરિ મહારાજ
જ્યારે સાદડીમાં ચતુર્માસ બિરાજમાન હતા ત્યારે તેમણે
સાદડીવાળાઓને સમજાવી સં. ૧૯૫૩ માં આ તીર્થને વહીવટ
શેઠ આણંદજી કટ્યાણુજીની પેઢીને સુપરત કરાવ્યો.

આજે અમદાવાદની શેઠ આણંદજી કટ્યાણુજીની પેઢી
સાદડીમાં કાર્યાલય રાખીને તીર્થને પ્રબંધ કરે છે. આ વ્યવસ્થાથી
ભય ઓછો થયો છે જીર્ણોદ્ધારનું કામ પૂર્ણ થતાં સં. ૨૦૦૬માં
ફરી પ્રતિષ્ઠા થઈ છે.

૨. ઘાણેરાવ—મૂછાળા મહાવીર

મૂછાળા મહાવીરના તીર્થે જતાં ઘાણેરાવ ગામ થઈને જવાય છે. તેથી અહીંનાં મંદિરોનાં દર્શનનો પ્રાસંગિક લાભ લેનારા માટે તેની વિગત જાણવાનું ઉપયોગી થઈ પડશે.

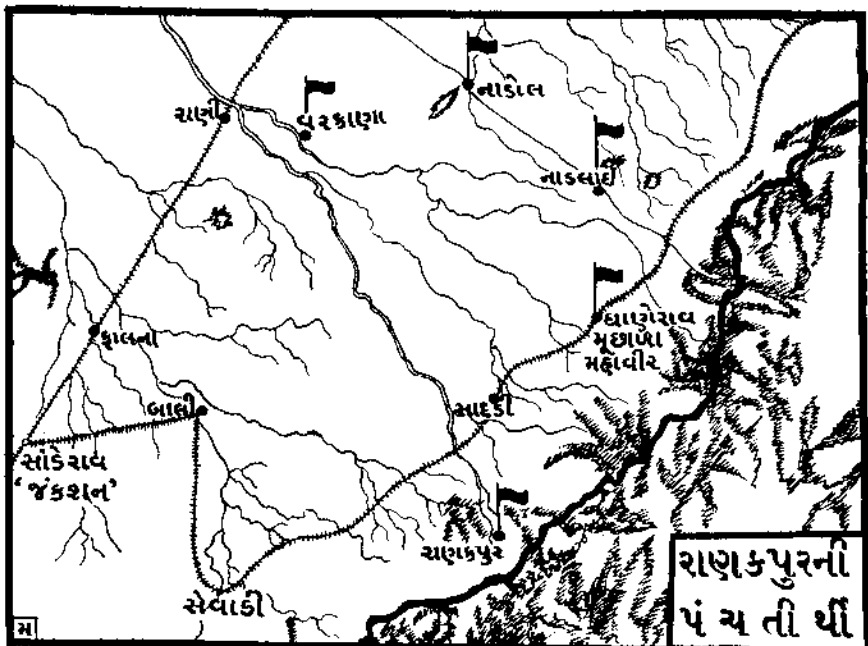
ઘાણેરાવ

રાણી સ્ટેશનથી ૧૫ માઈલ દૂર આડાવલા (અરવલી)ના પશ્ચિમી ઢાળ ઉપર અને દેસૂરોથી ૪ માઈલ દૂર દક્ષિણ—પશ્ચિમમાં આ ઘાણેરાવ કસબો વસેલો છે અને તે જોધપુર રાજ્યમાં આવેલો છે.

અહીં એશવાલ શ્રાવકોનાં ૩૫૦ અને પોરવાડ શ્રાવકોનાં ૫૦ ઘરો છે. મૂર્તિપૂજક જૈનોની લગભગ ૧૨૦૦ માણસોની વસ્તી છે. ૫ ઉપાશ્રયો, ૪ ધર્મશાળા અને ૧ જૈન વિદ્યાલય છે.

ગામમાં ૧૧ જૈન મંદિરો દર્શનીય છે. તેમાં ૫ મંદિરો શિખરબંધી અને બાકીનાં ઘૂમટબંધી કે ધાબાબંધી છે.

૧. નવી યાટીમાં શ્રીકૃત્યુનાથ ભગવાનનું શિખરબંધી મંદિર રાઠોડ અમીચંદ નાથાભાઈ એ સં ૧૮૭૨માં બંધાવ્યું છે. એ સંબંધી લેખ મંદિરમાં મૌજુદ છે. મંદિરમાં પાષાણની ૧૨ મૂર્તિઓ છે. શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની પેઠી આનો વહીવટ કરે છે.

૨. વાવડીચોકમાં શ્રીજીરાવલા પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ઘૂમટખંધી મંદિર હીંગડ સુતરદાસે સં૦ ૧૮૦૦ લગભગમાં બંધાવ્યું છે. એ સંખંધી એમાં લેખ છે. આમાં પાષાણની ૧૯ અને ધાતુની ૨ મૂર્તિઓ છે. આનો વહીવટ શ્રીસંઘ કરે છે.

૩. હીંગડોના વાસમાં શ્રીગોડી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું શિખરખંધી મંદિર લોઢા બિકારીદાસ રૂપચંદે સં૦ ૧૮૧૪માં બંધાવ્યું છે. એ સંખંધી એમાં લેખ છે. શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની પેઠી વહીવટ કરે છે.

૪. વાંસાના વાસમાં શ્રી અભિનંદનસ્વામીનું શિખરખંધી મંદિર રાઠોડ લાલચંદ હરચંદે સં૦ ૧૮૩૬માં બંધાવ્યું છે. એ સંખંધી એમાં લેખ છે. તેમાં પાષાણની ૧૦ અને ધાતુની ૫ મૂર્તિઓ છે. શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની પેઠી વહીવટ કરે છે.

૫. પોરવાડોના વાસમાં શ્રીશાંતિનાથ ભગવાનનું ઘૂમટ-ખંધી મંદિર સં૦ ૧૬૬૨માં શ્રીસંઘે બંધાવ્યું છે, એ સંખંધી તેમાં લેખ છે. આમાં પાષાણની ૭ અને ધાતુની ૪ મૂર્તિઓ છે. એનો વહીવટ પોરવાડ શ્રીસંઘ કરે છે.

૬. બજારમાં કોટવાલીની પાસે શ્રીધર્મનાથ ભગવાનનું શિખરખંધી મંદિર શ્રીસંઘે બંધાવ્યું છે. આમાં પાષાણની ૮ અને ધાતુની ૧ મૂર્તિ છે. શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની પેઠી આનો વહીવટ કરે છે.

૭. બજારમાં ગઢની પાછળ શ્રીઆદિનાથ ભગવાનનું શિખરખંધી મંદિર સં૦ ૧૫૦૦માં શ્રીસંઘે બંધાવ્યું છે, પરંતુ મંદિરનું સ્થાપત્ય ખારમા સૈકાનું લાગે છે. એમાં પાષાણની

૪૪ અને ધાતુની ૧૧ મૂર્તિઓ છે. શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની પેઠી એનો વહીવટ કરે છે.

૮. રાજવતાના વાસમાં શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ધૂમટ-બંધી મંદિર સં. ૧૯૬૩માં શ્રીસંઘે બંધાવ્યું છે. આમાં પાષાણની ૮ અને ધાતુની ૯ મૂર્તિઓ છે. શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની પેઠી વહીવટ કરે છે.

૯. ગુરાંસાના ઉપાશ્રયમાં શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ધૂમટ-બંધી મંદિર શ્રીસંઘે બંધાવ્યું છે. તેમાં પાષાણની ૪ મૂર્તિઓ છે. શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની પેઠી વહીવટ કરે છે.

૧૦. તપાગચ્છના ઉપાશ્રયમાં શ્રીદાદા પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું મંદિર સં. ૧૯૮૧માં શ્રીસંઘે બંધાવ્યું છે. એમાં પાષાણની ૩ અને ધાતુની ૩ મૂર્તિઓ છે. શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની પેઠી વહીવટ કરે છે.

૧૧. સાલરિયાપોળમાં શ્રીઆદિનાથ ભગવાનનું ધામા-બંધી મંદિર શ્રીચંદનમલ્લ વજ્રચંદ્રએ બંધાવ્યું છે. આમાં પાષાણની ૧ અને ધાતુની ૧ મૂર્તિ છે. શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની પેઠી વહીવટ કરે છે.

મૂછાળા મહાવીર

ઘાણેરાવથી ૩ માઈલ દૂર દક્ષિણ-પૂર્વ દિશામાં શુષ્ક નદી કિનારાથી દૂર ગીચ ઝાડી અને નાની નાની પહાડીઓની એકાંત ખીણમાં આવેલા યોગાનમાં શ્રીમહાવીર ભગવાનનું એવીસ જિનાલયવાળું પ્રાચીન ભવ્ય મંદિર ઊભું છે. 'જંગલમાં મંગલ'ની કહેવતને અરિતાર્થ કરતું હોય એમ કુદરતના

ખોળે માનવી બુદ્ધિનું અર્પણ કેવું ઉદાત્ત અને એકાકાર બની શકે છે તેના આ નમૂનો છે.

દેવળ ઉત્તર દ્વારનું છે. દરવાજાની બંને બાજુએ સેંકડો માણસો એસી શકે એવા વિશાળ ઝોટલા ખાંધેલા છે. બંને બાજુની દીવાલમાં પથ્થરના મોટા હાથીઓ બતાવેલા છે. શૃંગારચોકીની જમણી બાજુએ સં ૧૯૦૭ ના માગશર વહિ ૧ નો લેખ છે. દેવળમાં બે મંડપો છે; જેમાંનો બીજો મંડપ સ્તંભો ઉપર બિલો હોઈ ખુલ્લો છે. દેવળને બે રીતે પ્રદક્ષિણા કરાય છે. એક દેવળના અંદરથી અને બીજી દેવળના બહારથી. આખું દેવળ પ્રવેત પલાસ્તરથી આરસપાવાણુ જેવું ઉજ્જવળ અને ચકચકિત દેખાય છે.

મંદિરનો રંગમંડપ વિશાળ છે. ભમતી પણ છે. ભમતીના ગવાક્ષોમાં ગોઠવેલી પથ્થરની વિવિધ કોરણીની જાળીઓ અને વિવિધ દેવ-દેવીઓ તેમજ નર્તિકાઓના અંગપ્રત્યંગમાં પૂરેલા રંગો મનોહર લાગે છે. દેવળમાં ચારે દિશાએ દેરીઓ સળંગ નથી પણ છૂટી છૂટી છે. તેમાં પગલાં વગેરે સ્થાપન કરેલાં છે.

ભમતીમાં જમણી તરફની દેરીઓના પાછલા ભાગમાં એક ગોખલો છે. તેમાં અધિષ્ઠાયક દેવની મૂર્તિ છે. ડાબી બાજુએ ચાર દેરીઓના પાછળના ભાગમાં દેવ-દેવીઓની મૂર્તિઓ છે. ડાબી બાજુએ ૧૦ દેરીઓ છે અને આઠમી દેરી પછી મોટો ગભારો છે, તેમાં શ્રીમહાવીર પ્રભુની પ્રવેત, વહી પ્રતિમા ઠા પ્રીટ બાંધી છે, તેના ઉપર સં ૧૯૦૩ નો લેખ છે. જેમાં ઘણેરાવના સમસ્ત શ્રીસંઘે મળીને ભરા-

વ્યાનો ઉલ્લેખ છે. બીજી તરફની દેવકુલિકામાં શ્રીમુનિસુવ્રત-સ્વામી ભગવાનની ૧૫ હાથ ઊંચી મૂર્તિ છે, જે સં૦ ૧૮૬૩માં પ્રતિષ્ઠિત છે. એક દેરીના પાટડા ઉપર સં૦ ૧૨૧૩ ના ભાદરવા સુદિ ૪ ને મંગળનારનો લેખ છે. તેમાં 'દંડનાયક વૈજલદેવ' વંચાય છે અને તેમાં શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિમિત્તે કંઈક દાન અપાયાનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. મંદિરમાં પાષાણની કુલ બાવન અને ધાતુનો ૧ મૂર્તિ છે.

મૂળભારામાં મૂળનાયક શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની ઊંચી પરિકર સહિત પ્રવેત મૂર્તિ બિરાજમાન છે. આ પ્રતિમા ખંડિત થયેલાં હોવાથી તેના પર લેપ કરાવેલો છે. આ ખંડિત મૂર્તિને સ્થાને બીજી મૂર્તિ સ્થાપન કરવાને લાવવામાં આવી પરંતુ મૂળ મૂર્તિ ગાદી ઉપરથી ઉઠાવી શકાઈ નહિ. આથી નવી મૂર્તિને બાબુની દેરીમાં પધરાવવામાં આવી. મૂળનાયકની મૂર્તિ નીચે 'સં૦ ૧૦૧૦ ફાગણ સુદિ ૫ દિને ષંદેરગચ્છે' આટલું વંચાય છે. શિખરમાં ત્રણે બાબુએ આરસની ત્રણ તીર્થો મૂર્તિઓ છે. આ ઉપરથી આ મંદિર અગિયારમા સહ કરતાં પ્રાચીન હોવાનું અનુમાન છે. આ મૂર્તિને લોકો 'મૂછાળા મહાવીર'ના નામે ઓળખે છે. આ નામ કેવી રીતે પ્રસિદ્ધિમાં આંચું એ વિશે એક આવી દંતકથા સંભળાય છે.

“ એક વખત ઉદયપુરના મહારાણા પોતાના હજૂરિયાઓ સાથે ફરતા ફરતા અહીં આવી સડયા, ત્યારે પૂજારીએ ભગવાનનું ન્હવણ વાટકીમાં લાવી, મહારાણા આગળ ધર્યું. વાટકીમાં કાળો વાળ દેખાયો, આથી પાસે ઊભેલા હજૂરિયાએ પૂજારીને આવી બેદરકારી માટે ઠપકો આપવા મળકમાં કહ્યું: 'પૂજારી!

તમારા ભગવાનને પણ દાઢી-મૂછ ઊગતાં લાગે છે, નહિતર ન્હવણુમાં વાળ ક્યાંથી આવે ?' સાચા દિલના ભક્ત પૂજારીથી 'હા' કહેવાઈ ગઈ. મહારાણાએ આ સાંભળીને કુટૂંબભાવે કહ્યું : 'જે તારી હકીકત સાચી હોય તો તારા દાઢી-મૂછવાળા ભગવાન મને બતાવ.'

પૂજારીને ભગવાનના મહિમામાં શ્રદ્ધા હતી તેથી તેણે ભગવાન આગળ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, 'જ્યારે ભગવાન દાઢી-મૂછ સાથે દર્શન આપશે ત્યારે જ હું અન્નજળ લઈશ.' પૂજારીએ ત્રણ દિવસ સુધી ભગવાનની ઉપાસના એકાગ્ર મનથી કરી અને અધિષ્ઠાયક દેવ પ્રસન્ન થતાં સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે મહારાણાની અભિલાષા પૂરી થઈ. આ અલૌકિક પ્રભાવ જોઈ સૌ થીજી જ ગયા પણ એક હજૂરિયાના મનમાં શંકા હતી કે આમાં પૂજારીની કંઈક બનાવટ લાગે છે. આથી તેણે પ્રતિમા પાસે જઈને દાઢીનો વાળ ખેંચ્યો ને ખેંચતાંની સાથે દૂધની ધારા વહૂટી. મહારાણા તો આ જોઈને ધૂજી ઊઠ્યા. પ્રભુની આવી ઠેકડી પૂજારીથી સહન ન થતાં, તેણે શાપ આપ્યો કે, 'તારા કુળમાં હવે કોઈ દાઢી-મૂછવાળો નહિ જન્મે.' આને પણ એ કુટુંબ 'ન મૂછિયાના' નામે પ્રસિદ્ધ છે."

આ વાત ખીજી રીતે પણ દંતકથારૂપે પ્રચલિત છે. "પ્રાચીન કાળે ઘણેરાવ ગામ દેવળની આસપાસ વસેલું હતું, જેનાં નિશાનો અત્યારે પણ જોવાય છે. ત્યાંથી એ ગામ અત્યારના સ્થળે વસ્યું છે. આ ફેરફારનું કારણ એવું હોવાનું કહેવાય છે કે, એક વેળા મંદિરનો પૂજારી રાજદરબાર તરફથી અપાતું દીવેલ લેવા દરબારમાં ગયો ત્યારે એ આપતાં વિલંબ થવાથી

તેણે જલદી આપવા જણાવ્યું. દરબારે કહ્યું: 'તારા ભગવાન કંઈ મૂછોવાળા છે તે આટલી બધી ઉતાવળ કરે છે ?'

આવા જવાબથી પૂજારીને માઠું લાગ્યું. તેણે રાણાને સવિનય જવાબ આપ્યો કે, 'વાપસી થેં પધારી મૂછારા દરશન કરે.' એ વાતની ખાતરી કરવા પણ તેમને વિનવ્યું.

અહીંના પૂજારીએ વંશપરંપરાગતથી સ્થાયી પગાર વિનાના હોય છે અને પોતાની કુળમાન્યતાને અનુસરતાં જેમની પૂજા તેઓ કરે છે તેમના પ્રત્યે પણ તેમનો પૂજ્યભાવ અને શ્રદ્ધા અનેરી હોય છે.

બસ, પછી તે પૂજારીએ ભગવાનનું એકનિષ્ઠાથી ત્રણેક દિવસ ધ્યાન ધર્યું અને રાણાએ આવીને જોયું તો સાચે જ ભગવાન મૂછોવાળા દેખાયા.

રાણાએ નિશ્ચય કર્યો કે, એક જ જગાએ બે મૂછાળા રહી ન શકે. આથી એ સ્થળથી દૂર નદી કિનારે કિલ્લો બંધાવી ગામ વસાવ્યું.

એ દિવસથી આ ભગવાન 'મૂછાળા મહાવીર'ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. મેળાને દિવસે અહીંના રાણા આવીને પ્રથમ પૂજા કરે એવો રિવાજ છે."

આ દંતકથામાંથી એટલું ફલિત થાય છે કે, આ તીર્થ ઘણું પ્રાચીન છે. કેટલાક તો આ પ્રતિમાને રાજા નંદિવર્ધનના સમયની માને છે અને જૂની સ્થાપત્ય રચનાની દૃષ્ટિએ આ મંદિર ૧૧ મા સૈકાનું તો જણાય છે. જે કે પ્રાચીન શિલાલેખો મળી આવતા નથી એટલે સંભવ છે કે જીર્ણોદ્ધાર પ્રસંગે લેખો નાશ પામ્યા હશે.

દેવળની પશ્ચિમ દીવાલે દક્ષિણ-પશ્ચિમ ઓસારની બે ધર્મશાળા છે. ઉત્તરમાં પશુઓને રાખવાનું સ્થાન છે. એક કૂવો, કૂલવાડી અને એક હોજ છે, ધર્મશાળા અવાવર પડી છે. તેમાં થઈને મંદિરમાં જવાય છે.

ચૈત્ર સુદિ ૧૩ના દિવસે પ્રતિવર્ષ અહીં મેળો ભરાય છે. મંદિરનો વહીવટ ઘાણેરાવ-શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની પેઢીને હસ્તક છે. આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર શેઠ આણુંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ હાલમાં જ કરાવ્યો છે.

૩. નાડલાઈ

મારવાડની પંચતીર્થીમાં નાડલાઈ ત્રીજું તીર્થ ગણાય છે. રાણી સ્ટેશનથી ૧૪ માઈલ પૂર્વમાં અને દેસૂરીથી ૪ માઈલ દૂર ઉત્તર-પશ્ચિમમાં આવેલી એ જાંચી ટેકરીઓની વચ્ચે આ પ્રાચીન કસબો વસેલો છે. પ્રાચીન શિલાલેખો અને ગ્રંથોમાં આનાં નડુલડાગિકા, નંદકુલવતી, નારદપુરી, નડુલાઈ, નાડલાઈ, વલ્લીપુર વગેરે નામો મળી આવે છે, શ્રીચિજયવ્રજશસ્ત્રિ ના કર્તા આ નગરને નારદે વસાવી તેથી એનું નામ નારદપુરી પડ્યું એમ કહે છે.^૧

એક સમયે આ એક ભારે જાહોજલાળીવાળું મોટું નગર હતું. અહીંની ભૂમિ ઉપરનાં ખંડેરો અને મળી આવતી જિનપ્રતિમાઓથી જણાય છે કે, આ નગર પ્રાચીન, સારી આબાદીવાળું અને જૈનોની વસ્તીથી ભરપુર હતું. સોનગિરા સરદારોની રાજધાની બનવાનું એને સૌભાગ્ય વધું હતું. એ સમયે અનેકો એક કિલ્લો આજે પણ ખંડિયેર અવસ્થામાં અહીં વિદ્યમાન છે.

નાડલાઈ અને નાડોલના વિસ્તારો જોતાં લાગે છે કે, એક સમયે આ બંને ગામો એક વિશાળ નગરમાં સમાયેલા

૧. एकत्र तत्र पृथिवीं प्रविलोक्य पृथ्वीं, सोऽवीवसन्नगरमृद्धिमयं स्वनाम्ना ।

सुव्यत्र नारदपुरीति पुरीगरीयः, श्रीस्तैलबिन्दुरिव पाथसि पप्रथे सा ॥२६॥

હશે. પાછળથી તેની વચ્ચે ૩ ગાઉનું અંતર પડી જતાં એ જુદાં નગર રૂપે અસ્તિત્વમાં આવ્યાં એમ કેટલાકનું માનવું છે.

અહીંના શ્રીઆદીશ્વર ભગવાનના મંદિરના શિલાલેખથી જણાય છે કે, એ મંદિર ૧૦ મા સૈકાર્થી પણ પ્રાચીન હોવું જોઈએ. શ્રીસમયસુંદર ઉપાધ્યાયે રચેલી તીર્થમાલા માં “નાડલાઈ જદવો” કહીને આ તીર્થનો ભાવપૂર્વક ઉલ્લેખ કરેલો છે. વળી, શ્રીશીલવિજયજીએ રચેલી તીર્થમાલા માં “નાડલાઈ નવ મંદિર સાર, સુપાસ પ્રભુ નેમકુમાર,” એમ કહીને ૬ મંદિરો હોવાનું જણાવ્યું છે. આ ઉલ્લેખો આ તીર્થની પ્રાચીનતા અને પવિત્રતાનો નિર્દેશ કરી રહ્યા છે. અહીં આવેલા જ્વેલ નામક પહાડ ઉપર શ્રીનેમિનાથ ભગવાનનું મંદિર શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર પ્રદુમ્ને બંધાવેલું હતું એમ મનાય છે.^૨

શ્રીહીરવિજયસૂરિના મુખ્ય શિષ્ય શ્રીવિજયસેનસૂરિના જન્મથી આ નગર પવિત્ર બનેલું છે.

આજે તો આ ગામ પડી ભાંગ્યું છે. નામનોયે વેપાર નથી. ગામમાં લગભગ ૭૦૦ ઘરોની વસ્તીમાં જૈનોનાં ૬૦ જેટલાં ઘર વિદ્યમાન છે, તેમાં લગભગ ૨૦૦ જૈનોની વસ્તી હશે. ૫ ઉપાશ્રય, ૨ આશવાલ-પોરવાડની જૈન ધર્મશાળાઓ છે. એક આચંબિલ ખાતાની ધર્મશાળા પોરવાડોની છે. અને શિખરબંધી દેવમહાલય જેવાં ઉત્તત ૧૧ જિનમંદિરો વિદ્યમાન છે; જેમાંનાં કોઈ કોઈ મંદિર તો ખૂબ ઊંચાં છે. આ ઉપરથી પણ

૨. પ્રદુમ્નસંજ્ઞમધુજિત્તનુજેન યત્રાભ્યર્ણાવિનિઘ્નશિંખરે જિનનેમિચૈલ્યમ્ ।

નિર્માપિતં પથિ દશોસ્તદુપૈતિ રમ્યમઘાપિ ચ સ્ફુરતિ તન્મહિમા મહોયાચ ॥૨૭॥

અગાઉ અહીં જૈનોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં હોવાનું સૂચન મળે છે.

એક દંતકથાથી એવું જાણવા મળે છે કે, આ ગામ મેવાડના રાણાના તાબામાં હતું ત્યારે અહીંના અમલદાર ઉપર રાણા તરફથી એવો હુકમ થયો કે ગામ લોકો પાસેથી રાજ્યનો લાગો ઉઘરાવી અહીં મોકલી આપવો. ગામના લોકોની સ્થિતિ સારી ન હોવાથી લોકો લાગો ભરવાની ચિંતા કરવા લાગ્યા. કોઈ ગામના બે શ્રીમંત જૈનોને આ વાતની ખબર પડતાં તેમણે તરત જ લાખ રૂપિયા ગામ લોકોને મોકલી આપ્યા. રાણાને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેણે લાગાની માફી આપી. શ્રીમંતોએ મોકલેલા રૂપિયા ગામ લોકોએ અહીંના દેરાસરના જીર્ણોદ્ધારમાં વાપરી નાખ્યા.

૧. ગામની બહાર પહાડી નીચે શ્રીઆદિનાથ ભગવાનનું બહુ પુરાણું અને વિશાળ શિખરબંધી મંદિર જીજી છે. આના સભામંડપના ૬ સ્તંભો ઉપર ૫ લેખો છે; જેમાં સૌથી પ્રાચીન લેખ સં. ૧૧૮૭ના કાગણુ સુદિ ૧૪ને ચુકુવારનો છે. બાકીના ચાર લેખો ચૌહાણુ રાજા રાયપાલના સમયના સં. ૧૧૮૯ થી સં. ૧૨૦૨ સુધીના છે. ૩ ઉપર્યુક્ત બધા લેખોમાં શ્રીમહાવીરસ્વામીની પૂજા નિમિત્તે દાન આપ્યાના ઉલ્લેખો છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે, અગાઉ આમાં મૂળનાયક શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાનની ૪ પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠિત હતી, પરંતુ એ મૂર્તિ કોઈ કારણે હુપ્ત થતાં સં. ૧૬૭૪માં

૩. પરિશિષ્ટ: બીજું, લેખાંક: ૧૬, ૧૧

૪. એજન: લેખાંક: ૧૬, ૧૭, ૨૦

શ્રીઆદિનાથ ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે. સં. ૧૬૮૬ના એક લેખથી પ્રગટ થાય છે કે, આ મંદિર સંપ્રતિ મહારાજાએ બંધાવેલું હતું.^૫ વળી, પરિકરના લેખથી સમજાય થાય છે કે, આ મંદિરનો પહેલો ઉદ્ધાર મંત્રી સાયરે, બીજો ઉદ્ધાર જુદા જુદા ગામના સંઘોએ મળીને અને ત્રીજો ઉદ્ધાર મંત્રી સાયરના વંશજોએ કરાવ્યો હતો એમ જણાય છે.^૬ શ્રીઆદિનાથ ભગવાનની શ્વેતવર્ણી પ્રતિમા ૩૧ ફીટ ઊંચી છે. આ મંદિરમાં પાષાણની કુલ ૨૪ મૂર્તિઓ છે. એક ગુરુમૂર્તિ પણ છે. સં. ૧૫૯૭ના એક લેખથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ મંદિર સંડેરકગચ્છીય શ્રીયશોભદ્રસૂરિ સં. ૯૬૪માં^૭ મંત્રબળે વલ્લીપુરથી અને બીજા મતે ખેડનગરથી ઊઠાવીને અહીં લાવ્યા હતા એ વિશે એક ચમત્કારિક દંતકથા બાણવા જેવી છે.

“આચાર્ય યશોભદ્રસૂરિ અને શૈવ યોગી તપેસરજી બંને બાલપણના મિત્રો હતા. તેમણે એક જ ગુરુ પાસે વિદ્યાધ્યયન કર્યું હતું. બંને મંત્રવિદ્યાના અઠંગ અભ્યાસીઓ હતા. બંનેમાં કોણ ચઢિયાતું છે એ જાણવા પરસ્પરમાં અનેક વખત વાદવિવાદ થતા. યશોભદ્રસૂરિ તપેસરજીથી જરાય ઓછા ન ઊતરતા. લોકમાં યશોભદ્રસૂરિના વિજયનાં ગીત ગવાતાં. આ કારણે તપેસરજીના મનમાં ઈર્ષ્યા અને દ્વેષનાં બીજ રોપાયાં. યશોભદ્રસૂરિને હરાવવા માટે તપેસરજી કોઈ પણ તક જઈતી લેતા.

૫. એજન: લેખાંક: ૨૭

૬. એજન: લેખાંક: ૨૫, ૨૬

૭. એજન: લેખાંક: ૨૫

એક પ્રસંગે રાજસભામાં બંનેનો વિવાદ ચાલુ હતો. તપેસરજીની હાર થઈ ચૂકી હતી, ત્યારે છેલ્લો દાવ ફેંકતાં તપેસરજીએ કહ્યું: “જે પોતપોતાના ધર્મનાં મંદિરો વલ્લભી-પુરથી મંત્ર શક્તિ વડે આકાશમાં ઉડાવી લાવી સૂર્યોદય પહેલાં નાડલાઈમાં સૌથી પહેલાં સ્થાપે તેની જીત ગણાશે.”

આ પ્રતિજ્ઞા અનુસાર બંને જણા મંદિરોને મંત્ર બળે આકાશ માર્ગે ઉડાવી રહ્યા હતા ત્યારે તપેસરજીનું મંદિર આગળ નીકળી ગયેલું જાણ્યું ત્યારે યશોભદ્રસૂરિએ કુકડાનો કૃત્રિમ અવાજ કર્યો, આથી તપેસરજી વિચારમાં પડી ગયા અને સૂર્યોદય થયો કે શું એ જોવા લાગ્યા. એટલામાં યશો-ભદ્રસૂરિનું મંદિર તેની બરાબર આવી પહોંચ્યું અને સૂર્યોદય થઈ જવાના લીધે બંને જણાએ ટેકરીની નીચે જ પોતપોતાનાં મંદિરો સ્થાપન કર્યાં.

આ ઘટનાના સમય વિશે નીચે પ્રમાણેનો પ્રસિદ્ધ દોહો મોલાય છે કે—

“સંવત દશ દહોત્તરો, વદિયા ચોરાસી વાદ;
ખેડ નગરથી લાવીયા ના ડલાઈ પ્રાસાદ.”

આ દોહામાં ઉલ્લેખેલું મંદિર મારવાડમાં આવેલા મહાણીના ખેડનગરથી લાંબાની હકીકત છે જ્યારે સોદમ-કુલપદ્માવલીકાર કહે છે કે—

“વલ્લભીપુરથી આણીયા, ઋષભદેવ પ્રાસાદ”

આ કથામાં તથ્ય કેટલું છે એ કહેવું મુશ્કેલ છે છતાં આ બંને મંદિરો આજે પણ અહીં ઊભાં છે, અને યશો-ભદ્રસૂરિનું ગામ બહાર આવેલું જોઈ મંદિર ‘જસિયા’ના

નામે અને તપેસરજીનું મહાદેવ મંદિર 'કેસિયા'ના નામે પ્રસિદ્ધ છે. આ હકીકતનું સૂચન અહીંના શિલાલેખમાં પણ છે.

તપેસરજીનું મહાદેવ મંદિર પણ ગામમાં પૂર્વાભિમુખ વિશાળ અને શિખરબંધી છે. આની ચારે દિશામાં દેવકુલિકાઓ છે, જેમાં ઉત્તર અને દક્ષિણ તરફની દેરીઓમાં સૂર્ય અને ગણપતિની મૂર્તિઓ સ્થાપિત છે.

ગામથી દક્ષિણ દિશામાં ત્રીશેક કદમ દૂર મહાજનોના સ્મશાનની પાસે સંડેરકગચ્છીય શ્રીયશોભદ્રસૂરિનો મૂર્તિસંહિત સ્તૂપ છે અને તેની પાસે તપેસરજી યોગીનો પણ સ્તૂપ છે. કહેવાય છે કે યશોભદ્રસૂરિનો સ્તૂપ જવનો શતાંશ વધે છે જ્યારે તપેસરજીનો સ્તૂપ એટલો જ ઘટે છે.

૨. ગામ બહાર પહાડીની નીચે શ્રીઆદીશ્વર ભગવાનનું ધૂમટબંધી મંદિર શ્રીસંઘે બંધાવેલું છે. આમાં પાષાણની પ અને ધાતુની ૧૫ પ્રતિમાઓ છે.

૩. ગામની બહાર પૂર્વ બાજુએ આવેલી ટેકરી નીચે શ્રીસુપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું મંદિર છે. હાલમાં જ પ્લાસ્ટર કરાવીને મંદિરને સુશોભિત બનાવ્યું છે. મૂળનાયકની પીળા પાષાણની મૂર્તિ પંચતીર્થીયુક્ત છે. તેના પર સં. ૧૯૬૯ નો લેખ છે, તેમાં શ્રીવિજયદેવસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કર્યાનો ઉલ્લેખ છે.

ભમતીમાં જમણી બાજુએ એક જ તરફ ૧૪ દેરીઓ છે એક દેરીમાં સર્પની આકૃતિ છે. તેના મુખમાં માળા બતાવી છે અને શ્રીસુપાર્શ્વનાથ ભગવાનનાં પગલાં છે. ગૃહ-

૮. પરિશિષ્ટ બીજું : લેખાંક : ૨૫

મંડપમાં ૧૪ પ્રતિમાઓ છે. તેમાં શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીની મૂર્તિ ઉપર લેખ છે. તેનો ભાવાર્થ આ છે:—

“ સં. ૧૭૨૧ ના જેઠ સુદિ ૩ ને રવિવારે મહારાજા-ધિરાજ અભયરાજના^૯ રાજ્યમાં નાડલાઈના રહેવાસી પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના શ્રેષ્ઠી નાથાએ શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીનું બિંબ બનાવ્યું અને તેની પ્રતિષ્ઠા ભટ્ટારક શ્રીવિજયપ્રભસૂરિએ કરી.

આ દેરાસરની પાસે પાણીનો કુંડ છે. કેટ બાંધેલો છે પણ જીર્ણ થઈ ગયો છે. દરવાજા ઉપર નગારખાનું છે. દેરાસરની પાસે વિશાળ ચોગાન પડેલું છે.

૪. ગામ બહાર ટેકરી નીચે આવેલું શ્રીઅન્વિતનાથ ભગવાનનું શિખરબંધી મંદિર શ્રીસંઘે બંધાવેલું છે. મૂળનાયકની મૂર્તિ પરિકરયુક્ત છે. તેની ઊંચાઈ ૧૫ હાથ છે.

૫. જેપલ પર્વતની ટેકરીના મૂળમાં કંઈક ઊંચાણ ભાગમાં આવેલું શ્રીશાંતિનાથ ભગવાનનું કેટ સહિત શિખરબંધી જિનાલય શ્રીસંઘે બંધાવેલું છે. ઘણાં પગથિયાં ચડ્યા પછી મૂળ ભૂમિકા આવે છે. મૂળનાયકની ૧ હાથની ઊંચી મનોહર પ્રતિમા પરિકરવાળી છે. તેની સં. ૧૬૨૨માં પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે. મૂળનાયકની એક બાજુએ એક મૂર્તિ છે, જ્યારે બીજી તરફ એકલતીર્થી છે. કુલ ૩ પાષાણ પ્રતિમાઓ છે, જેમાંની એક પ્રતિમા સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ દશમા સૈકાની જણાય

૯. આ અભયરાજ નાડલાઈનો મેડતિયા જગીરદાર હોવાનો સંભવ છે. બીજી મૂર્તિઓ ઉપર સં. ૧૭૨૧ માં શ્રીરાજસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કર્યાના ઉલ્લેખો છે.

છે. મંદિરના સ્થાપત્યમાં કેટલેક સ્થળે કામશાસ્ત્રીય પ્રસંગો દોરેલા છે. શિખરમાં એકેક હારમાં પૂતળીઓ ગોઠવેલી છે.

૬. જ્વેલ પર્વતની તળેટીમાં શ્રીનેમિનાથ ભગવાનનું શિખરબંધી પ્રાચીન અને વિશાળ મંદિર આવેલું છે. મૂળનાયકની મૂર્તિ પંચતીર્થીયુક્ત છે. તેની નીચેનો લેખ ઘસાઈ ગયેલો હોવાથી વાંચી શકાતો નથી. મૂળનાયકની બંને બાજુએ છૂટી કાઉસગિયા મૂર્તિઓ છે. ડાબી બાજુએ શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનના પરિકરનો ઉપરનો ભાગ વિદ્યમાન છે પણ કણ્ણા તૂટી ગયેલી છે. એમાં બંને તરફ ફૂલમાળા અને કળશો લઈને ઊભેલા શ્રાવકો બતાવ્યા છે. બંને બાજુએ હાથીઓની આકૃતિઓ છે.

ગૂઢમંડપમાં ખાલી પખાસન છે, અગાઉ તેના પર મૂર્તિઓ હશે એમ લાગે છે.

નવચોક્કીમાં બંને બાજુએ બે ગોખલા છે અને બંને તરફની ત્રણ ત્રણ દેરીઓ ખાલી પડેલી છે. આમાં પણ પાષાણની માત્ર ૩ પ્રતિમાઓ છે અને શિલ્પો દશમા સૈકાનાં જણાય છે.

૭. એ જ જ્વેલ પર્વતની તળેટીમાં સોગઠિયા શ્રીસુપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું શિખરબંધી મંદિર આવેલું છે. આમાં મૂળનાયક ભગવાનની ૧ માત્ર સુંદર પ્રતિમા છે જે પંચતીર્થીયુક્ત છે. મૂર્તિ પ્રાચીન છે પણ લેખ નથી. મંદિરનું શિલ્પસ્થાપત્ય દશમા સૈકાનું પ્રતીત થાય છે.

૮. એ જ જ્વેલ પર્વતની તળેટીમાં શ્રીગોડીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું શિખરબંધી મંદિર ઉત્તરાભિમુખ છે. મૂળનાયકની પ્રતિમા ૧૧ હાથ પ્રમાણની છે, જેની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૭૬૭માં

શ્રીજિનકુશળસૂરિએ કરી છે. એની આસપાસ શ્રીઋષભદેવ અને શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની બે ભવ્ય પ્રતિમાઓ વિરાજમાન છે. તેની અંજનશલાકા સં. ૧૭૨૪ માં શ્રીવિજયરત્નસૂરિએ કરેલી છે. કુલ ૬ પ્રતિમાઓ પાષાણની છે. કેટલાંક શિલ્પો દશમા સૈકાનાં હોય એમ લાગે છે.

ભમતીમાં જમણી બાજુએ પાંચ અને ડાબી બાજુએ ત્રણ દેરીઓ છે. જમણી તરફ મોટા ગભારા છે; તેમાં શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાન વગેરેની મળીને ત્રણ મૂર્તિઓ છે.

આ મંદિર માટે એવાં દંતકથા સંભળાય છે કે શ્રીયશોભદ્રસૂરિએ અહીં બેસીને ધ્યાન કરતા હતા.

૬. એ જ જ્વેલ પર્વતની તળેટીમાં શ્રીવાસુપૂજ્ય ભગવાનનું શિખરબંધી મંદિર આવેલું છે. મૂળનાયકની પંચતીર્થીયુક્ત પ્રતિમા સં. ૧૭૪૬ માં પ્રતિષ્ઠિત છે. મૂર્તિ બદામી વર્ણની ૧ હાથ પ્રમાણુ ઊંચી છે, આમાં પાષાણની માત્ર ૩ પ્રતિમાઓ છે.

ગૂઢમંડપના એક ધાંભલામાં પદ્માસનસ્થ એક જિનમૂર્તિ છે. જમણી બાજુએ કાઉસગિયા મૂર્તિ છે.

૧૦. એ જ જ્વેલ પહાડની ટેકરી ઉપર શ્રીઆદિનાથ ભગવાનનું શિખરબંધી મંદિર છે. આ ટેકરીને લોકો 'શત્રુંજયની ટેકરી' કહે છે અને આ વિશાળ મંદિર સમ્રાટ સંપ્રતિએ બંધાવ્યાનું સૂચવે છે. મંદિર સુધી ચડવા માટે પગથિયાં બાંધેલાં છે.

મંદિરના ચારે બાજુએ બાંધેલો કોટ આજે ભક્ષાવસ્થામાં

જોવાય છે. તેમાં એક પાણીનો કુંડ પણ એવી જ હીન અવસ્થામાં છે. આખુંથે મંદિર સારી સ્થિતિમાં વિદ્યમાન છે. મૂળનાયક શ્રીઆદિનાથ ભગવાનની સુંદર પ્રતિમા ૧૫૫ હાથ ઊંચી છે. તેની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૬૮૬માં મહારાણા શ્રીજગતસિંહજીના રાજકાળમાં શ્રીવિજયદેવસૂરિએ કરી છે, એ સંબંધી લેખ વિદ્યમાન છે.^{૧૦} મૂળનાયક સિવાય બીજી પ્રતિમા મંદિરમાં નથી.

૧૧. ગામથી દક્ષિણપૂર્વ દિશામાં એક નાની 'જાદવ ટેકરી' છે જેને લોકો 'ગિરનાર' નામે ઓળખે છે. ઉપર્યુક્ત શ્રીઅન્વિતનાથ ભગવાનના મંદિર પાસેથી ટેકરી તરફ જવાનો રસ્તો છે. ડુંગરમાંથી પગથિયાં કોરી કાઢેલાં છે. શત્રુજયની ટેકરી જેવો ચડાવ કઠણ નથી. ઉપર લગભગ પોણેા ભાગ પસાર કરતાં શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની દેરી આવે છે. તેમાં શ્રીનેમિનાથ ભગવાનનાં પગલાં છે.

ટેકરી ઉપર શ્રીનેમિનાથ ભગવાનનું નાનું પણ શિખરબંધી રમણીય મંદિર છે. શ્રીપ્રદ્યુમ્નકુમારે જે મંદિર બંધાવ્યાનું અગાઉ અમે સૂચવ્યું છે તે આ જ મંદિર છે. તેનો અંદરનો મંડપ બાંધેલો છે. જ્યારે બહારનો મંડપ ખુલ્લો છે. મૂળનાયક શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની આશરે ૨-૨૫ ફૂટ ઊંચી મૂર્તિ છે, જે ધૂળેવમાં રહેલા કેસરિયાજીની મૂળનાયક પ્રતિમાના રંગ અને ઘાટના શિલ્પમાં બરાબર મળતી આવે છે. આ મંદિરમાં જ શ્રીહીરવિજયસૂરિજીને સં. ૧૬૦૭-૮માં પંચાસ અને ઉપાધ્યાય પદવી આપવામાં આવી હતી. મંદિ-

૧૦. પરિશિષ્ટ બીજું: લેખાંક: ૨૭

રનો ઉદ્ધાર બારમા સૈકામાં થયેલા રાયપાલ રાજના સમયમાં થયેલો છે. એ દર્શાવતા સં. ૧૧૯૫ના વ્યાસો વદિ ૧૫ (અમાવાસ્થા)ને મંગળવારના દિવસના લેખથી જણાય છે કે, અહીંના ઠાકોર રાજદેવે પોઠિયાઓથી પ્રાપ્ત થતા કરનો ઠૂંમો ભાગ આ મંદિરને અર્પણ કર્યો હતો.^{૧૧} વળી, એક સ્તંભ ઉપરના લેખથી જણાય છે કે, સં. ૧૪૪૩ના કાર્તિક વદિ ૧૪ને સોમવારે ચૌહાણ મહારાજાધિરાજ શ્રીવલ્લુવીરદેવના રાજ્યમાં શ્રીધર્મચંદ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રીવિનયચંદ્રસૂરિએ આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવરાવ્યો, એની હકીકત છે.^{૧૨}

આ મંદિરથી થોડું નીચે ઉતરતાં પૂર્વ દિશામાં ગિરનારની માફક સહાસ્રાબ્રવનની રચના અને પગલાંની સ્થાપના કરેલી છે.

ગામથી ૧ માઈલ દૂર દક્ષિણ-પશ્ચિમમાં મહાદેવના મંદિરની નજીક એક લેખ ચૌલુક્ય રાજા કુમારપાલના સમયનો વિ. સં. ૧૨૨૮ના મહા સુદિ ૧૩ને સોમવારનો છે; જેમાં સભામંડપ બનાવવાનો ઉદ્દેશ્ય છે. આથી એ પણ પત્તો લાગે છે કે આ સ્થળ એ સમયે નાટોલના ચૌહાણ કેદહણના અધિકારમાં બોરોડી રાણા લક્ષ્મણના અને સોનાણા ઠાકુર અણુ-સીહના અધિકારમાં હતું.

૧૧. પરિશિષ્ટ બીજું : લેખાંક : ૧૮

૧૨. એજન : લેખાંક : ૨૨

૪. નાડોલ

નાડોલ મારવાડની પંચતીર્થીમાંનું ચોથું તીર્થ છે. પ્રાચીન ગ્રંથો અને શિલાલેખોમાં નડુલ, નરડુલ, નહુલ, નર્હલપુર, નન્દપુર વગેરે નામો મળી આવે છે. રાણી સ્ટેશનથી ૭ માઈલ દૂર પૂર્વોત્તર ખૂણામાં અને દેસૂરીથી ૧૦ માઈલ દૂર ઉત્તર પશ્ચિમ દિશામાં આ કસબો આબાદ છે.

એક સમયે ચૌહાણ સરદારોનું આ પાટનગર હતું. સમરવિજયી થયેલા અહીંના ચૌહાણ રાજવીઓ ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે. જલોરના સોનગરા ચૌહાણો આ નગરમાંથી જ ગયા હતા અને જલોરના સોનગિરનું રાજ્ય કરવાના કારણે તેઓ 'સોનગરા' કહેવાયા. ચૌહાણ વંશના સ્થાપક રાજા લક્ષ્મણના સમયના સં. ૧૦૨૪ અને સં. ૧૦૩૯ના બે લેખો કર્નલ ટોડને મળ્યા હતા, જે શિલાલેખો તેમણે લંડનની રોયલ એશિયાટિક સોસાયટીને આપી દીધા હતા. તેમાંથી આ નગરની પ્રાચીન રાજકીય સ્થિતિનો ખ્યાલ આવે છે. ભારત સરકારે રાજ્યોનું એકીકરણ કર્યું તે અગાઉ આ કસબો ધાણુરાવ ઠાકોરના હાથમાં અને જોધપુર રાજ્યની હકુમત હેઠળ હતો. આજે રાજસ્થાન સરકારના તાબામાં છે. ગામમાં અને ગામ બહાર કેટલાંક જૈનેતર સ્થળો છે, જે પ્રાચીન ઇતિહાસની શોધ કરનારાઓ માટે દર્શનીય છે.

અણહિલવાડ અને સોમનાથ જતી વખતે મહમૂદ ગિજની આ નગરમાં થઈને ગયો હતો. કુતુબુદ્દીન એમકે પણ અણહિલવાડ જતી વખતે બાલી તથા નાટોલના ગઢોને ઝુંટવી લીધા હતા. પુરાતત્ત્વની દૃષ્ટિએ અહીંની સૂરજપોળ નામનો દરવાજો મહત્ત્વપૂર્ણ છે. એના વિષયમાં પ્રસિદ્ધિ છે કે આને નાટોલના ચૌહાણોના મૂલપુરુષ રાવ લાખણે (લક્ષ્મણે) બનાવ્યો હતો. અહીં એક લેખ વિ. સં. ૧૨૨૩ના શ્રાવણ વદિ ૧૫ (અમાવાસ્યા)ને મંગળવારનો ચૌહાણ કેલ્હણના સમયનો છે, જેનો ઘણોખરો ભાગ ઘસાઈ ગયો છે. અહીંથી થોડે દૂર પશ્ચિમમાં નીલકંઠ મહાદેવનું મંદિર છે, જેના એક ગોખલામાં વિ. સં. ૧૬૬૬ જેઠ સુદિ ૧૫ ને બુધવારનો પાતસાહ શ્રીસલીમશાહ નૂરદી મહમૂદ જહાંગીર (અકબરના પુત્ર)ના સમયનો લેખ છે. એમાં લખ્યું છે કે જલોરના સ્વામી ગજનીખાંએ નાટોલ સામે જહાંગીરના નામે એક શહરપનાહ બનાવી. આ મંદિરની પાછળ પ્રાચીન ગઢનાં અવશેષો છે.

નગરની બહાર ઉત્તર કિનારે સોમેશ્વરનું મંદિર છે, જેના સ્તંભો ૧૨ મી શતાબ્દી આસપાસના બનેલા પ્રતીત થાય છે. સ્તંભો ઉપર ખોદેલા લેખોમાં ચૌહાણ રાજા જોગલદેવના સમયનો વિ. સં. ૧૧૪૭ વંશાખ સુદિ ૨ ને બુધવારનો લેખ સૌથી પ્રાચીન છે. અન્ય બે લેખો ચૌહાણ રાજા રાયપાલના સમયના વિ. સં. ૧૧૯૮ શ્રાવણ વદિ ૮ ને રવિવારના અને વિ. સં. ૧૨૦૦ના ભાદરવા વદિ ૮ ને બુધવારના છે.

અહીં પડેલાં ખંડિયેરો અને વાવડીઓથી અનુમાન થાય છે કે, કોઈ સમયે આ નગર સમૃદ્ધ હશે.

વળી, કોમ્ર કાળે અહીં જૈનોની વસ્તી ખૂબ હશે, એમ પણ લાગે છે. જૈનોના તીર્થ તરીકે આ સ્થળની પ્રસિદ્ધિ યાછળ તેના ગૌરવનો ઇતિહાસ ઘડાયો હશે. શ્રીદેવસૂરિના શિષ્ય શ્રોમાનદેવસૂરિ આશરે વિ. સં. ૩૦૦ પહેલાં નાડોલમાં એમાસું રહ્યા હતા અને શાકંલરીમાં વ્યાપેલા મારીના ઉપદ્રવની શાંતિ માટે અહીં રહીને જ તેમણે લઘુશાન્તિસ્તવની રચના કરી હતી. અહીં જ વાદિવેતાલ શ્રીશાંતિસૂરિએ શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિને ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો અને વિ. સં. ૭૦૦માં શ્રીજ્ઞયાનંદસૂરિ શિષ્ય શ્રીરવિપ્રભસૂરિએ શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. સં. ૯૯૨માં ભંડારીએના મૂળપુરુષ નાડોલના રાજા લાખનસી (લક્ષ્મણ)ના પુત્ર દાદરાવને શ્રીયશોભદ્રસૂરિએ જૈન ધર્મની દીક્ષા અહીં આપી હતી.

હાલમાં અહીં સ્વેતાંબર એશવાલોનાં ૨૫૦ ઘરો છે, તેમાં ૧૦૦૦ જૈનોની સંખ્યા છે. ૩ ઉપાશ્રય, ૨ ધર્મશાળાઓ અને ૧ પૌષધશાળા વગેરે છે. જૈન પાઠશાળા પણ ચાલુ છે.

અહીં શિખરખંધી ચાર મંદિરો છે. તેમાં શ્રીપદ્મપ્રભ જિનેશ્વર અને શ્રીનેમિનાથ ભગવાનનાં મંદિરો સૌથી પ્રાચીન વિશાળ અને રમણીય છે. મંદિરોનો વહીવટ ગામના શ્રીસંઘને આધીન છે.

૧. શ્રીપદ્મપ્રભ જિનેશ્વરનું મંદિર ખૂબ ઊંચું છે. તેની બાંધણી અને ઠોરણી અપ્રતિમ છે. અહીંના શિલાલેખોમાં આ મંદિરનું નામ 'રાયવિહાર' ઉલ્લેખાયેલું જોવાય છે.^૧ આમાં શ્રીપદ્મપ્રભસ્વામીની ૨ હાથ ઊંચી બદામી રંગનાં સુંદર

૧. પરિશિષ્ટ બીજું: લેખાંક: ૩૪

પ્રતિમા વિરાજમાન છે. તેના નીચે સં. ૧૬૮૬નો લેખ છે,^૨ જેનાથી જણાય છે કે, મહારાણા જગતસિંહ પ્રથમના સમયમાં આ મૂર્તિ સ્થાપન કરવામાં આવી હતી.

મૂળનાયકની બંને બાજુએ શ્રી આદિનાથ અને શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની બે પ્રતિમાઓ છે. તે પૈકી શ્રીશાંતિનાથ ભગવાનના પખાસનમાં સં. ૧૬૮૬ને શુક્રવારનો લેખ કેરેલો છે.^૩ ચૂદમંડ-પમાં બંને તરફ શ્રીશાંતિનાથ અને શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની ઊભી (કાઉસગિયા) શ્વેતવર્ણની પ્રતિમાઓ છે. તે બંને ઉપર સં. ૧૨૧૫ના વૈશાખ સુદિ ૧૦ ને મંગળવારના એક-સરખા લેખો છે.^૪ આ લેખો ઉપરથી જણાય છે કે, આ બંને પ્રતિમાઓ બીસાડા ગામનું મંદિર કોઈ કારણે નષ્ટ થતાં અહીં લાવીને પધરાવવામાં આવી છે.

આ મંદિરની ભમતીમાં ચોતરા ઉપર એક દેરી છે, તેમાં કસોટીથી ઓળખાતા શ્યામ પથ્થરનું એક જ શિલામાંથી કોરી કાઢેલું ચૌમુખજીનું અખંડ દેરાસર છે. કસોટી જેવા કઠણ પથ્થરમાં કોરેલી ઝીણી નકશી આશ્ચર્યચકિત બનાવે એવી છે. આ દેરાસરમાં ચૌમુખી ચાર પ્રતિમાઓ વિરાજમાન હતી, જેને લૂંટારાઓ ચોરી ગયાનું કહેવાય છે.

આ મંદિરમાં કોઈના કહેવા પ્રમાણે પરમાર્હત મહારાજ કુમારપાલની, જ્યારે બીજાના કહેવા પ્રમાણે મહારાજ સંપ્રતિની એક અશ્વારૂઢ પ્રતિમા છે. મંદિરના કંપાઉંડમાં

૨. પરિશિષ્ટ બીજું: લેખાંક: ૩૪

૩. એજન: લેખાંક: ૩૩

૪. એજન: લેખાંક: ૩૦, ૩૧

એક નાના શિખરવાળા દેરાસરમાં મૂં નાં શ્રીઅજિતનાથ ભગવાનની પ્રતિમા છે, તેના ઉપર સં. ૧૮૯૩નો લેખ છે.

મુખ્ય મંદિરની ડાબી બાજુના દેરાસરમાં શ્રીગોડીપાર્શ્વ-નાથ ભગવાન વગેરેની ૧૫ પ્રતિમાઓ અને શ્રીસિદ્ધચક્રપટ્ટ સ્થાપિત છે મંદિરના પાછળના ભાગના બગીચામાં શ્રીઆદિનાથ ભગવાનની સં. ૧૯૫૧માં પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવેલી ચરણ-પાદુકાઓ છે.

આ મંદિર ઉત્તર દ્વારનું છે, જેમાં કુલ ૨૯ પાષાણુની અને ૩૧ ધાતુની પ્રતિમાઓ છે. મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાની જરૂર છે.

૨. શ્રીનેમિનાથ ભગવાનનું દેવાલય શિખરબંધી છે. આમાં શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની એક હાથ જિંચી શ્યામવર્ણની પ્રતિમા છે, જે પાછળથી ૧૮મી શતાબ્દીમાં જીર્ણોદ્ધાર સમયે પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવી છે.

આ મંદિરમાં જમણી તરફ મજખૂત બાંધણીનું સાત ખંડનું એક પ્રાચીન ભોંયરું છે, જે ખુલ્લું રહે છે. તેમાં કોઈ જઈ શકતું નથી એમ કહેવાય છે. એમાં સ્થાનની પવિત્રતા સાચવવા માટે અખંડ દીવો રખાય છે. કહેવાય છે કે આ ભોંયરાનો માર્ગ ઠેઠ નાડલાઈ સુધી છે ને આ સ્થળે શ્રીમાન-દેવસૂરિ પોતાની યોગસાધના કરતા હતા. તેમણે લઘુશાન્તિસ્તવ ની રચના અહીં બેઠાં જ કરી હતી. શ્રીજ્યાનંદસૂરિના શિષ્ય રવિપ્રભસૂરિએ શ્રીનેમિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી તે મંદિર આ જ હશે. આ મંદિરમાં પાષાણુની કુલ ૭ પ્રતિમાઓ છે.

ઉત્તર દીવાલે બારણું છે, ત્યાં એક વિશાળ ધર્મશાળા છે

અને ધર્મશાળા વચ્ચે પીપળાનું ઝાડ છે. ધર્મશાળાના દ્વારની બાબુમાં વહીવટ કરનારી પેઢીનું કાર્યાલય છે. આ ધર્મશાળાને અગ્નિશુભે ક્રૂવો છે, તેમાં રેંટ ગોઠવેલો છે. તેની પાસે જ એક હોમ છે. તમામ જૈન ઓશ્વરાણોની સ્ત્રીઓ અહીં જ પાણી ભરવા આવે છે.

આ જ દેવલની ઉત્તર દક્ષિણ ઓસારમાં શત્રુજય, સમેતશિખર અને અષ્ટાપદની રચના જે કોઈ પણ ઉત્સવ પ્રસંગે કરાવી હશે તે એમ ને એમ રહેવા દેવામાં આવી છે, તે જોવાલાયક છે. દેવળને ફરતો ચોક વિશાળ છે. દેવળ પશ્ચિમદ્વારનું છે અને તેનો દરવાજો બબ્બરમાં પડે છે.

બંને દેવળો દરબાર ગઢની પેલી બાબુ એકાંતમાં આવેલાં છે પણ તે એક વિશાળ ચોગાનમાં છે, જેની બાબુબાબુ વડો બાંધેલો છે.

૩. શિખરબંધી મંદિર છે, જેમાં મૂળનાયક શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન છે, તેના પરિકર ઉપર સં. ૧૧૮૧નો લેખ છે. ભીંત પર ધાર્મિક ચિત્રો દોરેલાં છે. આમાં પાષાણની ત્રણ પ્રતિમાઓ છે.

૪. આ મંદિરમાં મૂળનાયક શ્રીજીરાવલા પાર્શ્વનાથ ભગવાન બિરાજમાન છે, આ મંદિર ઘૂમટબંધી છે. આમાં પાષાણની ૩ પ્રતિમાઓ છે.

સં. ૧૭૫૫માં શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિ રચેલી તીર્થમાલા માં “નાડોલ ત્રિભુવ પ્રાસાદ” —નાડોલમાં ત્રણ મંદિર હોવાનો ઉલ્લેખ છે, એટલે ચોથું મંદિર તે પછી બન્યું હોય એમ જણાય છે.

ગામથી ૦૧ માઈલ પૂર્વમાં ‘જૂના ખેડા’ નામે સ્થળ છે. પહેલાં આ નાડોલ ગામ આ સ્થાન પર હતું. અહીં પ્રાચીન મંદિરોનાં અનેક ભગવાવશેષો પડેલાં છે.

પ. વરકાણા

રાણી સ્ટેશનથી ૨ માઈલ દૂર આવેલું વરકાણા મારવાડની પંચતીર્થીમાંનું પાંચમું તીર્થ છે પરંતુ પ્રાચીનતાની દૃષ્ટિએ આ બધાં તીર્થોમાં પ્રથમ નંબરે ગણાય છે. સકલતીર્થ-વંદના-સ્તોત્રમાં ‘વરકાણા પાસ’થી આ તીર્થનો બહુ ભાવપૂર્વક ઉલ્લેખ કરેલો છે. સિવાય કેટલાંક વરકાણા પાર્શ્વ-સ્તોત્ર આદિ સ્તોત્રો, સ્તવનો પણ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે, જેનાથી આ તીર્થ કેટલું પ્રાચીન હશે એનો ખ્યાલ આવે છે.

આજના વરકાણાનું પ્રાચીન નામ ‘વરકનકપુર’ અથવા ‘વરકનકનગર’ હતું. સૈકાઓ પહેલાં આ નગર સમૃદ્ધ હોવું જોઈએ અને જૈન શ્રીમંતો તેમજ અધિકારીઓની સંખ્યા અધિક હોવી જોઈએ. એનું સમર્થન કરતાં જૈન પરંપરા તે કહે છે કે, સમ્રાટ સંપ્રતિના સમયે આ નગરની ભારે જાહો-જલાલી હતી. તેમણે શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ત્રિશાળ મંદિર અહીં બંધાવ્યું હતું; પરંતુ વર્ષોના ટાઢ-તડકા ઝીલી એ અર્થ થયું કે તે આક્રમણકારીઓના હાથે એ લોચલેશુ થયું અને એના ઉપર વર્ષોની ધૂળ ફરી વળતાં એ ભૂગર્ભની વસ્તુ બની ગયું. એ પ્રાચીન નગર ઉપર સંભવતઃ આજનાં દાદાઈ અને બીજોવા નામનાં ગામો વસ્ત્યાં હોય એમ જણાઈ આવે છે.

કેટલાંક વર્ષો પહેલાં એક ભરવાડને અહીંની જમીન-માંથી એક જિનમૂર્તિ હાથ લાગી હતી. એ મૂર્તિ સંપ્રતિકાલીન હોય કે ન હોય પરંતુ શતાબ્દીઓ પહેલાંની પ્રાચીન તો અવશ્ય છે જ. ભરવાડને મૂર્તિ મળી આવ્યા પછી દાદાઈ અને બીજોવાના સંઘે મળીને અહીં એક નાનું જિનમંદિર બંધાવી એ મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. અત્યારના મંદિરની નવ-ચોકીના એક સ્તંભ ઉપર તદ્દન ઘસાઈ ગયેલો શિલાલેખ છે, તેમાં સંવત ૧૨૧૧ ની સાલ વંચાય છે. આ ઉપરથી એમ માનવામાં હરકત નથી કે એ સમયે કે તે પહેલાં બંધાયેલું મંદિર વર-કનકપુર તીર્થના જીર્ણોદ્ધારરૂપે સં. ૧૨૧૧ માં અસ્તિત્વમાં આવ્યું હશે. એ પછી એટલે રાણા કુંભાના સમયે (સોળમી શતાબ્દીમાં) દાદાઈમાં રહેતા શ્રીમાલપુરના એક શ્રેષ્ઠીએ બાવન દેવકુલકાવાળું શિખરબંધી ભવ્ય મંદિર અહીં બંધાવ્યું, તે જ હાલ વિદ્યમાન છે. મંદિરમાં એના પ્રાચીન સમયની બાંધણીને કેટલોક ભાગ નજરે ચડે છે, જે એના ભૂતકાલીન ગૌરવની સાબ પૂરી રહ્યો છે.

વરકાણા આજે તો નાનું ગામડું છે, જે દેસૂરી જિલ્લામાં આવેલું છે. અહીં જૈનોની વસ્તી બિલકુલ નથી પરંતુ આખા ગોડવાડ પ્રાંતની પંચાયતનું મુખ્ય સ્થળ છે, આ પંચાયતમાં ૩૦૮ ગામોનું જૂથ છે. જ્ઞાતિ અને સંઘના બંધારણની બાંધ-છોડને નિકાલ કરવાનું આ પીઠ છે. તીર્થનો વહીવટ પ્રાંતીય સમિતિના હસ્તક છે.

ગોડવાડ પ્રાંતમાં અનેક લખપતિઓ હોવા છતાં કેળવણી-માં એ પછાત હતો. સરસ્વતીની ઉપાસનાનું એકે સ્થળ અહીં નહોતું. આ ખામીને દૂર કરવા માટે સ્વ૦ આચાર્ય શ્રીવિજય-

વલ્લભસૂરિજીની પ્રેરણાથી તેમના શિષ્ય સ્વ. આચાર્ય શ્રીવિજય-લલિતસૂરિએ અથાક પરિશ્રમ સેવી અને કેટલાક વિદ્યાપ્રેમીઓના સહકારથી 'શ્રીપાર્શ્વનાથ જૈન વિદ્યાલય'ની અહીં સ્થાપના કરી, જે વિદ્યાલય આ તીર્થની છાયામાં પ્રતિદિન પ્રગતિ કરી રહ્યું છે. લગભગ ૨૫૦ વિદ્યાર્થીઓ આ સંસ્થાનો લાભ લે છે અને જૈનોની વસ્તીના અભાવમાં આ વિદ્યાલય યાત્રાળુઓ માટે એક વિસામારૂપ બની રહે છે.

જે કે શ્રીસંઘે યાત્રાળુઓ માટે જે ધર્મશાળાઓ અહીં અંધાવેલી છે. તેમાં યાત્રાળુને બધી સગવડ રહે છે

આ ધર્મશાળાની પાસે જ શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ખાવન જિનાલય ભવ્ય મંદિર ઊભું છે. લગભગ ૧૫૦ વારના ઘેરાવવામાં આ મંદિરનો વિસ્તાર છે, મંદિર પૂર્વદ્વારનું છે, તેની પૂર્વ અને ઉત્તર બાજુએ વિશાળ ચોક અને ફરતો વંડો છે. વંડાનું પૂર્વ દ્વાર અંધ રાખવામાં આવે છે. જ્યારે ઉત્તર દ્વાર માત્ર ખુલ્લું રહે છે. આખું ચોક મંદિર પશ્ચરથી બાંધેલું છે. મૂળ ગભારામાં મૂળનાયક શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનો નાગફણવાળી રમણીય મૂર્તિ લગભગ ૧ હાથ ઊંચી છે અને તેની ચારે બાજુએ ધાતુનું મોટું અને સુંદર પરિકર નવું લગાડેલું છે. એ પરિકરમાં ૨૩ ભગવાનોની પ્રતિમાઓ કોરેલી છે. એટલે મૂળનાયક સહિત ચોવીંશી ગણાય. પરિકર ઉપર સં. ૧૭૦૭ નો લેખ છે પણ મૂર્તિ ઉપર લેખ નથી.

મંદિરનો રંગમંડપ વિશાળ છે. તેની ભીંતોમાં થોડીક સુંદર કોરણી જોવાય છે. નવચોકીના સ્તંભો પ્રાચીન જણાય છે. એક સ્તંભ ઉપર સં. ૧૨૧૧ નો ઘસાઈ ગયેલો લેખ છે, જેનો ઉલ્લેખ અગાઉ અમે કર્યો છે. નવચોકીના એક સ્તંભ

પાસે પથ્થરના એક હાથી ઉપર શેઠ-શેઠાણીનું યુગલ બેઠેલું છે પરંતુ તેના ઉપર લેખ નથી. સંભવ છે કે, મંદિરનિર્માતા શેઠ-શેઠાણીની આ મૂર્તિઓ હોય. મંદિરના એકમાં સંવત ૧૮૦૬ના ૩ શિલાલેખો છે પરંતુ તેમાં મંદિરના અંધાવનારનો કશો ઉલ્લેખ નથી.

દેવળનો આહ્ય મંડપ જો કે સુંદર છે છતાં તેના કારણે દેવળનું આહ્ય સૌંદર્ય ઓછું થયેલું જણાય છે, આગલા મંડપ સાથે ભમતી લગભગ મળી ગયેલી છે. ભમતી અને ગભારા વચ્ચે એક માણસ જઈ શકે એટલી જ માત્ર જગા છે અને દેવળના ગર્ભગૃહમાં પ્રકાશને કોઈ અવકાશ નથી.

દરવાજાની બહાર અને તરફ પથ્થરના ૨ હાથીઓ ઊભા કરેલા છે. દરવાજામાં પેસતાં ડાબી તરફના હાથી પાસે એક ૧૫ ગજ લાંબો શિલાલેખ કોતરેલો છે. તેમાં મેવાડના રાણાઓ ઉપર જૈનાચાર્યોએ પોતાની સાત્ત્વિક સિદ્ધિને પૂરો પ્રભાવ પાડ્યાનો નિર્દેશ છે. સં. ૧૬૮૬ પહેલાં યાત્રીઓ પાસેથી અમુક કર લેવાતો હશે, તે તપાગચ્છાચાર્ય શ્રીવિજયદેવસૂરિના ઉપદેશથી મેવાડના રાણા શ્રીજગતસિંહજીએ સં. ૧૬૮૬ના સમયથી પોષ વદિ ૮ થી માંડીને ૧૧ સુધીના એટલે મેળાના ૪ દિવસો માટે યાત્રાઓ પાસેથી લેવાતો કર અંધ કર્યો હતો — એ સંબંધી ઉલ્લેખ છે.

રાણકપુરની નકલરૂપે આ તીર્થ અત્યારે વિદ્યમાન છે અને ભવ્યતામાં બીજાં મંદિરોથી જરાયે ઓછું ઊતરે એવું નથી.

અહીં પ્રતિવર્ષ પોષ દશમી (માગશર વદિ ૧૦)ના રોજ મોટો મેળો ભરાય છે.

નદીના સામા કાંઠે જૈન સ્તંભોના અંધારાના નો બગીચો છે.

परिशिष्ट पहेलुं

[स्तवन-१]

श्री. मेळ कवि रचित

राष्ट्रियगपुर—चतुर्भुजाप्रासाद—स्तवन

वीर जिणेंसर यलणे लागी, सरसगि कन्डळ सुमति मई भागी,
वृद्धि होळ जिम आधी. १

होळिं हराव दिव मळ उदलसिउं, राष्ट्रियगपुर हीठुं मई वलिउं,
अणुदिलपुर अदिनाष्टि. २

मळ मळ मंदिर पोवि सुयंगे, निरमल नीर वडळ विचि अंगे,
याप यभावाणु अंगे. ३

हूया पावि वाडी हट्टसावा, जिणुड कवणु हीसई हेवावा,
पूज स्वयं तडिं आवा. ४

वरणु अद्वार लोक सुविचारी, लक्ष्मीवत वसई विवहारी,
पुण्यवत नवि पारो. ५

तीळं सुभ्यसंधरी श्रीधरणुठि, दान पुष्टिय जगि जस विस्तरणुठि,
जिणुड कवणु उधरणुठि. ६

धन्य जणुष्टि कामलदे माया, पुरुवरतन जे हूअई आव्या,
रतनसिंहं धरणिंदो. ७

[ઇવણ]

સાંભલજ્યો ચઉમુખ તણિય, વાત પાયઉ રોપવિઉ પુરુષ સાત;
ધરણિદ આવિઉ પ્રાસાદ ઠામિ, બોલિયા દેવિ સાસણુ સામી. ૮

હું તુઠી તુહ સીલહ પ્રમાણિ,
મંડાવિ દેઉલ મોટઈ મંડાણિ;
મનિ હરવિઉ ધરણિદ કરઈ કલોલ,
સંઘહ દિવરાવઈ તહિ તંબોલ. ૯

થાપીઅ મુહુરત ગિઉ આવાસિ,
તેડાન્યા સેલાવટ પંચાસ;
સીધપુર ચઉમુખ કરઈ વખાણુ,
મંડઉ દેઉલ હિવ તિણિ મંડાણિ. ૧૦

દેપઉ કહઈ હું સાસત્ર પ્રમાણિ,
મંડિસુ દેઉલ મોટઈ મંડાણિ;
ઈણિઈ વચનઈ હરખિઉ ધરણાસાહ,
સેલાવટ પહિરાન્યા કબાહિ. ૧૧

બિહ પૂરઈ સેલાવટ મન્જૂર,
તિહિ જીપઈ પંચાણુવા પૂર;
આલોચઈ બેટાં તણિય બેલ,
હિવ સતુકારહ તણિય વેલ ૧૨

સ્ત્રિયઈત લખપતિ ઈણિ ધરિ,
કાકા હિવ કીજઈ જમડૂ વ(પ)ઈર;
જમડૂસાહ કહીઈ રાય સધાર,
આપણુપઈ લોકાં દિઆં આધાર. ૧૩

[૬૫ણિ]

પંચાણ્વર્ધ કમઠાઉ ક્રીઉ ચઉમુખ પ્રાસાદે,
વાજર્ધ ભુંગલ ભેરિ તાલ નિતુ નવલર્ધ નાદે;
પ્રથમજિણેસર આદિનાથ તીર્થંકર રાઉ,
ભાવઈ ભગતિઈ થુણુઈ સામિ મરુદેવી બાઉ. ૧૪

કેસર નર્ધ કપૂરચૂર અંગિઈ લાઈજર્ધ;
પૂજિઅ પણ્મિઅ થુણિઅ સામિ મનરંગિ ગાઈજર્ધ;
ધૂપ ઉગાહણુ અતિવિશેષ મનવંછિત ભોગ,
તૂઈ સામિઅ આદિનાથ રિદ્ધિ વૃદ્ધિ સયોગ. ૧૫

ચિહું ખારે જર્ધ ચ્યારિ ખિંખ શ્રીઆદિજિણેસર;
નિરમલ ધોઅતિ કરીઅ અંગિ પૂજઉ પરમેસર;
બાઈ વેલ સેવંત્રી સાર મરુઉ કલ્હારો,
મૂલ ગભારર્ધ જ કેઈ ખિંખ મનિસુદ્ધિ બુહારો. ૧૬

[વસ્તુ]

સેત્રુંજ સામિય સેત્રુંજ સામિય પ્રથમ જિણુનાહ,
સોપારા સિરિ મંડણુઓ,
વિમલ મંત્રિઅ(સ)ર બુદ્ધિ ધાપીઅ;
ઈડરગટિ આરાસણિ કુલ્યપાકિ મહિમા નિવાસિઅ,
વિંધ્યાચલગિરિ તલહટ્ટીઅ નિતુ નિતુ નવલા નાહ,
રાણિગપુરિ થિર ધાપીઉ ચતુરમુખ પ્રાસાદ. ૧૭

[લક્ષણિ]

ચશ્ચિમ દિસિઈ જે ખાર અછર્ધ,
તિહિં મંડપ અતિઅંગ તુ (૨);

- ખેલા ખેલઈ નિતુ નવા,
નિતુ નિતુ ઉછવરંગ તુ (૨). ૧૮
- ઉત્તર દિસિઈ જે ખાર અછઈ,
તિહાં ખઈસઈ સંઘઘાટ તુ (૨);
- ઠલિરખ કોલાહર(લ) કરઈ એ,
ગટૂઆ ભોજગ ખાટ તુ (૨). ૧૯
- પૂર્વ દિસિઈ જિ ખાર અછઈ,
તિહિ સામ્હી ગિરિભીતિ તુ (૨);
- વિંધ્યારાલગિરિ પરખત વડકે એ,
ગિરૂયાં એહ જિ સીતિ તુ (૨). ૨૦
- તેહુ ઠલે સહુ વસઈ એ,
કીચઈ જિણુવર સેવ તુ (૨);
- પ્રહ ગેડી પ્રભુ પચમી એ,
આદિ જિણુસર દેવ તુ (૨). ૨૧
- દક્ષિણ દિસિઈ જિ ખાર અછઈ,
તેહુ છઈ સુવિસાલ તુ (૨);
- તેહ આગલિ હિવ આવિઈ એ,
મનરંજઈ પોસાલ તુ (૨). ૨૨
- બણઈ ગુણઈ સિદ્ધાંત સવે,
ગિરુઆ ગુણુહ ભંડાર તુ (૨);
- તપાગચિછ ગુરુ વંદિઈ એ,
સોમસુંદર ગણુધાર તુ (૨). ૨૩
- અ્યારઈ મુહુરત સામટાં એ,
લીધાં એકઈ વારિ તુ (૨);

पहिले हेतु मंडितं ये,
भीज्जं सत्रुकार तु (२). २४

पोषधसाला अतिललित्य,
मंडित्य हेतुल पासि तु (२);

यउथुं मुहुरत धरतणुं ये,
मंडाव्यः व्यावास तु (२). २५

अध्वेस्य अंपाकूलित्य,
सहसेवत्रां माल तु (२);

पूज करं परमेसरु,
श्री यउमुधि त्रिषु काल [तु (२)]. २६

[वस्तु]

यउमुध सामीय यउमुध सामीय पूज त्रिषु काल,
आरत्ती छितारीधं,

पडह घंटं अद्वलरनिनादि,
गीतगान गंध्रव करं भधुर नादि;

तिदि त्रिं मंडपे जेला जेलधं रंगं लरे,
श्रावी दिधं नितु रास;

अरतरवसही पूजधं,
सहजि सलूणुं पास. २७

अरतरवसही अति आणुं दो,
तिहां पूजुं सिरिपास जिषुं दो;

सामल वन्न इपधं जगं सारो,
सकल कला महिमा संडारो. २८

સયત ક્ષણામણિ શ્રીધરણિદો,
 મુખ મલકઈ જિન પૂનિમ ચંદો;
 કમઠાસુરભંજણુ ભયહરણુ,
 સેવક વંછઈ તુમહ પયશરણુ. ૨૯
 ચઉમુખ જો(ભ)મલિ ચઉહટામાંહિ,
 દેઉલ કરાચુ આપમલક સાહિ;
 દેવાલઈ નડૂલાઈ વાદે,
 પિણુ છઈ ખરતરવસાહી પાસે. ૩૦
 ક્ષિય ચાલ્યા માહડીય વાસે,
 જિણુવર પૂજઉ મનિ ઉદ્ધાસ;
 તિણિ જિણુ વછે સવિહું સુવિહાર,
 તિહાં સવિહું માહરઉ જુહારો. ૩૧
 દેવાલઈ અંચલગચ્છિ વલી,
 જિણુવર પૂજઉ તિહાં મનિ રલી;
 દેવાલઈ સુપાસનઈ ગયાં,
 હરખઈ આનન્દ તાહાં થયાં. ૩૨
 સાયર જિણુહ કરાપિઉ ભવણુ;
 તે ભમલિ હિમ કીજઈ કવણુ,
 નગર વખાણિ નહી મઝપાડે,
 સવિહું થાનકિ ચેત્રખવાડે. ૩૩

[વસ્તુ]

ચઉમુખસામીય ચઉમુખસામીય અચલ,
 શ્રીઆદિ દેવાલઈ સુપાસ જિણુ સંતિનાહ;

સિરિ મેગિ સામિય પ્રાસાદે,
 ખિહું પાસજિણુ આદિનાથ મદ્દીયમંડણુ;
 સાતે થાનિક પૂજ કરી વીતરાગ મનિ ધ્યાઈ,
 રાણિગપુર યાત્રા ગયાં કાયા નિરમલ થાઈ. ૩૪

[ક્ષણિ]

એ શ્રીસેતુંગિ એ ગિરનાર.
 રાણિગપુર શ્રીધરણુવિહાર;
 વિધ્યાચલ આધિકઉં ફલ લીજઈ.
 સફલ જનમ શ્રીચઉમુખિ દીજઈ ૩૫
 ચઉમુખિ સિખરિ ત્રિ ભૂમિઈ બાર,
 મૂલનાયક જિન કરું બુહાર;
 ત્રિહું ભૂમિહિ ત્રિભુવન દીપંતઉ,
 ત્રિભુવનદાયક નામ ધરંતઉ. ૩૬
 દંડ કલસ કંચણુમઈ મોહઈ,
 બેઅંતા ત્રિભુવન [મન] મોહઈ;
 તેજપુંજિ ઝલહલઈ અપાર,
 બાણે તિહૂઅણુ લછિ ભંડાર. ૩૭
 દેવછંદ તિહાં અવધારિ,
 સાતય જિણુવર બાણે ચ્યારિ;
 વિહરમાણુ વીસઈ અવતારી,
 ચઉવીસ મૂરતિ જિણુવર સારિ. ૩૮
 તીહ જિ ણિંબ આવન્ન નિહાલઉં,
 સયલ ણિંબ બહુતરં જિણુલઉં;

क्षिरतां विंश नवि जलकुण्डं पार,
 तीरथ नदीसर अवतार. ४६
 विविध रूप पूतली अपार,
 कोरलुण्डे अर्जुण्ड अवतार;
 तोरलु थंभ पार नवि जलकुण्डं,
 ओक लुभ क्रिष्ण परी वभाकुण्डं. ४०
 वस्तुपाल ज्जभलि ज्जे करलुण्ड,
 कुंअरपाल कुलि संघवी धरलुण्ड;
 भरति नाम अक्काडिव लणीर्ध,
 सील प्रभाण्डि रिरिद्धि धरि धणीर्ध. ४१

[लापा]

राज्जिगपुर हुं आविठि ज्जे, रहियठि भिणु मात्र,
 नितु नितु आविर्धी संघ धणु, श्रीयउमुणि यात्र;
 नडवणु पूण आरती, करी मंगल उतारर्ध,
 आरि महाधज्ज दिर्ध लावि, ते जे लव तारीर्ध. ४२
 जंगम तीरथ ज्यवतां ज्जे, गोअम सम गणुडर,
 श्री सो म सुं ड र सू रि रा य, वदठि संघ ज्यक(का)र;
 तस पयपंकज लभर जिम, नित धरर्ध आणुं,

प्रागवसि धरलुण्ड साड, यिर कालिं नंठठि. ४३
 भक्ति करी साडभीतणी ज्जे, छं हरिसणु दान,
 यिहुं द्विसि कीरति विस्तरी ज्जे, धन धरलु प्रधान;
 संवत यज्जिद नवाणुवर्ध (१४६६) ज्जे, धुरि काती भासे,
 जे ह उ कडर्ध मर्ध तवन क्रीयठि, मनरंग उद्लासे. ४४
 ॥ धति श्रीधरलुविहार श्रीराज्जिगपुर-यतुर्मुअप्रासाद स्तवन ॥

[स्तवन-२]

श्री. ज्ञानविभलसूरि रचित

श्री राणुकपुर तीर्थनुं स्तवन

[राग : डुंगर वाइ-अे देशी]

[ढाल १ली]

प्रहस्रमे प्रणुमी प्रेमसु रे लाल, गाँठ ऋषल निणुंठ रे,
मनमोहन भडारा.

सकल मनोरथ माडरे रे लाल, उल्लस्यो अंगे आणुंठ रे,
मनमोहन भडारा.

त्रिलुवन तिलकसोडाभण्णो हो लाल, पेढे प्र(पु)डवि पाथार रे,
मनमोहन भडारा.

उन्नत उंचपण्णे करी रे लाल, करे गगनशुं वाड रे,
मनमोहन भडारा.

सिद्ध निलयने पडोच्यवा रे लाल, उलाच्यो मानु थंल हो,
मनमोहन भडारा.

जेतां तृप्ति न पाभीअे रे लाल, छूटा ने लवण्ड भरै,
मनमोहन भडारा.

नलिनीशुद्ध विमाननी रे लाल, मांडणी अेड अथंल रे,
मनमोहन भडारा.

पुतली मिसे मानु आनीने रे लाल, जेवा थिर रंल रे,
मनमोहन भडारा.

મોટા દેશ મેવાડ છે હો લાલ, જિહાં રાણિ[ગ]પુર અભિરામ રે,
 મનમોહન મહારા.
 પોરવાડ તિહાં પરગઢો રે લાલ, ધન્નો શા જસ નામ રે,
 મનમોહન મહારા.
 ધન્ય ધાન(ર)લદ્દે તેહની રે લાલ, તરૂણી પુણ્ય પ્રધાન રે,
 મનમોહન મહારા.
 ધર્મ કારજ કરી મોટિકા રે લાલ, અવિચળ રાજ્યુ નામ રે,
 મનમોહન મહારા.
 અઠમ પોસહે આદરી રે લાલ, ધરતાં ધર્મનું ધ્યાન રે,
 મનમોહન મહારા.
 સુધર્મવાસી સુર કહે રે લાલ, વાંછિત દેહિં ધન રે.
 મનમોહન મહારા.
 વર માગીયો દેવતણો રે લાલ, અનોપમ અતિહ ઉદામ રે,
 મનમોહન મહારા.
 પદ્ આલેખી આપીયો રે લાલ, સુર વિમાન ઉપમાન રે;
 મનમોહન મહારા.
 દેયા શિલાવટને દિયો રે લાલ, કોરણિ ન વીધન હોય રે,
 મનમોહન મહારા.
 પથ્થર ખાણુ કર્મ તિહાં રે લાલ, વિધન નહિ કીયા કોય રે,
 મનમોહન મહારા.

ઘણ : બીજી

[રાગ : કાઈલો પર્વત ધુંધલો રે લોલ—એ દેશી]

સંવત ચૌદ પંચાણવા રે લોલ,
 શુભ મુહૂરતે શુભ વાર રે, જિણુંદરાય;

મોટે મંડાણે મંડાણીયે રે લોલ,
ધરણે ઋષભવિહાર રે, જિણુંદરાય,
આવો આવો, જિન વંદીએ રે લોલ. ૧

પ્રાહ્યાંડ માંડી માંડણી રે લોલ,
કીધાં વળી પુંચ મેર રે; જિં
પ્રોઠા પ્રાકાર ચિહું દિસે લોલ,
માનું મોહને કરવા જર રે. જિં આં ૨

દેહરી ચોરાસી દીપતી રે લોલ,
ચિહું દિસે પોળ છે ચાર રે; જિં
લખ ચોરાસી યોનિમેં રે લોલ,
માનું ચક્ર ગઠ્ઠજ્રમણુ નિવાર રે. જિં આં ૩

ઉત્ત શિર થાંભા ભલા રે લોલ,
ચૌદસીયા ચોવીસુ રે; જિં
તોરણુ એલી સોહામણી રે લોલ,
એક એક દિસે બત્રીસ રે. જિં આં ૪

વિવિધ પ્રકારે કોરણી રે લોલ,
પૂનલી ગણીય ન નય રે; જિં
મંડપ ચાર ચિહું દિસે રે લોલ,
રંગમંડપ સુબદાય રે. જિં આં ૫

સહસ્રકૂટ, તેમાં સોહીયે રે લોલ,
અષ્ટાપદ પ્રતિબિંબ રે; જિં
નવનિધિ પરે નવ ભૂંડરાં રે લોલ,
તિહાં અનેક જિન બિંબ રે. જિં આં ૬

राजस्य तथे प्रभु पादुका रे लोल,
 अङ्गुलत भूरति अंग रे; जि०
 त्रिभुवन विद्धरवा लक्ष्मी रे लोल,
 मातुं त्रिहुं भूमि उत्तंग रे. जि० आ० ७
 स्वर्गे शाश्वत देहरां रे लोल,
 तिम पुङ्खी तले ओड रे; जि०
 ओ सज्जवट जे आणी रे लोल,
 तेहवो न हीडे डोय रे. जि० आ० ८

ढाण : त्रील

[राग : धोरलीमां—ओ देशी]

संवत चौद सत्तालुओ रे,
 सुदि पांचम शुभ योग;
 भास वैशाख तथी लक्षी रे,
 आणी षड्विध रंग रे श्रीजिन सेवीओ. १
 सुविहित तपगच्छ यतिपति रे,
 श्री सोम सुं हर सूरि;
 करे प्रतिष्ठा अति लक्षी रे,
 वाजते मंगलतूर रे. श्री० २
 मूलनायक श्रीऋषलल रे,
 यउमुष थापे रे तेह;
 सभससरणी थापनः रे,
 यउगति वारक तेह रे. श्री० ३
 परिकरयुत त्रिहुं भूमिका रे,
 त्रिभुवनने विद्धर;

ચઉવીસ સહસ્રને માજને રે,
બિંબ પ્રતિષ્ઠા તેહી વાર રે. શ્રી૦ ૪

નાટક વિવિધ પ્રકારનાં રે,
એચ્છવ અતિ ઘણા ધાય;
સંઘ આવે દશ દિશિ તાણુ રે,
ભેટી પાવન ધાય રે. શ્રી૦ ૫

અચર હુઆ અવનીતલે રે,
તીરથ મહિમાવંત;
ધ રણ વિહાર મનોહર રે,
જસ ગુણનો નહિ અંત રે. શ્રી૦ ૬

આજ લગે તેહ ચૈત્યની રે,
પૂજા ભક્તિ વિશેષ;
દિન દિન થાયે દીપતી રે,
થાપે પુણ્યની રાખ રે. શ્રી૦ ૭

ચિહ્ન દિશિના સંઘ સાંભળો રે,
એ આવે સમબ્દય;
પણ એ કરતા સવિ હુયા રે,
એહવો ચૈત્ય તે સાંભળે રે. શ્રી૦ ૮

શાશ્વત ચૈત્ય તે સાંભરે રે,
દીકે મંલિ પ્રાસાદ;
જન્મ સફલ તેહનો હુવે રે,
નાસે સવિ વિખવાદ રે. શ્રી૦ ૯

યાર પ્રાસાદ પાસે અછે રે,
 પુણ્ય તણા તે ઠામ;
 આજ લગે થાતાં અછે રે;
 ખિંખ પ્રાસાદનાં કામ રે. શ્રી૦ ૧૦

તેહનું ધ્યાન સદા ધરે રે,
 સમકિત નિર્મલ થાય;
 જ્ઞાન વિમલ સુખ સંપદા રે,
 પામે સુજસ સવાય રે. શ્રી૦ ૧૧

[स्तवन-३]

श्री. विजप्रभ रचित

श्री राणकपुर-स्तवन

श्री राणकपुर रणियाभल्लुं लाल,
प्रथम तीर्थंकर देव सुभकारी रे,
हुं आये जिलट धरी रे लाल,
संप्रत करवा सेव सुभकारी रे. राणक० १
नयणुकमलनी पांभडी रे लाल,
अथवा अलियक ओण सुभकारी रे;
भूरत हीडी जिनवर तल्ली रे लाल,
मुञ्ज मन डर्ष किबोल सुभकारी रे. राणक० २
हरिसल्लु जेतां हीरा जडिया रे लाल,
अधर प्रवालनो रंग सुभकारी रे;
भाडे सोडे मेरभां रे लाल,
तिलक विराजित लाल सुभकारी रे. राणक० ३
आवीस भंडुप चिहुं दिसे रे लाल,
प्रतिभा थार डब्बर सुभकारी रे;
त्रैलोक्य दीपक देहरां लाल,
भाडे अष्टापद मेर सुभकारी रे. राणक० ४

- દીઠી ખહોતરે દેહરી લાલ,
ઈણ સમો મળે નહીં સંસાર સુખકારી રે;
ભોંયરાં દીઠાં અતિ ભલાં રે લાલ,
સૂતાં ઉઠી સવાર સુખકારી રે. રાણક ૫
- પંચ વળો તીરથ ભલાં રે લાલ,
શત્રુબંધ ગિરનાર સુખકારી રે;
તોરણ એકસો આઠ બાણીએ રે લાલ,
ધન્ય હોય હજાર સુખકારી રે. રાણક ૬
- પાંચશે ખાવન પૂનળી રે લાલ,
અપંચરા ને આણકાર સુખકારી રે;
આકિનાથ દર્શન દેખીયો રે લાલ,
પોળ અહું દિશ આર સુખકારી રે. રાણક ૭
- ચોમુખ ત્રીપે દલિસં રે લાલ,
દ્વાણુ એક મેળો નવ વાચ સુખકારી રે;
જિમ નિરધન ધન પામીએ રે લાલ,
જીવ રહેલ પલાય સુખકારી રે. રાણક ૮
- જિનવર ગુણસાયર ભલા રે લાલ,
ઝીઝી રહ્યો મનમાંય સુખકારી રે;
તે કાઈક ધામે નહી રે લાલ,
નયન હુઆ લયલીન સુખકારી રે. રાણક ૯
- દેવાંગના તીણે દેહરી રે લાલ,
તીણુરો રંગ પતંગ સુખકારી રે;
ફાટે પણ ફીટે નહિ રે લાલ,
જિણુવર મજાઈરો રંગ સુખકારી રે. રાણક ૧૦

हेभत नयणां ना ठरे रे लाल,
 लेटतां सुभ थाय सुभकारी रे;
 सुपनमें नवि वीसरे रे लाल,
 श्रीआदीश्वरशुना पाय सुभकारी रे. राणुक० ११
 राणुकपुरनो भडिमा कही रे लाल,
 कहेतां न आवे पार सुभकारी रे;
 जिन लेटतां न्णुणे रे लाल,
 मेरु तले विस्तार सुभकारी रे. राणुक० १२
 सांलण साडिणा विनती रे लाल,
 अेक करुं अरदास सुभकारी रे;
 जे सेवा करे तुम तणी रे लाल,
 तो पुरो मनीं आश सुभकारी रे. राणुक० १३
 कुभेरा सम मोटो कही रे लाल,
 मोटो देश मेवाट सुभकारी रे;
 मोटो तीरध मांडीअो रे लाल,
 धन धन्ने पारवाड सुभकारी रे. राणुक० १४
 संवत सत्तरसें पनसमें रे लाल,
 त्रैत्री पृतम सोमवार सुभकारी रे;
 न्नात्रा डीधी जिणुवरतणी रे लाल,
 धन धन जय जयकार सुभकारी रे. राणुक० १५
 तपगच्छ मांडे हीपतो रे लाल,
 श्री विजयप्रलराय सुभकारी रे,
 नालिनंदन शुणु आवतां रे लाल,
 कविजनने सुभ थाय सुभकारी रे. राणुक० १६

[स्तवन-४]

श्री समयसुंदर उपाध्याय रचित

राणकपुर स्तवन

- श्रीराणकपुर रषियाभङ्गुं रे लाल, श्री आहीश्वर देव,
मन मोह्युं रे;
उत्तुंग तीरणु देडुं लाल, निरणीने नित्यमेव मन मोह्युं रे.
श्रीराणकपुर० १
- यउवीस मंडप यउदिसे रे लाल, यउमुष प्रतिमा यार,
मन मोह्युं रे;
त्रिखुवनदीपक देडुं रे लाल, यउमुष सभेवउ नडीं संसार,
मन मोह्युं रे. श्रीराण० २
- देडरी योरसी दीपती रे लाल, मांडयो अष्टापद मेर,
मन मोह्युं रे;
लले णुडार्यां लोयरां रे लाल, सूतां उडी सवेर,
मन मोह्युं रे. श्रीराण० ३
- देश णष्पीतुं देडुं रे लाल, मोटो देश मेवाउ,
मन मोह्युं रे;
लाभ नवाणुं लगाविया रे लाल, धन धन्ने पोरवाउ,
मन मोह्युं रे. श्रीराण० ४

- भरतरवसुद्धी पांतसुं रे लाल, निरभंतां सुभ थाय,
मन मोह्युं रे;
- पांश प्रासाद भीज वणी रे लाल, जेतां पातिक जय,
मन मोह्युं रे. श्रीराणु० ५
- आज कृतारथ हुं थयो रे लाल, आज थयो आनंद,
मन मोह्युं रे;
- यात्रा करी जिनवर तणी रे लाल, हर जसुं दंडुल,
मन मोह्युं रे. श्रीराणु० ६
- संवत सोण ने छोटरे रे लाल, भाणशर भास मोजार,
मन मोह्युं रे;
- राणुकपुर यात्रा करी रे लाल, समयसुंदर सुभकार,
मन मोह्युं रे. श्रीराणु० ७

[स्तवन-प]

श्रीभुक्तिविजय-शिष्य श्रीरामविजय रचित

राणुगपुर मंडन श्रीआदिजिनस्तवन

[नींदरडी वेरणि हो गदी—जे देश]

राणुगपुर रविआमणो, सोडागणो हो सांभ निरभ्यो आज कि;
हुण होडग हरि इत्यां, इत्यां पछन हो सीधा सवि काज कि.

राणुग० १

धन धन धरणो साडल, जिणुं भरण्यो हो सांभ द्रव्य अनेक कि;
हेउल आदि जिणुं हने, नीपयो हो धरी लुह्य विवेक कि.

राणुग० २

यउभुय जिहुं दिशि दीपतो, अति अंचो हो जिरयो भेरुगिरिह कि;
भूणनायक श्रीकपलल, लतिं लेटयो हो मरुदेवी नंद कि.

राणुग० ३

रंगमंडप रविआमणो, तिडां गावर्ध हो सुरनर नारी कि;
थै थैकार करी करी, अंग वाली हो नाथर्ध नाटिका सार कि.

राणुग० ४

जिहुं दिशि अर सुडा मणी, प्रोदि अंचो हो अजर्ध विस्तार कि;
तारणु थंल नर्ध पृतली, निरभी निरभी हो थयो हरण अचार कि.

राणुग० ५

गिहुं कूखि न्यार दीपता, सभि सुहर हो प्रोढा प्रासाद कि;
 हंड कलस धज लडलडध, धलुं ओंया हो करध गगनस्थुं वाह कि.
 राणुग० ६

पश्चिम दिशिनध आरणुध, गज अदीयां हो मरुदेवी मात कि;
 रायणु रुंभ तदे ललां, पूजे पगलां हो प्रभुनां विभ्यात कि.
 राणुग० ७

धन्य कमारु तेडनी, जिणी लेटयो हो ओड तीरथ सार कि;
 जनम सइल थयड तेडनो, वलि लाधो हो मानव अवतार कि.
 राणुग० ८

आदिजिखेसर पूजतां, पामोजध हो सभि संपत्ति कोडि कि;
 कवि श्रीमुक्तिविजय तणु, राम प्रणुमध हो हरणिं करजेडी कि.
 राणुग० ९

इति श्रीराणुगपुरमंडन आदिजिन स्तवनं संपूर्णम् ।
 मोदी मकंदपडनार्थम् ॥ *

*भारी पासेना ओक छूटा इस्तत्रिपित पत्र उपरधी.

[સ્તવન-૬]

શ્રી વિશાલસુંદર રચિત

રાણકપુરનું સ્તવન

સકલ સુરાસુર જેહનાજી, ભગતિઈ પ્રણુમર્મ પયઃ
પ્રથમ તીર્થંકર પ્રણુમીર્મજી, નાથો મુગતિ ઉપાય.

જિનેસર જય જગજીવન દેવ, તું ત્રિભુવનનો રાજિયોજી;
અવિચલ હું તુજ સેવ. જિનેસર૦ ૧

દેશ મેવાડીઈ શોભતું જી, વિંધ્યાચલગિરિ પાસ;
રાણિગપુરિ રાણીય ઘણીજી, જોઉં મન ઉલ્લાસ. જિને૦ ૨

ત્રિભુવન દીપક દીપતું જી, અઉમુખ ધરાણુવિહાર;
દેખી ત્રિભુવન મોહીયુંજી, પૃથિવી યોક શુંગાર. જિને૦ ૩

ચિહું દીસે જિન પૂજએજી, મરૂદેવી તણો રે મહ્કાર,
ઋપભ લંછન સુખ પૂરણોજી, મનવંછિત દાતાર, જિન૦ ૪

ઉપરિ ણિહું ભૂમિહીં ભલાજી, ચિહું રૂપે જિનરાજ;
સપરિકરાં ભવિયણુ તણોજી, સારે વંછિત કાજ. જિન૦ ૫

તપગચ્છ ગુરુ ગૌતમ સમાજી, શ્રીસોમસુંદર ગણુધાર;
સમ્મ હાથે કીધી યાપનાજી, વરત્યો જયજયકાર. જિને૦ ૬

અઉમુખા ચિહું દિશિ દીપતાજી, સઘર ભર પ્રાસાદ;
અઠ્ઠોતેર એ દેહરીજી, જોતાં હરે વિષાદ. જિને૦ ૭

ત્રિણિ ત્રિણિ મંડપ ધ્વજ દ્વિશિણ, સરવાળે હુકમ બાર,
 ધન ધન ધરણિગ સહુ ભણેણ, પ્રાગવંશ સિણુગાર. જિને૦ ૮

બાવન જિણુહર શોભતાંણ, દ્વીપ નંદીસર માંહિ;
 તસ તડવડી મંડાવીએણ, ચઉમુખ ધરણિગ સાહી. જિને૦ ૯

નલિનીશુદ્ધ વિમાનનું ણ, ઉતારે જે નાદ;
 ત્રિભુવનદ્વીપક સાચલુંણ, ચિર જ્યઉ એ પ્રાસાદ. જિને૦ ૧૦

તોરણ ઘંભે પૂતળીણ, કોરણી અતિહી મંડાણ;
 સુરશુરુ પણુ જિણુહરવણેણ, ન શકે કરીય વખાણ. જિને૦ ૧૧

ગચણુંગણિ સં નિત તપેણ, કુ રવિ તારા ચંદ;
 સંઘ મનોરથ ત્યાં લગેણ, પૂરો પ્રથમ જિણુંદ. જિને૦ ૧૨

ઋષભ જિનેસર વંદતાંણ, પહોચે વચ્છિત કોડિ;
 શ્રી વિશાલસુંદર શુરુ તેહનોણ, શીશ કહે કરબોડી. ૧૩

[સ્તવન-૭]

શ્રી ઉદયરત્ન ઉપાધ્યાય રચિત રાણકપુર તીર્થ સ્તવન

- જગપતિ જ્યો જ્યો ઋષભ ત્રિભુંદ,
ધારણા શાહે ધન ખરચીઓણ;
જગપતિ પ્રોઠ કરાવ્યો પ્રાસાદ,
ઊલટ ભર સુર નર અરચીઓણ. ૧
- જગપતિ આલ શું માંડે વાદ, સોવન કળશે ઝગડળે;
જગપતિ ચોખારો ચોસાલ, પેખંતાં પાતિક ગળે. ૨
- જગપતિ અતિસુંદર ઉદ્દામ, નલિનીગુદમ વિમાનશયો;
જગપતિ ઉત્તમ પુણ્ય અંખાર, નિરુપમ ધનદ નિધાનશયો. ૩
- જગપતિ ઓળે ઓળે થંલ, ક્રીધી અનુપમ કેરણી;
જગપતિ કરતી નાટારંલ, પૂતળીઓ ચિત્ત ચોરણી. ૪
- જગપતિ નાલિ નરેસર નંદ, રાણકપુરનો રાજિયો;
જગપતિ સહુ રાયા સિરદાર, જગમાંહે જસ ગાજિયો. ૫
- જગપતિ દેવ તું દીનદયાળ, ભકતવત્સલ ભરી ભેટીઓ;
જગપતિ દેખંતાં તુજ દિદાર, મોહતણો મદ મેટીઓ. ૬
- જગપતિ ઉદયરત્ન ઉવજઅય, સંવત સત્તર તાણું સમે;
જગપતિ ક્ષગણુ વદિ પડવે રે દિન, સાદડી સંઘ સહિત નમે. ૭

परिशिष्ट भीष्मं

राष्ट्रकपुरना शिलावेष्म

[१]

[॥] श्रीचतुर्मुखजिनयुगादीश्वराय नमः ॥ [विक्रमतः १४९६
 संख्यवर्षे श्रीमेदपाटराजाधिराज] श्रीवप्प १ श्रीगुहिल २ भोज ३ शील
 ४ कालभोज ५ भर्तृभट ६ सिंह ७ महावक्र ८ राज्ञीसुतयुतस्वसुवर्ण-
 तुलातोलक श्रीखुम्माण ९ श्रीमदल्लट १० नरवाहन ११ शक्तिकुमार १२
 शुचिवर्म १३ कीर्तिवर्म १४ योगराज १५ वैरट १६ वंशपाल १७ दैर-
 सिंह १८ वीरसिंह १९ श्रीअरिसिंह २० चोडसिंह २१ विक्रमसिंह २२
 रणसिंह २३ क्षेमसिंह २४ सामंतसिंह २५ कुमारसिंह २६ मथनसिंह
 २७ पद्मसिंह २८ जैत्रसिंह २९ तेजस्विसिंह ३० समरसिंह ३१
 चाहुमानश्रीक्रीतूकनृपश्रीअल्लावदीनसुरत्राणजैत्रवप्पवंश्य श्रीभुवनसिंह ३२
 सुतश्रीजयसिंह ३३ मालवेश गोगादेवजैत्रश्रीलक्ष्मीसिंह ३४ पुत्रश्रीअजय-
 सिंह ३५ भ्रातृ श्रीअरिसिंह ३६ श्रीहम्मीर ३७ श्रीखेतसिंह ३८ श्रीलक्षा-
 ह्यनरेन्द्र ३९ नंदनसुवर्णतुलादिदानपुण्यपरोपकाराथिसारगुणसुरद्रुम-
 विश्राम ४० नंदनश्रीमोकलमहीपतिकुलकानननपंचाननस्य । विषमतमाभंग-
 सारंगपुर नागपुर गागरण नराणक अजयमेरु मंडोर मंडलकर बूदि खाट्ट चाट

सूजानादिनानामहादुर्गलीलामात्रग्रहणप्रमाणितजितकाशित्वाभियानस्य ।
 निजभुजोर्जितसमुपार्जितानेकभद्रगर्भेद्रस्य । म्लेच्छमहीपाल्यालचक्रवाल-
 विदलनविहगमेन्द्रस्य । प्रचंडदोर्दंडखंडिताभिनिवेशनानादेशनरेशभालमाल-
 लालितपादारविदस्य । अस्खलितलालितलक्ष्मीविलासगोविंदस्य । कुनय-
 गहनदहनदवानलायमानप्रतापव्यापपलायमानसकलवद्वलप्रतिकूलक्षमाप-
 श्वापदवृंदस्य । प्रबलपराक्रमाक्रांतदिल्लीमंडलगूर्जरासुरत्राणदत्तातपत्रप्रार्थित-
 हिंदुसुरत्राणविरुद्धस्य सुवर्णसत्रागारस्य षड्दर्शनधर्माधारस्य चतुरंगवाहिनी-
 पारावारस्य कीर्तिधर्मप्रजापालनसत्त्वादिगुणक्रियभाणश्रीरामयुधिष्ठिरादिनरे-
 श्वरानुकारस्य रागाश्रीकुंभकर्णसर्वोर्वीपतिसार्वभौमस्य ४१ विजयमान-
 राज्ये तस्य प्रसादपात्रेण विनयविवेकधैर्यौदार्यशुभकर्मनिर्मलशीलाद्यद्भुत-
 गुणमणिमयाभरणभासुरगात्रेण श्रीमदहम्मदसुरत्राणदत्तफुरमाणसाधुश्री-
 गुणराजसंघपतिसाहचर्यकृताश्चर्यकारिदेवालयालंबपुरःसरश्राशत्रुजयादि-
 तीर्थयात्रेण । अजाहरी पिंडस्वाटक सालेरादिबहुस्थाननवीनजैनविहारजीर्णो-
 द्धारपदस्थापनाविषमसमयसत्रागारनानाप्रकारपरोपकारश्रीसंघसत्काराद्यग-
 प्यपुण्यमहार्थक्रयाणकपूर्यमाणभवाणवतारणक्षममनुष्यजन्मयानपात्रेण —
 प्राग्वाटवंशावतंस सं० सांगणसुत सं० कुरपाल भा० कामलदे पुत्र पर-
 माहृत सं० धरणाकेन ज्येष्ठमातृ सं० रत्ना भा० रत्नादे पुत्र सं० लाषा
 मजा सोना सालिग स्वभा० सं० धारलदे पुत्र जाज्ञा(जा) जावडादिप्रवर्द्ध-
 मानसंतानयुतेन राणपुरनगरे राणाश्रीकुंभकर्णनेरेद्रेण स्वनाम्ना निवेशित-
 (ते) तदीयसुप्रसादादेशतस्त्रैलोक्यदीपकाभिधानः श्रीचतुर्मुखयुगादीश्वर-
 विहारः कारितः] प्रतिष्ठितः श्रीबृहत्तपागच्छे श्रीजगच्चन्द्र[सू]रि श्रीदे[वेद्र-
 सूरिसंताने श्रीमत्] [श्रीदेवसुंदर]सूरि[पट्टप्रभा]करपरमगुरुसुविहितपुरंद-

[रगच्छा]धिराजश्रीसोमसुंदरसूरि[भिः] ॥ [कृत]मिदं च सूत्रधारदेपाकस्य
अयं च श्री[चतुर्मुखप्रासाद आचंद्रार्क] नंद[ता]त् ॥ शुभं भवतु ॥

[२]

सं० १४९८ फा० व० ५ संघ० धरणाकेन भ्रातृज सं० लाखादि-
कुटुंबयुतेन श्रीयुगादिदेवः का० प्र० तपागच्छनायकसोमसुंदरसूरिभिः ॥

[३]

॥०॥ १५०७ वर्षे माघ सु० १० ऊकेशवंशे सं० भीला
भा० देवलसुत सं० धर्मा सं० केलहा भा० हेमादे पुत्र सं० तोल्हा गांगा
मोल्हा कोल्हा आल्हा सालहादिभिः सकुटुंबैः स्वश्रेयसे श्रीराणपुरमहा-
नगरे त्रैलोक्यदीपकाभिधानश्रीचतुर्मुखश्रीयुगादिदेवप्रसादे.....

.....महार्थशत्रुंजयश्रीगिरिनारतीर्ध्रद्वयपट्टिका कारिता प्रतिष्ठिता
श्रीसूरिपुरंदरैः ॥

तीर्थानामुत्तमं तीर्थं नगानामुत्तमो नगः ।

क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं सिद्धादिः श्रीगि.....

[४]

सं० १५०७ चैत्र वदि ५ श्रीचतुर्मुखश्रीधरणविहारे द्विभूमि-
मूलनायकश्रीयुगादिदेवः ॥

[५]

सं० १५०८ वै० शु० १ प्राग्वाट सं० धरणाकेन पुरि विहारः
का० प्र० तपागच्छे(च्छे) श्रीसोमसुंदरसूरिशिष्यश्रीरत्नशेखरसूरिभिः ॥

२. पडेशा भाणभां दक्षिण दिशाना भू० ना० यौमुपल उपरतो लेष.

४. भीग्न भाणभां पश्चिम दिशाना भू० ना० यौमुपल उपरतो लेष.

५. त्रीग्न भाणभां दक्षिण दिशाना भू० ना० यौमुपल उपरतो लेष.

[६]

संवत् १५३५ वर्षे फाल्गुण शुदि....दिने श्रीउसवंशे मंहोरागोत्रे
सा० लधा पुत्र सा० वीरपाल भार्या नेमलादे पुत्र सा० गयणाकेन भा०
मेतादेप्रमुखयुतेन माता विमलादेपुण्यार्थं श्रीचतुर्मुखदेवकुलिका कारिता ॥

[७]

संवत् १५५१ व० वैशाख वदि ११ सोमे से० जाविः भा०
जिसमाइ पु० गुणराज भा० सुगणादे पु० जगमाल भा० श्रीवल करवितं
वा० गंगादे नागरदास व० साडापति श्रीमूजा कारापिता श्रा० नीत्तवि०
रामा भा० कम.....

[८]

संवत् १५५२ व० मा[ग]शर शुदि ९ गुरुदिने श्रीपाटणवास्तव्य
उसवंशजातीय मं० धणपति भा० चांपाइ मं० हरषा भा० क्रीकी पु० मं०
मिह (मही)पाल ॥ करावतं ॥

[९]

सं० १५५६ वै० सु० ६ शनौ श्रीस्तंभतीर्थवास्तव्य श्रीउसवंश
सा० आसदे भार्या सपांडु सु० सा० सांजा भार्या राजीसुत सा० श्री-
जोगराजेन आतृसमागा स्वभार्या प्रथ० सोवती द्विती० संखा....सहनो
सा० भाकर प्रमु० कुटुंबयुतेन स्वश्रेयसे श्रीराणपुरमंडनश्रीचतुर्मुखप्रासादे
देवकुलिका कारिता श्री (५) उदयसागरसूरिभिः [प्रतिष्ठि]ता ॥

[१०]

सं० १५५६ वर्षे वै० सु० ६ शनौ श्री स्तंभतीर्थवास्तव्य-

श्रीउसवंश सा० गणपति भा० गंगादे सु० सा० ह[र]राज भा० धरमाइ
सु० सा० रत्नसीके भा० कपूरा प्रमु० कुटुंबयुतेन राणपुरमंडन श्रीचतु-
र्मुखप्रासादे देवकुलिका का० श्रीउसवालगच्छे श्रीदेवनाथ (?) -सूरिभिः ॥

४९ [११]

॥ द० ॥ संवत् १६११ (?) वर्षे वैशाखशुदि १३ दिने पात-
साहिश्रीअकब्बरप्रदत्तजगद्गुरुबिरुद्धा[र]क परमगुरुतपागला(च्छा)धि-
राजभट्टारकश्री ५ हीरविजयसूरीणामुपदेशेन श्रीराणपुरनगरे चतुर्मुख
श्रीधरणविहारश्रीमदम्हदावादनगरनिकटव्यु(त्यु)समापुरवास्तव्य प्राग्व-
(ग्वा)टज्ञातीय सा० रायमलभार्या वरजूभार्या सरूपदे तत्पुत्र [सा०]
खेता सा० नायकाभ्यां भा० वरघादिकुटुंबयुताभ्यां पूर्वदिग(क)प्रतोल्या १
मेघनादालि(भि)धो मंडप(पः) कारितः स्वश्रेयोर्थे ॥ सूत्रधार समलमंडपरिवा-
नादविरचित(तः) [॥]

[१२]

॥ द० ॥ १६४७ वर्षे श्रीफाल्गुनमासे शुक्लपक्षे पंचम्यां तिथौ
गुरुवासरे तपागच्छाधिराजपातसाहश्रीअकब्बरदत्तजगद्गुरुबिरुद्धारकभट्टा-
रि(र)क श्रीश्रीश्री ४ श्रीहीरविजयसूरीणामुपदेशेन । चतुर्मुखश्रीधरणविहारे
प्राग्वटज्ञातीयसुश्रावक सा० खेतनायकेन वर्द्धापुत्र यशवंतादिकुटुंब(टुं)ब-
युतेन अष्टचत्वारिंशत् ४८ प्रमाणानि सुवर्णनांगकानि मुक्तानि पूर्वदिक्-
सत्कप्रतोलीनिमित्तमिति श्रीअहिमदावादपार्श्वे । उसमापुरतः ॥ श्रीरस्तु ॥

११. पूर्व तरङ्गना सलामंडपनी नीच्येना मंडपना अेक स्तंभ
उपरने लेख.

[१३]

संवत् १६७९ वर्षे वैशाख सुदि ११ वार बुधे मेदपाटराजाधि-
पति राणाश्रीकर्णसिंहविजय(यि)राज्ये तत्समयेन तपागच्छाधिपतिभट्टारक-
श्रीविजयदेवसूरि उपदेशेन पं० वेला पं० जयविजय पं० तेजहंसेन
प्रतिष्ठितं । तत्श्रावकप्राग्वाट्ज्ञातीय सा० वीरधन तत्पुत्र सा० हेमराज
ननजी कारितः(तं) श्रीरस्तु । श्रीयुगादीश्वरविंबं ॥

[१४]

॥ संवत् १९०३ वर्षे वैशाख सुद ११ । श्रीजिनेश्वराणां चरणेषु ।
पं० शिवसुंदरः[समागतः ॥

[१५]

॥ संवत् १९०३ वैशाखसुद ११ गुरौ दिने पूज्यपरमपूज्य-
भट्टारकश्रीश्रीकक्कसूरिमिः गणेश (शिष्य ?) सहिता यथा (यात्रा ?)
सफलीकृता श्रीकवलागच्छे । लि । पं० । शिवसुंदरमुनिना ॥ श्रीरस्तु ॥

१३. पडेवा भाणभां उत्तर दिशाना भू० ना०तो योमुप्पण्ण उपरतो लेप्प.

नाडलाडिना शिलाखेणे

[१६]

॥ १६ ॥ संवत् ११८७ फाल्गुन सुदि १४ गुरुवार श्रीषंडेरका-
न्वयदेशीचैये देवश्रोमहावीर[ाय] दत्तः मोरकराग्रामे घाणकृतैलवलमध्यात्
चतुर्थभागचाहुमाणपापयरासुतविंशराकेन कलशो दत्तः ॥ रा. वीच्छरा
समेतसाखियभराडौ नागसिड ऊतिषरावीद्वरामोसरि लक्ष्मण (?) बहु-
भिर्वसुधा भुक्ता राजभिः सगरादिभिः । ज(य)स्य २ यदा भूमिस्तस्य
तस्य तदा फलं ॥

[१७]

ओं ॥ संवत् ११८९ माघ सुदि पञ्चम्यां श्रीचाहमानान्वय श्री-
महाराजाधिराज [रायपा]लदेव(वः) तस्य पुत्रो(त्रौ) रुद्रपाल अमृतपा[लौ]
ताभ्यां माता श्रीराज्ञी मा[न]लदेवी तथा [नदू]ल[डा]गिकायां
सतां परजतीनां [रा]जकुलपल[म]ध्यात् पलिकाद्वये घाण[कं] प्रतिधर्माय
प्रदत्त(त्तं) । सं०नागसिवप्रमुखसमस्तग्रामोणक रा० तिमटा वि०
सिरिया वणिक पोसरि लक्ष्मण एते साखि (एतान् साक्षिणः) कृत्वा दत्तं
लोपकस्य यदु(त्) पापं गोहत्यासहस्रेण । ब्रह्म(ह)हत्यास(श)तेन
च तेन पापेन लिप्यते सः ॥ ० श्री ॥

१६. श्रीआदिनाथ लगवानना मंदिरमंती लेख.

१७. श्रीआदिनाथ प्रभुना मंदिरना सलामंडपमां ये स्तंभ उपर
खेला योउडाभंती लेख.

[१८]

ओं० ॥ नमः सर्वज्ञाय ॥ संवत् ११९५ आसउज वदि १५
 कुजे ॥ अघेह श्रीन[डू]लडा[गि]कायां महाराजाधिराज श्रीराय[पा]लदेवे ।
 विजयी(यि) राज्यं कुर्वतीत्येतस्मिन् काले श्रीमदुज्जिततीर्थ(त्थे) श्री[नि]-
 मिनाथदेवस्य दीपधूपनैवे[द्य]पुष्पपूजाद्यर्थे गूहिलान्वयः राउ० ऊधरण-
 सूनुना भोक्तारि (?) ठ० राजदेवेन स्वपुण्यार्थे स्वीयादानमध्यात् मार्गे
 गच्छताना वृषभानां शेके[षु] यदाभाव्यं भवति तन्मध्यात् विं[श]तिमो
 भागः चंद्रार्कं यावत् देवस्य प्रदत्तः ॥ अस्मद्वंशीयेनान्येन वा केनापि
 परिपथता न करणीया ॥ अस्मद(द)त्तं न केनापि लोप[नी]यं ॥ स्वहस्ते
 परहस्ते वा यः कोपि लोपथ्यं(ष्य)ति । तस्याहं करे लग्नो न लो[प्यं]
 मम शासनमिदं ॥ लि० [पां]सिलेन ॥ स्वहस्तोयं साभिज्ञानपूर्वकं
 राउ० रा[ज]देवेन मत्तु दत्तं ॥ अत्राहं साक्षि[णा] ज्योतिषिक[दू]पा-
 सूनुना ग्गिनः(ना) । तथा पला० [प]ाला० पृथिवा १ मागु[ल]ा ॥
 देपसा । रापसा ॥ मंगलं महा[श्रीः] ॥

[१९]

॥ ६० ॥ संवत् १२०० कार्तिक वदि ७ रवौ महाराजाधिराज
 श्रीरायपालदेवराज्ये श्रीनडूलडागिकायां रा० राजदेव ठकुरायां श्रीनडू-
 ला[डि]यमहाजनेन(नैः) सर्वैः मिलित्वा श्रीमहावीरचैत्ये दानं दत्तं [घृ]त-
 तैलचोपड पाइय प्रति । क० ३/४ धानलवनपि तत् द्रोणं प्रति भा० ३/४
 कपास [लो]हगूढ खांड हींगु मांजीठातोल्ये धडी प्रति प्रु० ३/४ पुग हरी-

१८. टेकरी उपर आवेला श्रीनेमिनाथना भद्रिभानि लेष.

तकीप्रमुखगणितैः सहस्रं प्रति पुगु १ एतत्तु महाजनेन वेतरेण धर्माय
प्रदत्तं लोपकस्य जतु (यत्) पापं । गोहत्यासहस्रेण ब्रह्महत्याशतेन च ।
तेन पापेन लिप्यते ॥

[२०]

ओं ॥ संव[त्] १२०० जेष्ट (ज्येष्ठ) [सु]दि ५ गुरौ श्रीमहा-
राजाधिराजश्रीरायपालदेवराज्ये ... हास....समए (ये) रथयात्रायां आग-
तेन रा० राजदेवेन आत्मपाइला मध्यात् । [सर्वसाउपुत्र] विंसो(शो)पको
दत्तः ॥ आत्मीयघाणकतेलव(प[ल] मध्यात् । माता(त)निमित्तं पलिकाद्वयं
दत्तं । २ दत्तः (त्तं) महाजनग्र(ग्रा)मीणजनपदसगक्षाय(क्षं) धर्माय निमित्तं
विंसो(शो)पको(कः) पलिकाद्वयं दत्तं ॥ गोहत्यानां ससेहण ब्रह्म[ह]त्यास-
(श)तेन च ॥ स्त्रीहत्या भ्रूणहत्या च (भ्यां) जतु (यत्) पापं तेन
पापेन लिप्यते सः ॥

[२१]

ओं ॥ संवत् १२०२ आसोज वदि ५ शुक्रे श्रीमहाराजाधिराज
श्रीरायपालदेवराज्ये प्रवर्त[माने] श्रीनदूलगाडिकायां । रा० राजदेव
ठक्कुरेण प्रव[र्त्त]मानेन ॥ [श्री]महावीरचैत्ये साधुतपोधननि[प्रार्थे] श्री-
अभिनवपुरीयबदार्या अ[त्रत्ये]षु स[म]स्तवणजारकेषु देसी मिलित्वा
(देस्यां मिलितेषु) वृ[ष]भ[भ]रित जतु (यत्) पाइललगमाने (नं) ततु
(द्) वीसं प्रति रूआ २ किराडउआ गाडं प्रति रू० १ वण जारकै-

२०. श्रीआदिनाथ भगवानना मंदिरेना सलामं उपमां ये स्तंभोना
येभःानी सामी आणुतो लेप.

[धि]र्माय प्रदत्तं ॥ लोपकस्य ज[तु] (यत्) पापं [गो]हत्यास(श)-
तेन पापेन लिप्यते सः ॥

[२२]

ओं ॥ स्वस्ति श्रीनृपविक्रमसमयातीत सं. [१] ४४३ वर्षे
कार्तिक वदि १४ शुके श्रीनडुलाईनगरे चाहुमानान्वयमहाराजा-
धिराजश्रीवणवीरदेवसुतराजश्री[र]णवरदेवविजयराज्ये अ[त्रस्थ] स्वच्छ-
श्रीमद(द) बृहद्ग[च्छ]नमस्तलदिनकरोपमश्रीमानतुंगसूरिवंशोद्भव[व] श्री-
धर्मचंद्रसूरिपङ्कजमी श्रवणोउ(णो) त्पलायमानैः श्रीविनयचंद्रसूरिभिरनल्प-
गुणमागिक्यरत्नाकरस्य यदुवंशशृंगारहारस्य श्रीनेमीश्वरस्य निराकृत-
जगद(द)विषादः प्रासाद(दः) समुद्रदधे आचंद्रार्कं नंदतात् ॥ श्री ॥

[२३]

१५६८.....वीरमग्रामवास्तव्य श्रीसंघेन..... ।

सं. १५६९ वर्षे कुतबपुरापक्षे तपागच्छाधिराजश्रीइंद्रनंदिसूरि-
गुरुपदेशात् मुंजिगपुरश्रीसंघेन कारिता देवकुलिका चिरं नंदतात् ॥

[२४]

संवत् १५७१ वर्षे कुतबपुरातपागच्छाधिराजश्रीइंद्रनंदिसूरिशिष्य-

२१. श्रीआदिनाथ लगवानना मंदिरेमां अे स्तंलोना उपरना बो-
अहानी सामी आञ्जुतो लेअ.

२२. टेकरी उपर आवेला श्रीनेमिनाथ लगवानना मंदिरेना स्तंल
उपरनो लेअ.

२३. श्रीआदिनाथ लगवानना मंदिरेनी देवकुलिकाना लेअे.

श्रीप्रमोदसुंदरगुरूपदेशात् चंपकपुर्यश्रीसंघेन कारिता देवकुलिका चिरं
जीयात् ॥

१५७१....चंपकदुर्ग श्रीसंघेन....।

१५७१....पत्तनीय श्रीसंघेन....।

१५७१....चंपकनेरसंघेन....।

१५७१....इंद्रनंदिगूरिशिष्यश्रीसौभाग्यनंदिगुरूपदेशेन श्रीशमी-
संघेन..... ।

१५७१....महमदावादसंघेन.... ।

[२५]

॥दे०॥ श्रीयशोभद्रसूरिगुरुपादुकाभ्यां । नमः संवत् १५९७ वर्षे
वैशाखमासे शुक्लपक्षे षष्ठ्यां तिथौ शुक्रवासरे पुनर्वसुकक्षप्रातचंद्रयोगे ।
श्रीसंद्रे(डे)रगच्छे । कलिकालगौतमावतारः समस्तभविकजनमनोंऽबुज-
विवोषनैकदिनकरः । सकललब्धिविश्रामः युगप्रधानः । जितानेकवादीश्वर-
वृंदः प्रणतानेकनरनायकः मुकुटकोटिप्र(घृ)ष्टपादारविंदः श्रीसूर्य इव
महाप्रासादः चतुः]षष्टिसुरेंद्रसंगीयमानसाधुवादः श्रीषंडेरक्रीयगणबुधाव-
तंसः । सुभद्राकुक्षिसरोवरराजहंसयशोवीरसाधुकुलांबरनभोमणिसकल-
चारिचक्रवर्त्तिचक्रचूडामणिः भ० प्रभुश्रीयशोभद्रसूरयः तत्पट्टे श्रीचाहु-
मानवंशशृंगारः लब्धसमस्तनिरवयवविद्याजलधिपारः श्रीबदरादेवीदत्तगुरुपद-
प्रसादः । स्वविमलकुलबोधनैकप्रातपरमयशोवादः भ० श्रीशालिभद्रसूरिः

२४. श्रीआदिनाथ भगवानता भंदिरनी देवकुलिकाना लेजे।

त० श्रीसुमतिसूरिः त० श्रीशांतिसूरिः ईश्वरसूरिः । एवं यथाक्रममनेक-
गुणमणिगणरोहणगिरोणां महासूरीणां वंशे पुनः श्रीशालिसूरिः त० श्री-
सुमतिसूरिः तत्पद्मालंकारहार भ० श्रीशांतिसूरिवराणां सपरिकराणां विजय-
राज्ये । अथेह श्रीमेदपाटदेशे श्रीसूर्यवंशीयमहाराजाधिराज श्रीसि(शि)लादि-
त्यवंशे श्रीगुहिलदत्तराउलश्रीबप्पाक श्रीखुमाणादिमहाराजान्वये । राणा
हमीर श्रीवे(खे)तसिंह श्रीलखमसिंहपुत्र मोकलमृगांकवंशोद्योतकारकप्रताप-
मार्त्तंडावतार । आसमुद्रमहिमंडलाखण्डल अतुलमहाबलराणा श्रीकुंभकर्ण-
पुत्र राणाश्रीरायमल्लविजयमानप्राज्ये । तत्पुत्रमहाकुमारश्रीपृथ्वीराजा-
नुशासनात् श्रीऊकेशवंशे रायभंडारीगोत्रे राउल श्रीलाष(ख)णपुत्र मं०
दूदवंशे मं० मयूरसुत मं० सादू(ह)लः । तत्पुत्राभ्यां मं० सीहा सम-
दाभ्यां सद्वांधव मं० कर्मसी धारा लाखादिसुकुटुंबयुताभ्यां श्रीनंदकुल-
वत्यां पुर्या सं० ९६४ श्रीयशोभसूरिमंत्रशक्तिसमानीतायां त० सायर-
कारितदेवकुलाद्युद्धारतः सायरनामश्रीजिनवसत्यां श्रीआदीश्वरस्य
स्थापना कारिता(कृता) । श्रीशांतिसूरिपट्टे देवसुंदर इत्यपरशिष्यनामभिः
आ० ईश्वरसूरिभिः । इति लघुप्रशस्तिरियं लि० आचार्यश्रीईश्वरसूरिणा
उत्कीर्णा सूत्रधारसोमाकेन ॥ शुभं ॥

[२६]

संवत् १६७४ वर्षे माघवदि १ दिने गुरुपुक्ष(प्य)योगे ःसवाल-
ज्ञाती[य] भंडारीगोत्रे सायरपुत्रसाहल तत् पु० समदा लखा धर्मा कर्म

२५. श्रीआदिनाथ अगवानना मंदिना रंगमंडपमां उष्णी आलुनी
भीतमानो लेख.

सीहा समदा पु० पहराज पुत्र कला भं० नगा पुत्र काला भं० पदमा
पुत्र जयचंद भं० भीमा पुत्र राजसी भं० काला पुत्र संकर उसवाल
जैचंद पुत्र जसचंद जाइव भं० शिवापुत्र पूजा जेठासंयुतेन श्रीआदि-
नाथबिंबं कारितं प्रतिष्ठितं तथामच्छा धिराज भट्टा० श्रीहीरविजयसूरितत्प-
ट्टालंकार श्रीविजयसेनसूरि तत्पट्टालंकारभट्टारकश्रीविजयदेवसूरिभिः ।

[२७]

॥दि०॥ संवत् १६८६ वर्षे वैशाखमासे शुक्लपक्षे शनिपुण्ययोगे अष्ट-
मीदिवसे महाराणाश्रीजगत्सिंहविजयिराज्ये जहांगीरी महातपाबिरुद्धधारक
भट्टारक श्रीविजयदेवसूरीश्वरोपदेश कारितप्राक्प्रशस्तिपट्टिकाज्ञातश्रीसंप्रति-
निर्मापितश्रीजेखलपर्वतस्य जीर्णप्रासादाद्वारेण श्रीनाडुलाइवास्तव्य-
समस्तसंवेन स्वश्रेयसे श्रीश्रीआदिनाथबिंबं कारितं प्रतिष्ठितं च पादशाह
श्रीमदकबरशाहप्रदत्तजगद्गुरुबिरुद्धधारकतपागच्छाधिराज भट्टारक श्री-
हीरविजयसूरीश्वरपट्टप्रभाकरभ० श्रीविजयसेनसूरीश्वरपट्टारलंकारभट्टारक-
श्रीविजयदेवसूरिभिः स्वपदप्रतिष्ठिताचार्यश्रीविजयसिंहसूरिप्रमुखपरिवार-
परिवृतैः श्रीनाडुलाइमंडनश्रीजेखलपर्वतस्य प्रासादमूलनायकश्रीआदि-
नाथबिंबं श्री ॥

[२८]

महाराजाधिराज श्रीअभयराजराज्ये संवत् १७२१ वर्षे ज्येष्ठ शुदि
३ स्वौ श्रीनाडुलाइनगरवास्तव्यप्राग्वाटज्ञातीय वृ० सा । जवा भार्या

२६. श्रीआदिनाथ लगवानना मंदिरनी मूर्ति ना० श्रीआदिनाथनी
मूर्ति उपरनी लेख.

२७. जूना किरवाना श्रीआदिनाथ लगवाननी मूर्ति उपरनी लेख.

जसमादेसुत सा । नाथाकेन श्रीमुनिसुव्रतबिंबं कारापितं । प्रतिष्ठितं च ।
भट्टारक श्रीविजय[प्रभ?]सूरिभिः ।

[२९]

संवत् १७६५ वर्षे वैशाखसुदी २ दिने उक्केशज्ञातीवोहराकाग-
गोत्रे साह ठाकुरसीपुत्रलालकेन सुवर्णमयकलशकारापितं श्रीआदिनाथजी
सत्तरभेदपूजासहितेन संप्रति तपामाणिक्यविजे शिष्यजित्तविजय शिष्य-
कुशलविजयउपदेशात् शुभं भवतु ॥

नाडोल नगरना शिलाक्षेप्पा

[३०]

संवत् १२१५ ॥ वैशाख शुदि १० भौमे वीसाडास्थाने श्रीमहा-
वीरचै[त्ये समु]दायसहितैः देवणागनागडजोगडसुतैः देम्हाजधरण जसचंद्र
जसदेव जसधवल जसपालैः श्रीनेमिनाथबिंबं कारितं ॥ बृह[द्गच्छी]य
श्रीमद्देवसूरिशिष्येण पं० पद्मचंद्रगणिना प्रतिष्ठितं ॥

[३१]

संवत् १२१५ वैशाख शुदि १० भौमे वीसाडास्थाने श्रीमहावीर-
चैत्ये समुदायसहितैः देवणाग नागड जोगडसुतैः देम्हाजधरण जसचंद्र

२६. श्रीआदिनाथ भगवानना भदिरना रंगभंडपभां पेसतां
आप्पा हाथ तरङ्गनो लेभ.

३०. श्रीपद्मप्रभुना भदिरना गूढभंडपभां रहेली श्रीनेमिनाथ
भगवाननी प्रतिभा उपरनो लेभ.

जसदेव जसधवल जसपालैः श्रीशांतिनाथबिंबं कारितं प्रतिष्ठितं बृहद्-
गच्छीय श्रीमन्मुनिचंद्रसूरिशिष्य श्रीमद्देवसूरिविनेयेन पाणिनीय पं० पद्मचंद्र-
गणिना यावद्विचि चंद्रवी स्यातां धर्मो जिनप्रतीतोस्ति ताव[ज्जी]यादेत-
[ज्जि]नयुगलं वीरजिनभुवने ॥

[३२]

संवत् १४३२ वर्षे पोह(ष)सुदि—यवत जैताभार्या० कह[ला]
पुत्र नामसीभार्या कमालदे पितृव्यनिमित्तं श्रीशांतिनाथबिंबं कारापितं
प्रतिष्ठितं श्रीनांवदेवसूरिभिः ॥

[३३]

सं. १४८५ वै० शु० ३ बुधे प्राग्वाट श्रे० समरसी सुत दो०
महिषा भा० मारुहणदे सुत दो० मुलाकेन पितृव्य दो० धर्मा भ्रातृ दो०
मांशुआभ्यां च दो० महिषाश्रेयसे श्रीशुविधिबिंबं कारितं प्रतिष्ठितं
श्रीतपगच्छेशश्रीसोमसुंदरसूरिभिः ॥

[३४]

॥ दे० ॥ सं. १६८६ वर्षे प्रथमाषाढव० ५ शुक्ले राजाधिगज-
गजसिंहजीराज्ये योवपुरनगरवास्तव्य मणोत्रजैसामुतेन जयमलजीकेन

३१. श्रीपद्मप्रलुना मंदिरेमां गूढमंडपमां रहेसी श्रीशांतिनाथ-
लगवाननी प्रतिमा उपरनो लेख.

३२. “नैन लेखसंग्रह” ला. १. पृ० २०७, लेखांक: ८३५.

३३. श्रीपद्मप्रलुना मंदिरेनी श्रीशुविधिनाथ लगवाननी प्रतिमा
उपरनो लेख.

श्रीशांतिनाथबिंबं कारितं प्रतिष्ठापितं स्वप्रतिष्ठायां प्रतिष्ठितं च तपागच्छा-
धिराजभट्टारक [श्री] ५ श्रीविजयदेवसूरिभिः स्वपट्टालंकार आचार्यश्री-
श्रं विजयसिंहसूरिप्रमुखपरिवार [रहितैः]

[३५]

श्रीपद्मप्रभबिंबं ॥ ६० ॥ सं० १६८६ वर्षे प्रथमापाद ५ लुके
राजाधिराजश्रीगजसिंहप्रदत्तसुलराज्यव्यापाराधिकारेण सं० जेसा सु०
सं० जयमल्लजीनाम्ना श्रीचंद्रप्रभबिंबं कारितं प्रतिष्ठापितं स्वप्रतिष्ठायां
श्रीजालोनगरे प्रतिष्ठितं च तपागच्छाधिराज भ० श्रीहीरविजयसूरि पट्टा-
लंकार भ० श्रीविजयसेनसूरि पट्टालंकार पातिशाहिश्रीजहांगीरप्रदत्तमहा-
तपाबिरुद्धारक भ० श्री ५ श्रीविजयदेवसूरिभिः स्वपदप्रतिष्ठिताचार्य
श्रीविजयसिंहसूरिप्रमुखपरिवारपरिकरितैः । राणाश्रीजगत्सिंहराज्ये नाडुल-
नगररायविहारे श्रीपद्मप्रभबिंबं स्थापितं ॥

ताम्रशासन*

[३६]

ओं ॥ ओं नमः सर्वज्ञाय । दिस(श)तु जिनकनिष्ठः कर्मबंधक्षयिष्ठः

३४. श्रीपद्मप्रभुना मंदिरना भूण गजाराभां भुण्य वेदिडा
उपरनी श्रीशांतिनाथनी भूर्ति उपरनेो लेप्प.

३५. श्रीपद्मप्रभुना मंदिरना भूण गजाराभां भूणनायकनी प्रतिभा
उपरनेो लेप्प.

* आ ताम्रशासन प्रसिद्ध कर्नाथ टोड साहेब अडीथी लंडन
लघ गया अने ते शयल अशियाटिक सोसायटीने प्रदान क्युं छे.

परिहृतनदमारक्रोधलोभादिवारः । दुरितशिखरिसम्बः स्वो वशीयं च
सम्बलिभुवनकृतसेवा श्रीमहावीरदेवः ॥ १ ॥ अस्ति परम आजलनिधि
जगतितले चाहुमाणवंशो हि तत्रासीत् नडूले भूपः श्रीलक्ष्मणादौ (?)
॥ २ ॥ तस्मात् बभूव पुत्रो राजा श्रीसीहियास्तदनु सूनुः । श्रीबलिराजो
राजा विग्रहपालोऽनु च पितृव्यं ॥ ३ ॥ तस्मात् तनुजो भूपालः श्री महेन्द्र-
देवाख्यः । तज्जश्रीअणहिल्लो नृपतिवरोभूत् पृथुलतेजः ॥ ४ ॥ तत्सूनुः
श्रीबालप्रसाद इत्यजनि पार्थिवश्रेष्ठः । तद्भाताऽभूत् क्षितिपः सुभटः श्रीजैद्र-
राजाख्यः ॥ ५ ॥ श्रोपृथिवीपालोऽभूत् तत्पुत्रः शौर्यवृत्तिशोभादयः ।
तस्माद्भवद् भ्राता श्रीजीजल्लो रणरसात्मा ॥ ६ ॥ तदेवराजोभूच्छ्रीमान्
आशाराजः प्रतापवरनिलयः । तत्पुत्रः क्षोणिपः श्रीअल्हणदेवनामाभूत्
॥ ७ ॥ यस्य प्रतापपत्तालसकुलदिक्चक्रपृथुलविस्तारं । सिंचति सुदिता-
हितगणललनानयनसलिलौधैः ॥ ८ ॥ सोयं महाक्षितोशः सारमिदं बुद्धिमान्
चिन्तयते । इह संसार असारं सर्वं जन्मादिजन्तूनां ॥ ९ ॥ यतः । गर्भलि-
कुक्षिमध्ये पललरुधिरवसामेदसाबद्धपिण्डो, मातुः प्राणांतकारी प्रसवनसमये
प्राणिनां स्थास्नुजन्मा । धर्मादीनामवेत्ता भवति हि नियतं बालभावस्ततः
स्यात् , तारुण्यं स्वल्पमात्रं स्वजनपरिभवस्थानता वृद्धभावः ॥ १० ॥
खद्योतोद्योततुल्यः क्षणमिह सुखदाः सम्पदो दृष्टनष्टः, प्राणित्वं चंचलं
स्यादलमुपरि यथा तोयत्रिन्दुर्नलिन्याः । ज्ञात्वैमं स्वपित्रोः स्पृहयन्नमरतां
चैहिकं धर्मकीर्तिं देशान्तो राजपुत्रान् जनपदगणान् बोधयत्येव बोस्तु
॥ ११ ॥ सं० १२ १८ वर्षे श्रावण सुदि १४ रवौ अस्मिन्नेव महाचतुर्दशी-
पर्वणि । स्नात्वा धौतपटे निवेश्य दहने दत्त्वाहुतीन् पुण्यकृन्मार्त्तण्डस्य
समःप्रपाटनपटोः सम्पूर्य्य चार्घ्यैर्जलिं । त्रिलोकस्य प्रभुः चराचरगुरुं

संस्नप्य पंचामृतैः, ईशानं कनकान्नवल्लनदनैः सम्पूज्य विप्रं गुरुं ॥ १२ ॥
 अनुतिलकुशाक्षतोदकः प्रगुणीभूता पसव्यकः पाणिः । शासनमेनमयच्छद्
 यावत् चंद्रार्कं भूपालः ॥ १३ ॥ श्रीनङ्गुलमहास्थाने श्रीसंडेरकगच्छे
 श्रीमहावीरदेवाय श्रीनङ्गुलतलपदशुल्कमंडपिकायां मासानुमासं धूपवेलाय
 शासनेन ३० ५ पंच प्रादाद् अस्य देवस्यान्नं भुंजानस्य अस्मद्वंशे
 जयिर्भवि (?) भोक्तिभिरपरैश्च परिपंथना न कार्या । यतः सामान्योयं
 धर्मसेतुः नृपाणां काले काले पालनीयो भवद्भिः । सर्वान् एवं भाविनः
 पार्थिवेन्द्रान् भूयो भूयो याचते रामचन्द्रः ॥ १४ ॥ तस्यात् । अस्मद्व्यजा
 भूपा भाविभूपतयश्च ये । तेषामहं करे लग्नः पालनीयं इदं सदा ॥ १५ ॥
 अस्मद्वंशे परिक्षीणे यः कश्चिन्नृपतिर्भवेत् । तस्याहं करे लग्नोस्मि शासनं
 न व्यतिक्रमेत् ॥ १६ ॥ बहुभिर्वसुधा भुक्ता राजभिः सगरादिभिः । यस्य
 यस्य यदा भूमिः तस्य तस्य तदा फलं ॥ १७ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गे
 तिष्ठति दानदः । आच्छेत्ता चानुमंता च तान्येव नरकं व्रजेत् ॥ १४ ॥
 स्वदत्तं परदत्तं वा देवदायं हरेद् यः सः । विष्टायां कृमिर्भूत्वा पितृभिः सह
 मज्जति ॥ १९ ॥ शून्याटव्यतो यासु शुष्ककोटरवासिनः । कृष्णाहयोभिजायंते
 देवदायं हरंति ये ॥ २० ॥ मङ्गलं महाश्रीः । प्राग्वाटवंशे धरणिगनाम्नः
 सुतो महामात्यवरः सुकर्मा । सुतः बभूव प्रतिभानिवासो लक्ष्मीधरः श्रीकरणे
 नियोगी ॥ २१ ॥ आसीत् स्वच्छमलः मनोरथ इति प्राग् नैगमानां कुले,
 सुधारसप्लावितधिष्ठजो भवत वासलः (?) । पुत्रस्तस्य बभूव लोकवसतिः
 श्रीश्रीधरः श्रीधरे सूपस्ति (?) रचयांचकार लिलिखे चेदं महाशासनं ॥ २२ ॥
 स्वहस्तोयं महाराजश्रीअल्हणदेवस्य ।

ताम्रपत्र (भड्वाणनेनी पासे)

[३७]

ॐ स्वस्ति ॥ श्रिये भवंतु वो देवा ब्रह्मश्रीधरशंकराः । सदा विरा-
 गवंतो ये जिना जगति विश्रुताः ॥ १ ॥ शाकंभरी नाम पुरे पुरासीच्छी-
 चाहमानान्वयलब्धजन्मा । राजा महाराजनतांहियुग्मः ख्यातोवनौ वाक्पति-
 राजनामा ॥ २ ॥ नड्डूले समाभूतदीयतनयः श्रीलक्ष्मणो भूपतिस्तस्मात्-
 सर्वगुणान्वितो नृपवरः श्रीशोभिताख्यः सुतः । तस्माच्छ्रीबलिराजनाम-
 नृपतिः पश्चात् तदीयो महीख्यातो विग्रहपाल इत्यभिधया राज्ये पितृव्यो-
 ऽभवत् ॥३॥ तस्मिन् तीव्रमहाप्रतापतरणिः पुत्रो महेंद्रोभवत्तज्जाच्छ्रीअण-
 हिल्लदेवनृपतेः श्रीजेंद्रराजः सुतः । तस्माद् दुर्धरवैरिंकुंजरवधप्रोत्तालसिंहोपमः
 सत्कीर्त्या धवलीकृताखिलजगच्छ्रीआशराजो नृपः ॥ ४ ॥ तत्पुत्रो निज-
 विक्रमाजितमहाराज्यप्रतापोदयो यो जग्राह जयश्रियं रणभरे व्यापाद्य
 सौराष्ट्रिकान् । शौचाचारविचारदानवसतिर्नड्डूलनाथो महासंख्योत्पादित-
 वीरवृत्तिरमलः श्रीअल्हणो भूपतिः ॥ ५ ॥ अनेन राज्ञा जनविश्रुतेन,
 राष्ट्रौढवंशजवरासहुलस्य पुत्रः । अन्नश्रदेवीरिति शीलविवेकयुक्ता, रामेण वै
 जनकजेव विद्याहितासौ ॥६॥ आभ्यां जाताः सुपुत्रा विमलधियो रूपसौंदर्य-
 युक्ताः । शलैः शलैः प्रागल्भा प्रवरगुणगणास्यागवन्तः सुशीलाः ।
 ज्येष्ठश्रीकेल्हणाख्यस्तदनु च गजसिहस्तत्तथा कीर्तिपालः । यद्वनेत्राणि शंभो-
 ख्लिपुरुषवदथामी जने वंदनीयाः ॥७॥ मध्यादमीषां परिवारनाथो ज्येष्ठो गंजः

क्षोणितले प्रसिद्धः । कृतः कुमारी निजराज्यधारः श्रीकेल्हणः सर्वगुणैरुपेतः
 ॥८॥ आभ्यां राजकुलश्रीआल्हणदेवकुमारश्रीकेल्हजदेवाभ्यां राजपुत्रश्री-
 कीर्तिपालस्य प्रसादे दत्तनडूलाईप्रतिबद्धद्वादशग्रामस्ततो राजपुत्रश्रीकीर्ति-
 पालः । संवत् १२१८ श्रावण वदि ५ सोमे ॥ अद्यैह श्रीनडुले स्नात्वा
 धौतवाससी परिधाय तिलाक्षतकुशप्रणयिनं दक्षिणकरं कृत्वा देवानुदकेन
 संतर्प्य, बहलतमतिभिरपटलपाटनपटीयसो निःशेषपातकपंकप्रक्षालनस्य
 दिवाकरस्य पूजां विधाय, चराचरगुरुं महेश्वरं नमस्कृत्य, हुतभुजि
 होमद्रव्याहुतीर्त्वा नलिनीदलगतजलवतरलं जीवितव्यमाकलय्य, ऐहिकं
 पारत्रिकं च फलमंगीकृत्य स्वपुण्यवशोभिवृद्धये शासनं प्रयच्छति यथा ॥
 श्रीनडूलाईग्रामे श्रीमहावीरजिनाय नडूलाईद्वादशग्रामेषु ग्रामं प्रति द्रम्मौ
 स्नपनविलेपनद्वोपधूपोपभोगार्थं, शासने वर्षं प्रति भाद्रपदमासे चंद्रार्कं
 क्षितिकालं यावत् प्रदत्तौ ॥ नडूलाईग्राम । सूजेर । हरिजो । कविलाडं ।
 सोनाणं । मोरकरा । हरबंदं । माडाड । काणासुवं । देवसूरो । नाडाड
 मउवडो । एवं ग्रामाः एतेषु द्वादशग्रामेषु सर्वदाप्यस्माभिः शासने दत्तौ ।
 एभिर्प्रामैरधुना संवत्सरं लगत्वा सर्वदापि वर्षं प्रति भाद्रपदे दातव्यौ ।
 अत ऊर्ध्वं केनापि परिपंथना न कर्त्तव्या । अस्मद्देशे व्यतिक्रान्ति योऽन्यः
 कोपि भविष्यति तस्याहं करे लग्नो न लोप्यं मम शासनं । षष्टिवर्षसह-
 स्राणि स्वर्गे तिष्ठति दायकः, आच्छेत्ता चानुमंता च तान्येव नरकं वसेत् ॥
 बहुभिर्वसुधा भुक्ता राजभिः सगरादिभिः । यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य
 तस्य तदा फलं ॥ स्वहस्तोयं महाराजपुत्रश्रीकीर्तिपालस्य ॥ नैगमान्वय-
 कायस्थसाढनता शुभंकरः दामोदर मुतोलेखि शासनं धर्मशासनं ॥
 मंगलं महाश्रीः ॥

[३८]

संवत् १२१३ वर्षे मार्गं वदि १० शुके ॥ श्रीमदणहिल्लपाटके
समस्तराजावलीसमलंकृतपरमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरउमापतिवर—
लब्धप्रसादप्रौढप्रतापनिजभुजविक्रमरणांगणविनिर्जितशाकंभरीभूपाल श्री-
कुमारपालदेवकल्याणविजयराज्ये । तत्पादपद्मोपजीविनि महामात्यश्रीवाहड-
देवश्रीश्रीकरणादौ सकलमुद्राव्यापारान् परिपंथयति यथा । अस्मिन् काले
प्रवर्तमाने पोरित्य वोडाणान्वये महाराज श्रीयोगराजस्तदेतदीयसुत-
संजातमहामंडलीक श्रीवत्सराजस्तदस्य सुतसंजाताऽनेकगुणगणालंकृत
महामंडलीक श्रीमता प्रतापसिंह शासनं प्रयच्छति यथा । अत्र नदूल-
डागिकायां देवश्रीमहावीरचैत्ये तथाऽरिष्टनेमिचैत्ये शीलबंदडीग्रामे
श्रीअजितस्वामिदेवचैत्ये एवं देवत्रयाणां स्वीयधर्मार्थं वदर्यमंडपिका मध्यात्
समस्तमहाजनभट्टारकब्राह्मणादय प्रमुख प्रदत्त त्रिहाइको रूपक १ एकं
दिनं प्रति प्रदातव्यमदः । यः कोपि लोपयति स ब्रह्महत्यागोहत्यासह-
स्रेण लियते । यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलं । बहुभि-
र्वसुधा मुक्ता राजभिः सगरादिभिः । यः कोपि वालयति तस्याहं पादलप्र-
स्तिष्ठामीति । गौडान्वये कायस्थ पण्डितमहीपालेन शासनमिदं लिखितं ।

ભારતનું એક અનુપમ

દેવાલય

ત્રૈલોક્ય દીપક

લેખક : શ્રી. દિલીપ કોઠારી

કોઈ પણ દેશ અથવા પ્રાંત પ્રાચીન સંસ્કૃતિ-ધનની અવજા કરીને પ્રગતિ કરી શકતો નથી. ખરાબર એ જ રીતે ભૂતકાળનાં અંધનોમાં જ અંધાર્મ રહેલું એ પણ અનુગતું છે. પરંતુ એનો અર્થ એ નથી કે આપણે આપણા ભૂતકાળની સિદ્ધિઓથી તદ્દન અલગ થઈ જઈ એ અને તેની ખૂબીઓનો પરિચય મેળવવામાં શિથિલ રહીએ.

ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિનું એક મહત્વપૂર્ણ અંગ મંદિર એટલે દેવાલય છે. પશ્ચિમના દેશોમાં પણ પ્રાચીન કળા અને સાહિત્યના વિકાસમાં ધર્મ અને મંદિરનો સંબંધ હંમેશાં ઘનિષ્ટરૂપે રહ્યો છે. એટલા માટે તો આજે પણ યુરોપનાં કેથીડ્રસ અને ગિરજાઓનું અધ્યયન કર્યા વિના યુરોપની સંસ્કૃતિનો પરિચય આપણે મેળવી ન શકીએ. રશિયા જેવો ધર્મવિરોધી મનાતો દેશ પણ પોતાનાં પ્રાચીન દેવાલયોની સારી પેઠે સંભાળ રાખે છે.

દેવાલયોનો ઉદ્દેશ :

મનુષ્ય પ્રકૃતિ-સૌંદર્ય બધા માનવરચિત કળા-સૌંદર્યનો પરિચય પામી શકે અને જીવનની દૈનિક ઘટનાવલીથી બહાર નીકળીને થોડા સમય માટે આંતરિક શાંતિ અને વિકાસ ઉપર ચિત્ત કેંદ્રિત કરી શકે, એ જ આપણા દેવાલયોનો કલ્યાણકારી ઉદ્દેશ હતો. આ ઉદ્દેશ સિદ્ધ થઈ શકે, એ માટે આપણાં મંદિરોની રચના કરનારાઓ મંદિર બનાવવા માટે

ખૂબ વિચારપૂર્વક કોઈ અત્યંત રમણીય અને શાંત જગાને પસંદ કરતા હતા. એવા સ્થળે શ્રેષ્ઠ કળાકાર અને શિલ્પી પૂરા પ્રેમ અને ભક્તિથી પોતાની નિર્માણશક્તિ લગાવીને ભગવાનના આલયની રચના કરતા હતા; જ્યાં આવીને પ્રશાંત અને સાત્ત્વિક સૌંદર્યના પરિચયથી મનુષ્ય પણ પોતામાં પડી રહેલી દિવ્યતાનો વિકાસ કરી શકતા.

રાણપુરનું ત્રૈલોક્યદીપક દેવાલય :

ભારતના સુપ્રસિદ્ધ અને કળાપૂર્ણ મંદિરોમાં આબુ પર્વત પરનાં દેલવાડાનાં જૈન મંદિરોનું સ્થાન અનન્ય છે. દેલવાડાના મંદિરો સિવાય પણ એ જ વર્ગનાં બીજાં પણ જૈન મંદિરો છે, જે એટલાં પ્રસિદ્ધ નથી; પરંતુ દેલવાડાનાં મંદિરોથી કેટલી વાતે અધિકતર સુંદર છે. આબુથી ઉત્તરમાં દક્ષિણ ભારવાડના રાણપુરનું જૈન મંદિર એક એવું જ મંદિર છે, જે આબુના મંદિરોની સમાન સુપ્રસિદ્ધ નથી પરંતુ નિર્માણ-સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ આબુનાં મંદિરોથી કેટલુંચે ઉત્કૃષ્ટ કોટિનું છે.

આબુરોડથી અજમેર જતી મેઈન રેલ લાઈન પર લગભગ ૩ કલાક પછી રાણી સ્ટેશન આવે છે. અહીંથી યાત્રીઓ મોટર-બસો દ્વારા સાદડી જાય છે. સાદડીથી ૫-૬ માઈલ ચાલીને અગર બળહગાડીથી રાણપુર પહોંચાય છે.

રસ્તો નિર્જન છે અને દેવવિમાનની ઉપમા આ મંદિર માટે સાર્થક છે. સફેદ સંગમર્મરનું આ ભવ્ય મંદિર પહાડોની વચ્ચે કોઈ શાંત સરોવરમાં વિકસિત સહસ્રહલ શ્વેત પદ્મની માફક શોભે છે. મંદિરની પાસે નાની નદી મંદિરની દિવ્યતાનું ગુણગાન કરતી વહી રહી છે.

ત્રેલોકચઢીપક નામનું આ મંદિર મધ્યકાલીન ગુજરાત તથા રાજસ્થાનની સ્થાપત્યકળાને એક અનોખો નમૂનો છે. આ દેવાલય ઉપર પણ આયુનાં મંદિરોને પ્રભાવ સ્પષ્ટરૂપે દેખાય છે. નકશી અને મૂર્તિવિધાનમાં આયુના મંદિરની સ્પર્ધા આ મંદિર કરી ન શકે પરંતુ સ્થાપત્ય અને રચનાની દૃષ્ટિએ તો આ ત્રેલોકચઢીપક ખરેખર પોતાના નામ અનુસાર ત્રણે લોકને આલોકિત કરી દેનારા ઢીપક જેવું જ છે. મંદિરને ત્રણ મજલા છે. એમાં ૨૪ રંગમંડપો, ૮૫ શિખરો અને ૧૪૪૪ સુંદર સ્તંભો છે.

મેવાડના જૈન પોરવાડ મંત્રી ધરણુશાહિ કરોડો રૂપિયા લગાવીને આ મંદિરને ખૂબ પ્રેમથી બંધાવ્યું હતું. એવી દંતકથા છે કે, શેઠ ધરણુશાહિ પોતાના સ્વપ્નમાં 'નલિની-ગુદમ' નામક દેવવિમાનને જોયું અને તે પછી પોતાના શિદ્ધી-એને ઓલાવીને એવું જ દેવવિમાન જેવું જ મંદિર બંધાવ્યું. મંદિરના મુખ્ય શિદ્ધી અને તેની પ્રિયતમાએ પણ ભાવુકતાથી પ્રેરાઈને પોતાના ખર્ચે એક નાનું પણ સુંદર જૈન મંદિર મુખ્ય મંદિરની પાસે જ બનાવ્યું.

એ સમયમાં સમાજના સાધનસંપત્ત કલાપોષક લોકો કળાકારોને સંતુષ્ટ રાખતા હતા, અને કળાકાર પણ પૂરા સૌહાર્દ અને નિષ્ઠાથી પોતાની શ્રેષ્ઠ શક્તિઓ સમાજના ચરણે અર્પણ કરતા.

રાણકપુરનું આ મંદિર એક સ્વસ્થયુગનો સૌન્દર્યમય કળા આવિષ્કાર છે.

['ધર્મયુગ' હિન્દી સાપ્તાહિક: વર્ષ: ૩, અંક: ૨૯,
તા. ૨૦-૭-૫૨ ના અંકમાંથી અનુદિત]

चित्रमय

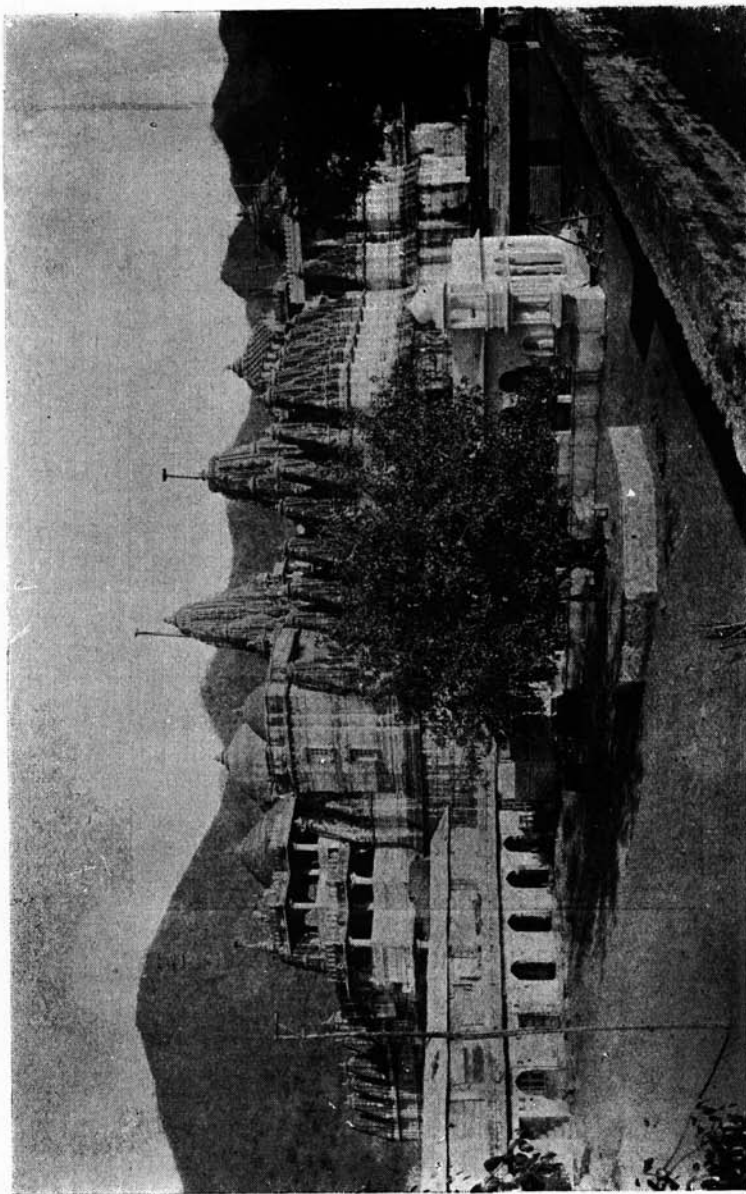
राशकपुर

राशकपुरना धरलुवल्लारना जेनभून शलदप-
रथापत्यनां वलवलध रप दृश्येनो कणामय चलत्रसंपुट

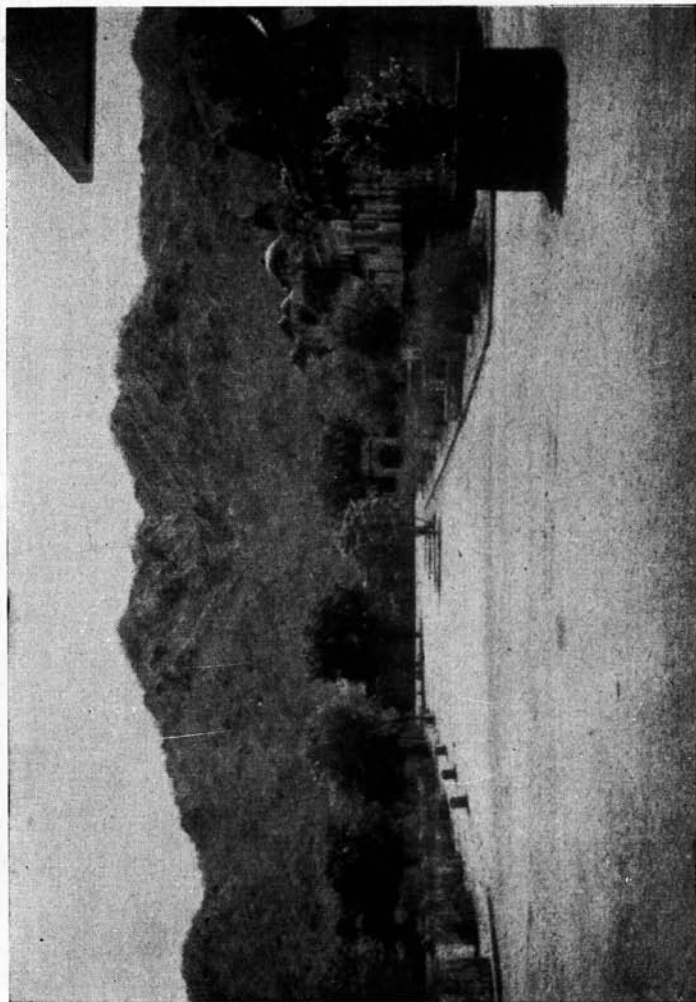
१. धरलुविहारना मूणनायक श्री. आदीश्वर भगवान.

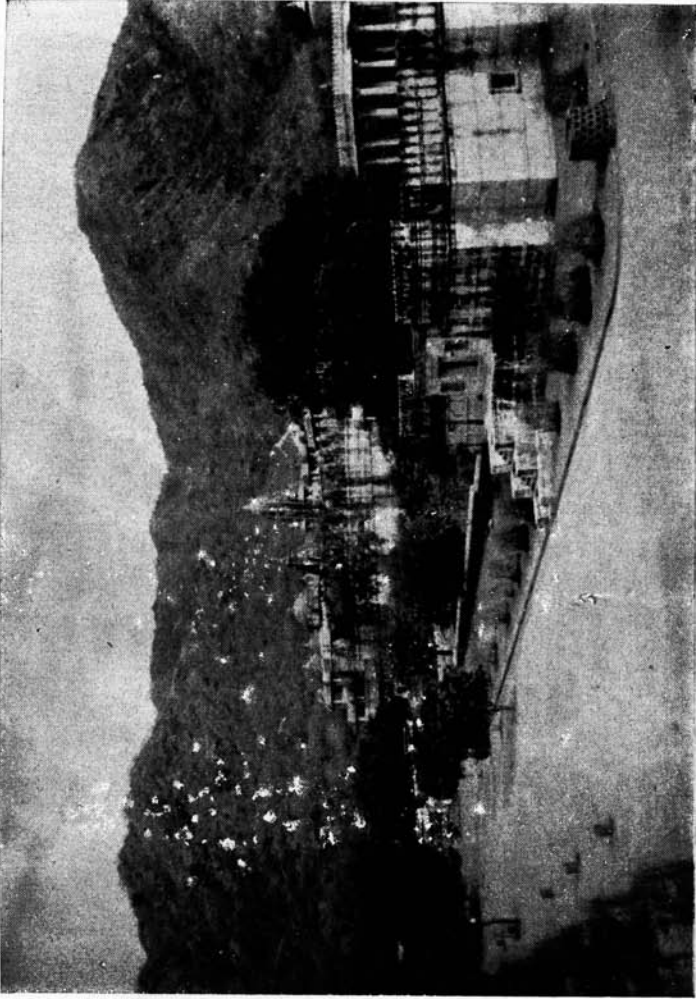
૨. આંધણીમાં અતુપમ ગણાતા ધરણીવિહારની વિશાળતા અને ભવ્યતાનો અ્યાદ આપણું પાછળની ડુંગરમાળા સાથેનં મર્વગ્રાહી દ્રશ્ય.

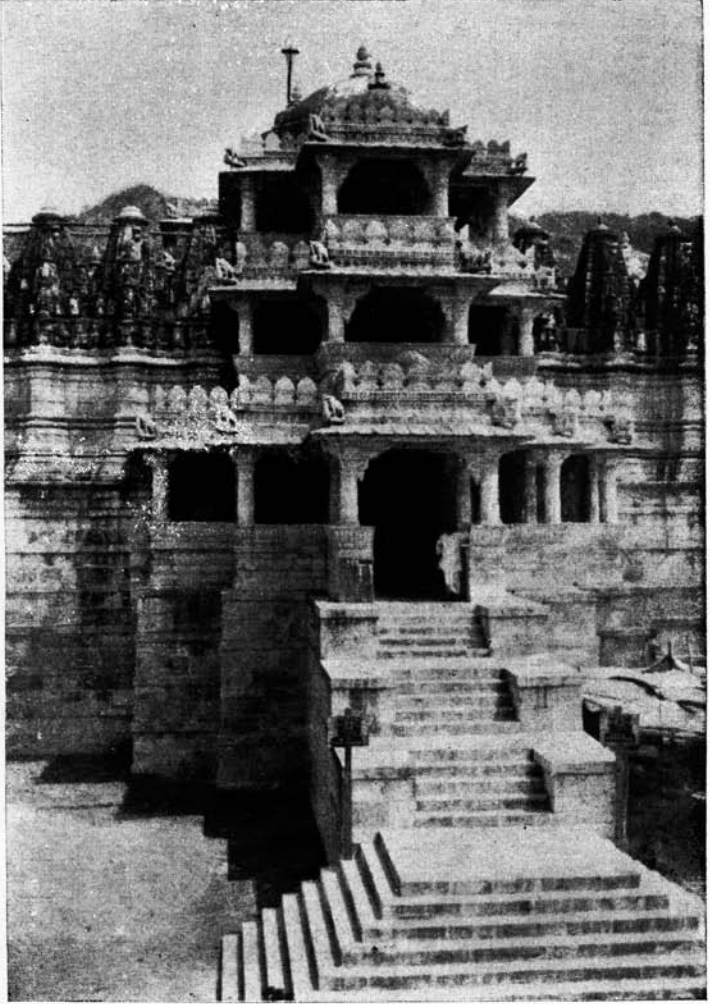
३. धरणीविलारप्रासादनुं गगनयुंणी लव्य शिषर.

૪. રાણપુરના સીમાડે આવેલી નદી, વૃક્ષરાજિ અને દૂરથી દેખાતી પહાડીની કુદરતી શોભામાં
દેવપ્રાસાદનું દૂરદૂરથી થતું સુરમ્ય દર્શન.

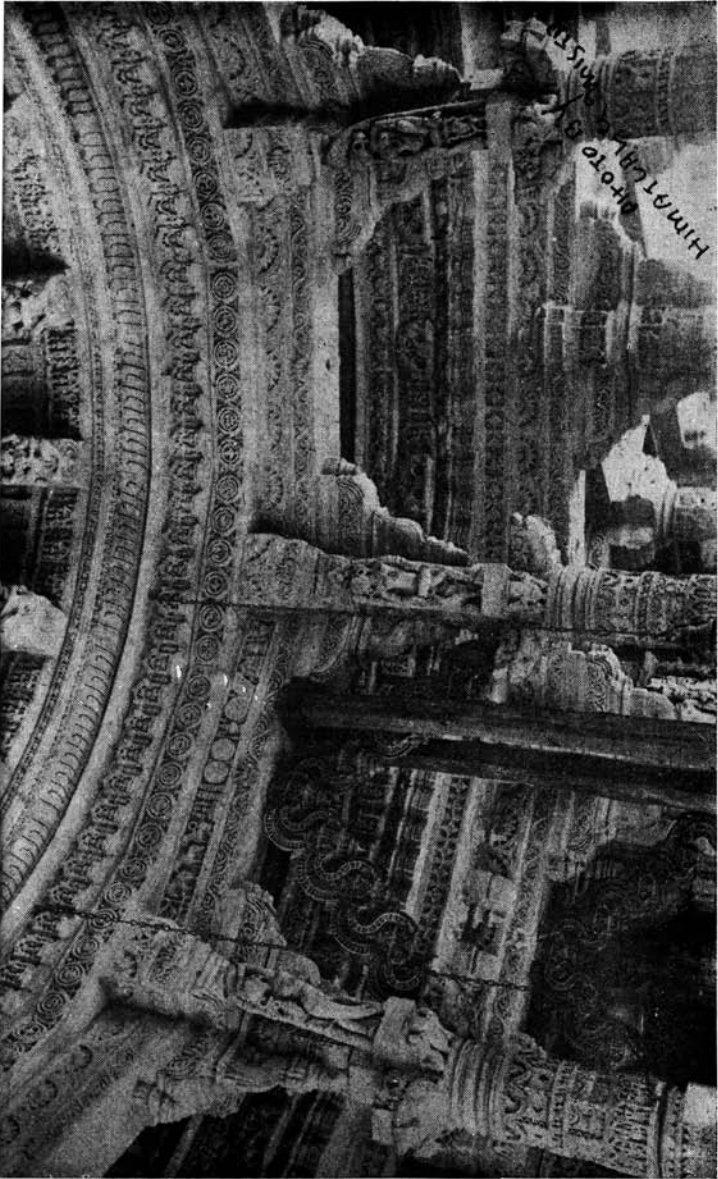

૫. પહાડની ઓકાંત ગોદમાં, જાણે ઊતરી આવેલા દેવવિમાન જેવું ધરણુવિહારનું દ્વરથી લીધેલું દ્રશ્ય.

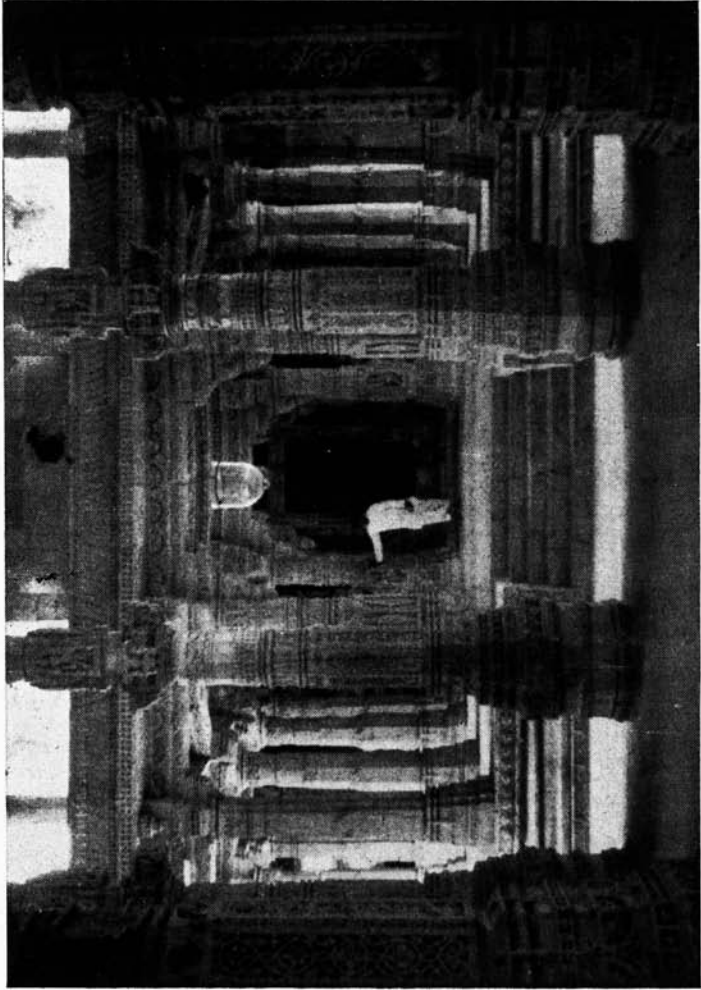

૭. ધરણુવિહારના સમ્મુખ ભાગનું ભોંયતળિયેથી લઘુ તે ત્રીજા માળના
અલાનક અને ઘૂમટ સુધીનું દ્રશ્ય.

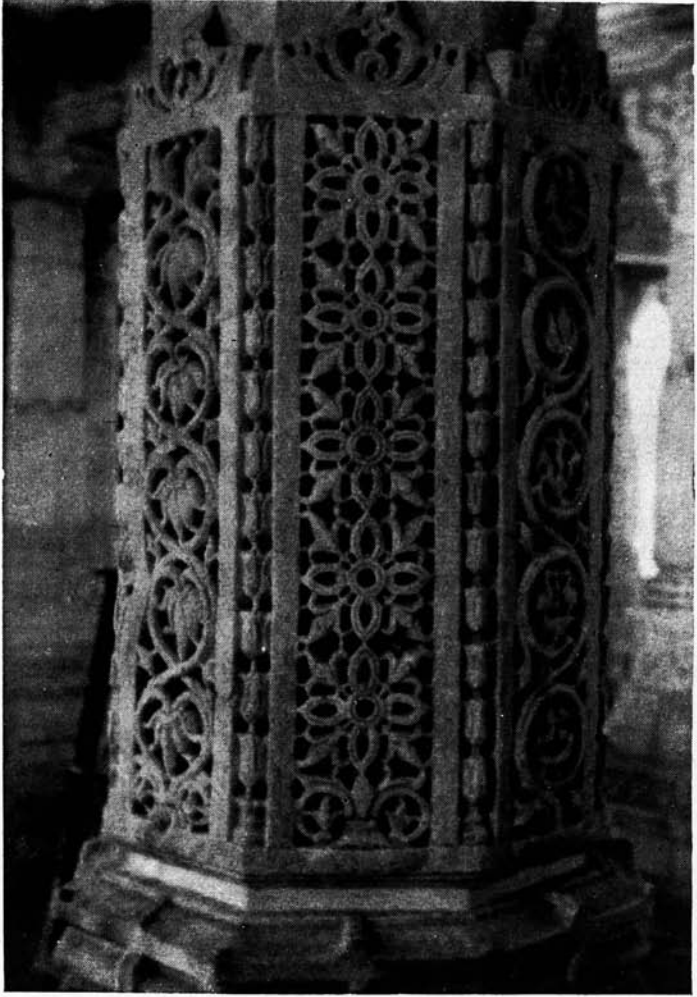
૮. ખીચોખીચ ડારણી અને પૂતળીઓના અંધારથી ભરપૂર ધરણુવિહારનો મેઘનાદ મંડપ તથા સ્તંભો.

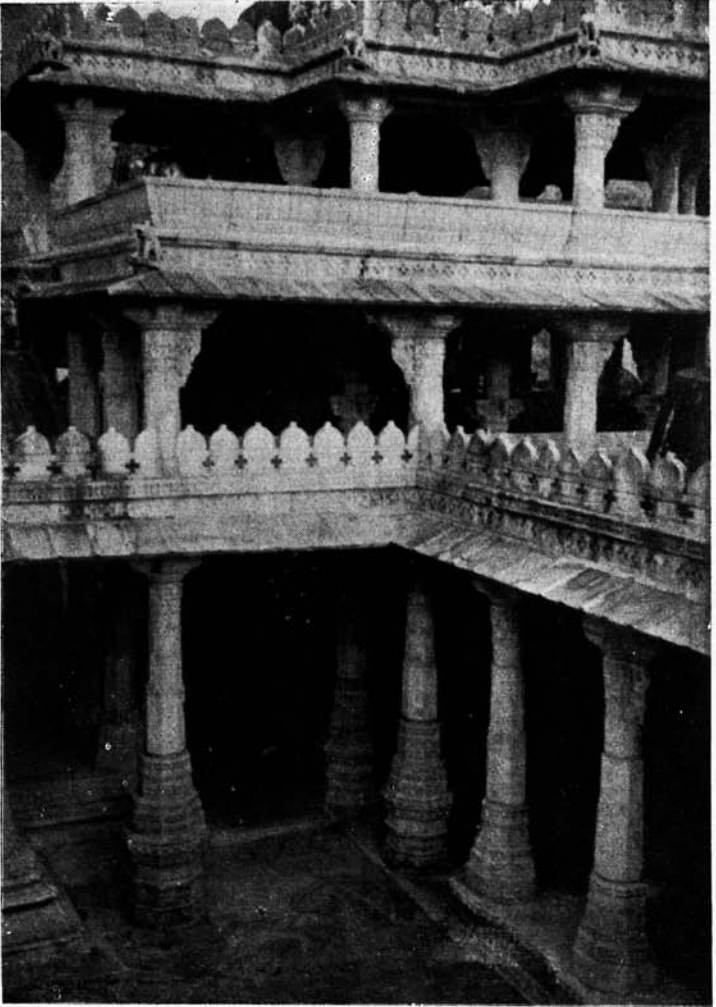
६. धरशुक्रविहारना द्वारने लव्यता अर्पता अेकसरभा इणामय स्तंभोनी हारमाणानुं अेक दश्य.

૧૦. ધરણુવિહારના એક ભાગની સ્તંભાવલીનું દૃશ્ય.

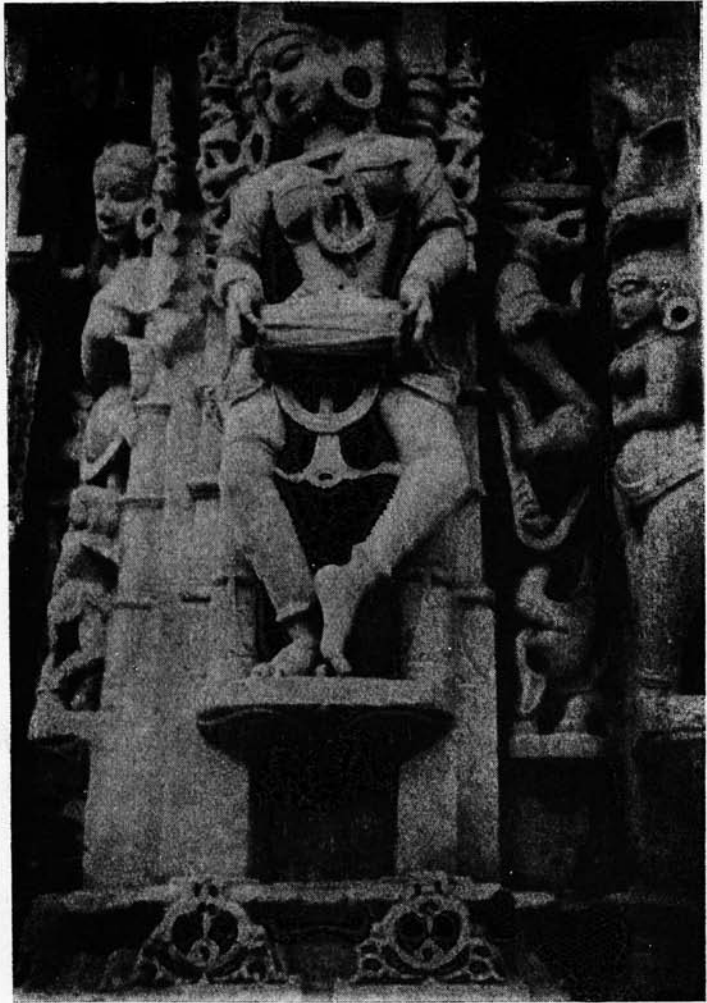
૧૧. ધરણુવિહારમાં આવેલી એક કોરણીભરી જાળાનું સુરેખાંકન.

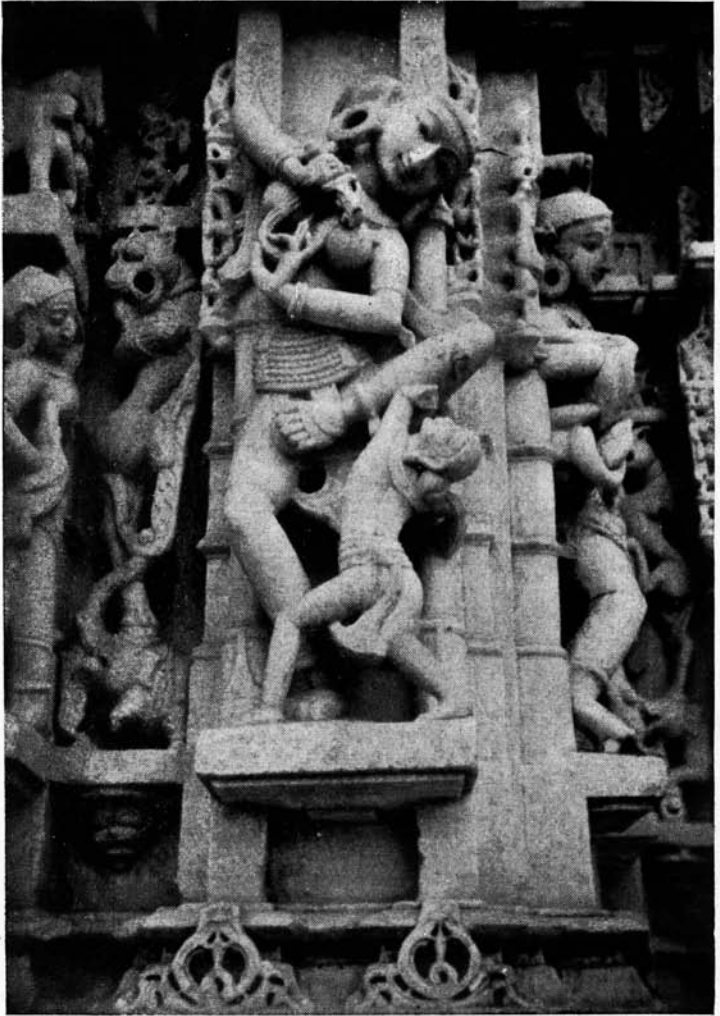
૧૨. ધરણ્ણવિહારમાં સ્તંભાવલીના આધારે ખડા કરેલા ત્રણે માળની એક તરફની છતનો ભાગ.

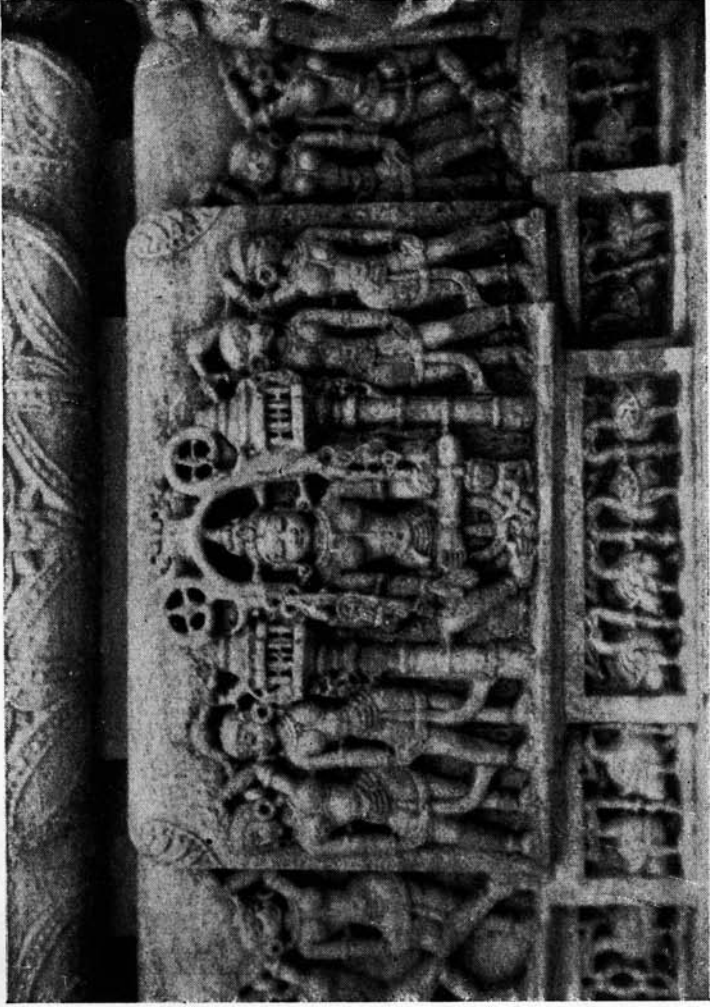
૧૩. સ્તંભોની જાડાઈ, તેમાંની સુંદર કોરણી; જેમાં મકરમુખથર, ચક્રોની હારમાળા, હંસથર વગેરેનું ચંકન છે, એવા એક સ્તંભનો એક ભાગ.

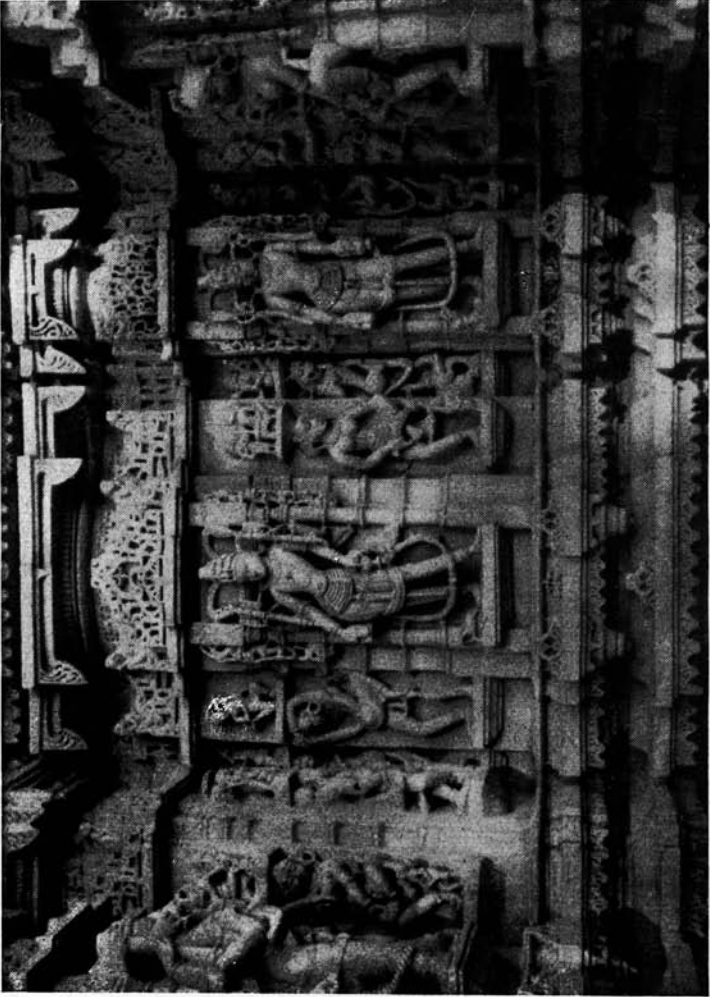
૧૪. કોઈ મૂક ગીતને પોતાના નૃત્ય અને ઢોલ સાથે તાલ આપતી
એક નર્તિકાનું ભાવમય દ્રશ્ય.

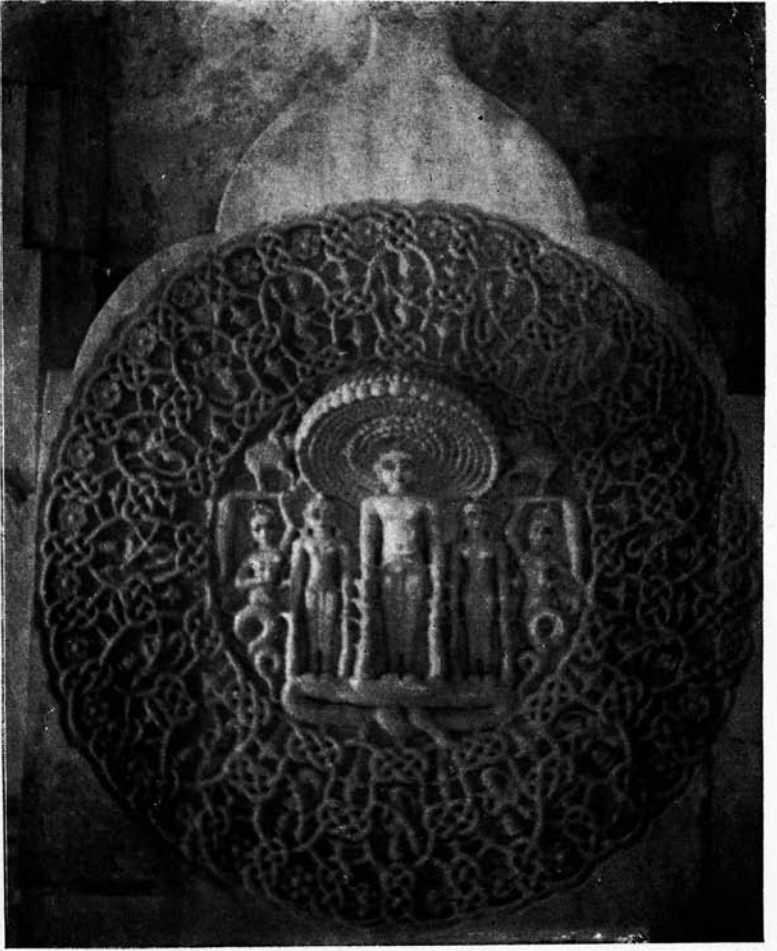
१५. ऐक नर्तिकाना लावण्यमय अंगभरोऽनुं सुरेभ शिल्प.

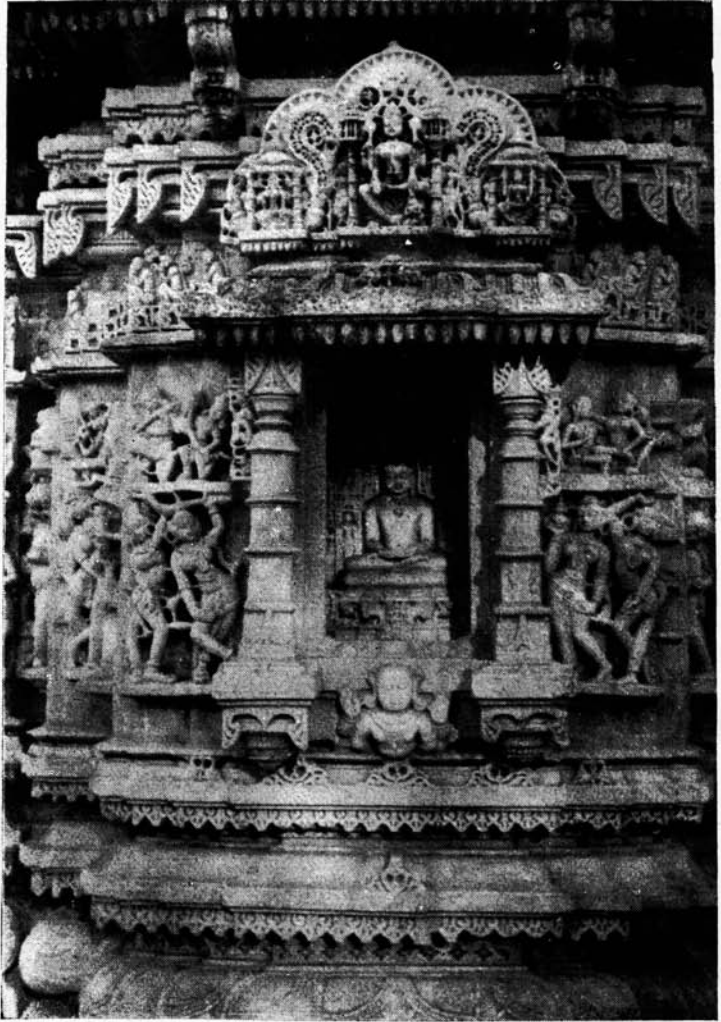
૧૬. ધરણ્યવિહારની અહારની ભીંતમાં વચ્ચે આલિખેલી એક દેવી સામે મુલ્ય કરતી દેવીઓ અને તેની નીચે ઉત્સુક વહને ભેતા હંસથરનું દશ્ય.

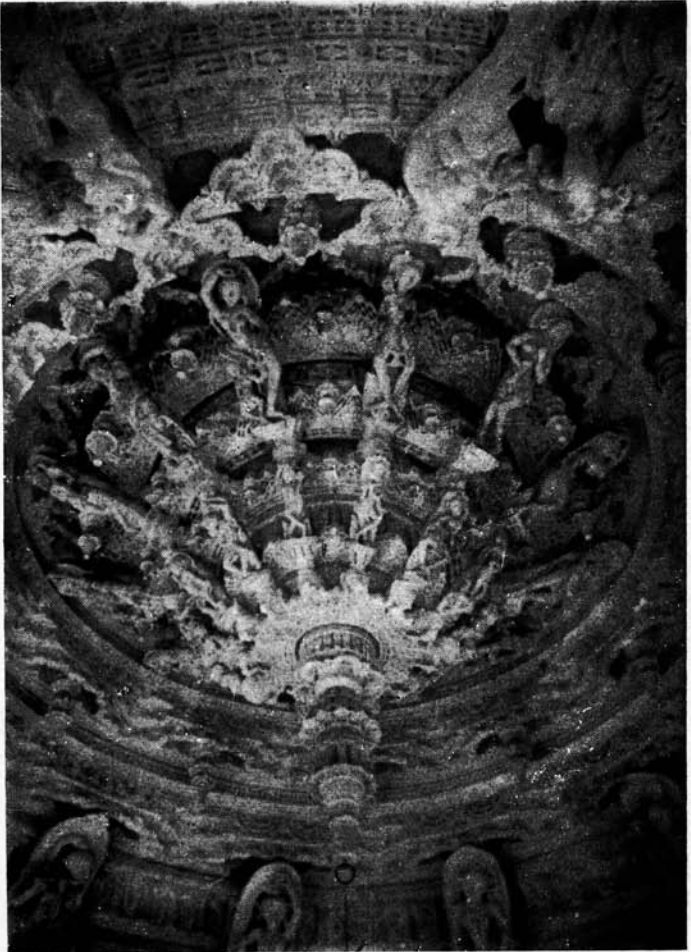
૧૭. ધરણ્ણવિહારની અહારની ભીંતમાં વચ્ચે ડોરેલા દેવાની સામે નૃત્યના થોડા પ્રકારે દર્શાવતી કલ્પનાઓ.

૧૮. શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું સહસ્રકલ્યાણનું શિલ્પ; આ શિલ્પમાં કમહનો ઉપસર્ગ
અને ધરણેદ્રે નાગ-નાગણીઓ સાથે ગૂંથાઈને ભગવાનને એક હબર કલ્યાણોથી
છત્ર ધારણ કર્યું છે તેનું આબેહૂય દશ્ય આપ્યું છે.

૧૯. સંપૂર્ણ મંદિરનો ખ્યાલ આપતી દેરીમાં ભગવાનની પ્રશમરસનિમગ્ન
મૂર્તિની સામે દેવદેવીઓનું ભાવનાપૂર્ણ ભક્તિનું દ્રશ્ય.

२०. धरणीविहारना भेधनाद मंडपना घूमटनी लोवडवाणी छतमां
सोण देवीअेनो हृदयंगम अभिनय.

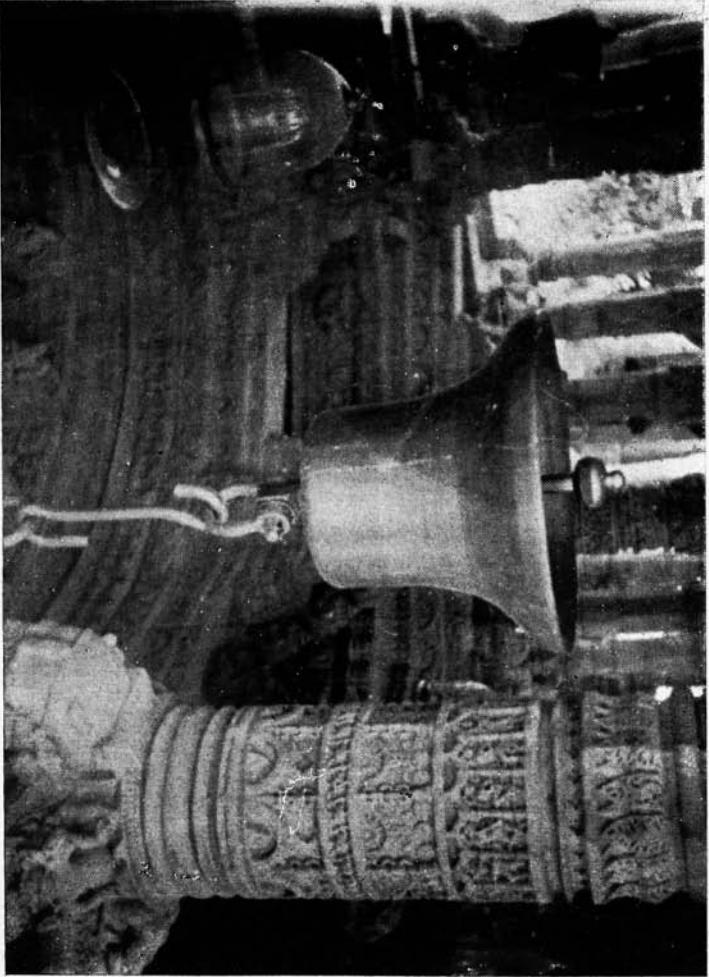
૨૧. ધરણ્યવિહારના મેઘનાદ ગંડપના ઘૂમટની છતમાં આલેખેલું સુંદર શતદલકમલ સુશોભન અને તેની આસપાસ સોળ વિઘાદેવીઓની આકૃતિઓનું દ્રશ્ય.

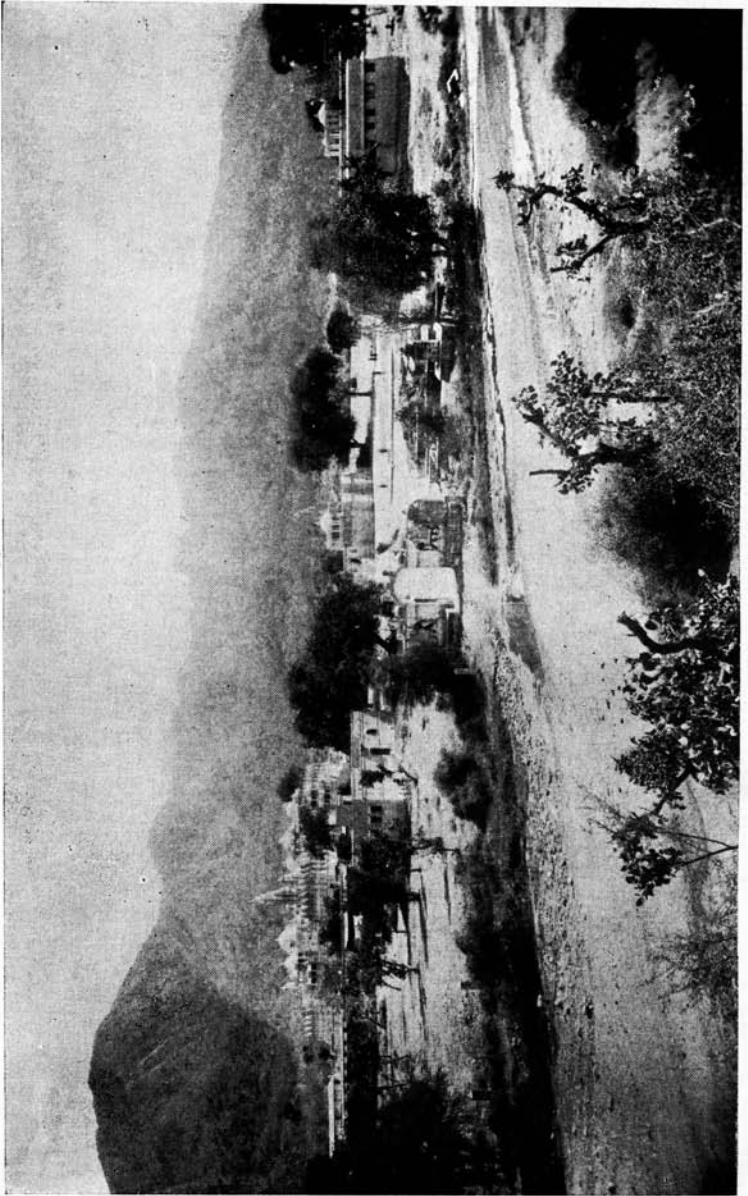
૨૨. ધરણ્યવિહારના એક ઘૂમટની છતમાં આલેખેલું દેવ-દેવીયુગલનું તાલબદ્ધ મથૂરનૃત્ય; જેમાં મથૂરપીંછાનો કલાપ કળામય રીતે અંકિત કરવામાં આવ્યો છે.

૨૩. ધરણ્યવિહારના એક ઘૂમટની છતમાં આલેખેલું એક અટપટું દૃશ્ય; જેમાં એક મુખને જુદીજુદી દિશાએથી જોતાં ચાર આકૃતિઓનાં વિવિધ અંગમરોડનું દર્શન થાય છે.

२४. ढोऱडहृदथने ढेताना गंगडनलडशी ंनगृतल आडतल डरलुवलडरनल डवुड सुडुडलड डंड.

२५. राणधपुर तीर्थधामनुं सर्वत्राडी सुंदर दृश्य.

पुस्तक - प्राप्ति - स्थाने।

ॐ

(१)

श्री यशोविजयल्ल जैन ग्रंथभाषा

गांधीचोक : लावनगर.

(२)

श्री जैनधर्म प्रसारक सभा

राधनपुरी अजर : लावनगर.

(३)

श्री जैन आत्मानंद सभा

राधनपुरी अजर : लावनगर.

(४)

गूर्जर ग्रंथरत्न कार्यालय

गांधी रस्तो : व्यमदावाड.

(५)

श्री सरस्वती जैन पुस्तक लंडार

रतनपोण, हाथीपाना : व्यमदावाड.

(६)

श्री भैरवराज जैन पुस्तक लंडार

गोडीलनी याव, पायधुनी : मुंभर्ध.

અમારું તીર્થાવલિ સાહિત્ય

૧. Holy Abu (સચિત્ર) ૧૦—૦
૨. તીર્થરાજ આળુ (સચિત્ર) : આળુ ભા. ૧ ૫—૪
૩. અર્બુદ પ્રાચીન જૈન લેખ સંદોહ : આળુ ભા. ૨ ૩—૦
૪. અચલગઢ (સચિત્ર) : આળુ ભા. ૩ ૧—૮
૫. અર્બુદાચલ પ્રદક્ષિણા વર્ણન (સચિત્ર)
આળુ ભા. ૪ ૨—૮
૬. અર્બુદાચલ પ્રદક્ષિણા જૈન લેખ સંદોહ :
આળુ ભા. ૫ ૫—૦
૭. શંખેશ્વર મહાતીર્થ (સચિત્ર) ૨—૦
૮. બ્રાહ્મણવાડા (સચિત્ર) ૦—૪
૯. હમીરગઢ (સચિત્ર) ૦—૬
૧૦. પૂર્વ ભારતની જૈન તીર્થ ભૂમિઓ (સચિત્ર) ૨—૦
૧૧. ઉપરિયાળા તીર્થ ૦—૫
૧૨. સમેતશિખર તીર્થ ૦—૪
૧૩. રાણકપુરની પંચતીર્થો (સચિત્ર)
૧૪. નાકોડા તીર્થ ૦—૬
૧૫. ભોરોલ તીર્થ ૦—૪
૧૬. સિંધ-વિહાર-વર્ણન ૨—૦
૧૭. બે જૈન તીર્થો (ચા૩૫-મેત્રાણા) ૦—૬

અમારા ચિત્ર-સંગ્રહો-આલબમે

૧. ચિત્રમય આળુ (૮૩ ચિત્રો) ૧—૮
૨. ચિત્રમય શંખેશ્વર (૧૮ ચિત્રો) ૦—૬
૩. ચિત્રમય અચલગઢ (૧૬ ચિત્રો) ૦—૮
૪. ચિત્રમય રાણકપુર (૨૫ ચિત્રો)

(૮પાલ ખર્ચ દરેકકુલું જુદું સમજવું)

શ્રી ય શો વિ જ ય જૈ ન ગ્રં થ મા ણા

ગાંધી ચોક : ભાવનગર (સૌરાષ્ટ્ર)